

esély

2018/2

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

Tanulmányok

- 3 **Lakner Zoltán:** Az innováció kényszere. A demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai programja 2018-ban
- 29 **Domschitz Mátyas és Szikra Dorottya:** A Jobbik szociálpolitikája

Szociálpolitika története

- 59 **Varga István:** Törvénytelen gyermekek tartása, mint szociális védelmi mechanizmus a két világháború közötti Magyarországon

Műhely

- 99 **Sárcsevity Bea:** A nyugdíjbiztosítás szabályozása a magyar és a szerb alkotmányban a 2. világháború után

Olvasói levél

- 119 **Hozzászólás** Mitchell A. Orenstein „Globális nyugdíjpolitika” című cikkéhez

Recenziók

- 120 **Máté Anna:** Komparatív szociálpolitikai elemzés a rendszerváltás utáni közép-kelet-európai országokról (Kati Kuitto: Post-Communist Welfare States in European Context – Patterns of Welfare Policies in Central and Eastern Europe, Edward Elgar Publishing, 2016, 210 o.)
- 125 **Elek Zsuzsanna Réka:** „Átlagosan” az átlag alatt (Czibere Ibolya – Loncsák Noemi – Gégény János [szerk.]: „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményei, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 190 o.)

- 130 **Abstracts**

- 132 **Contents**

LAKNER ZOLTÁN

AZ INNOVÁCIÓ KÉNYSZERE

A demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai programja 2018-ban

A magyarországi pártrendszer ellenzéki szereplőit éles választóvonal határolja el a kormánypárttól, valamint az ellenzék szereplőit is külön blokkokba sorolhatjuk, melyek egyikét a liberális demokrácia alapelveit valló baloldali, liberális és zöld pártok alkotják. A Fidesz-kormány nyolc éve alatt az addigi hibrid hazai jóléti modell kifejezetten autoriter és büntető jelleget öltött, összhangban az alkotmányos-politikai rezsim átalakulásával. A demokratikus ellenzéki pártok ebben a szituációban erősen rá vannak kényszerítve arra, hogy a fennállótól markánsan eltérő társadalmi víziót mutassanak be a választóknak. Programjaik megegyeznek abban, hogy jogszerűségeen alapuló, szegénység- és egyenlőtlenségcsökkentő, a társadalmi mobilitást erősítő megoldásokat kínálnak. A tanulmányban vizsgált hat párt programja azonban eltér abban, hogy a piacra vagy az államra támaszkodó megoldásokat preferálnak-e.

Az ellenzéki pártok szociálpolitikai programjának összevetéséhez tisztázásra szorul néhány előzetes kérdés. Az egyik, hogy az ebben a tanulmányban bemutatásra kiválasztott politikai erőket az úgynevezett demokrata ellenzékhez szokás sorolni, annak alapján, hogy egyrészt értelemszerűen nincsenek kormányon, másrészt e pártok megalakulásuktól fogva a liberális demokrácia hívei – ellentétben például a Jobbikkal. Egy másik fontos kérdés a határmegvonás, vagyis, melyek azok a pártok a létező és a választáson jelöltállító szervezetként regisztráló szervezetek közül, amelyeknek a programja releváns egy ilyen tanulmány számára. Itt azt az elvet követtem, hogy az elismert közvéleménykutatók által jegyzett, rendszerint a „mérhetőség” tartományába kerülő pártokat vettem figyelembe. E döntést igazolja, hogy a figyelembe vett szervezetek önállóan vagy pártszövetségben mind képesek voltak teljesíteni az országos listaállítás feltételeit a 2018-as választás ajánlásgyűjtési szakaszában. Lényeges kérdés továbbá az is, mit sorolunk a szociálpolitika körébe. Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseket a 4. rész elején igyekszem tisztázni.

Az ellenzéki szociálpolitikák jellemzését megelőzően elkerülhetetlen a fennálló szociálpolitikai kurzus rövid jellemzése, ennek híján ugyanis értelmezhetetlen, vajon mi az a szituáció, amelyre a demokrata ellenzéki programok reflektálni igyekeznek. Annál is inkább, mert a programokat jegyző pártok abban szinte teljesen egyetértenek, hogy nem közönséges kormányváltás a cél, hanem tágabb ér-

telemben vett változásra, alkotmányos és alapvető közpolitikai változásokra van szükség. Ennek – az ígéretek szerint – része volna egy markáns szociálpolitikai átrendezés is, még ha az egyes ellenzéki szereplők nem is ugyanazt értik ez alatt: írásom célja éppen a kínálat különbségeinek és hasonlóságainak feltárása.

Szükség van arra is, hogy megismerjük a fennálló politikai helyzetet, amelyre az alapkérdések tisztázatlansága és a rendkívül éles kormány illetve ellenzék szembenállás jellemző, aminek egyik oka pontosan a társadalompolitikai elképzelések eltérése. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy a közpolitikai ellentétek hangsúlyozása a szembenállás demonstrálását szolgálja. Nem mellékes az sem, mekkora az ellenzék győzelmi esélye a soron következő választáson, hiszen ez meghatározhatja, céljuk-e megvalósíthatónak tartott programot alkotni. Ezt a problémát azonban csak jelezni van mód e helyen, megbecsülni a győzelmi esélyeket, és az ezzel kapcsolatos problémákat ismertetni nincs módom. Végül, az ellenzék fragmentáltsága is fontos tényező, már csak azért is, mert a társadalompolitikai nézetek és a megoldási javaslatok különbsége értékrendbeli és ideológiai különbségeket jelezhet az ellenzéken belül. Ennek a kormánnyal való alkotmányos szembenállás körülményei között látszólag kisebb a jelentősége, valójában azonban az eltérések az ellenzék szervezeti konvergenciájának, ebből adódóan cselekvőképességének korlátját is jelentik.

Mindezek alapján jelen tanulmány első részében röviden felvázolom az Orbán-kormány szociálpolitikai kurzusának alapjellemzőit, felvillantva azokat az előzményeket, amelyek ennek kialakulásához vezettek vagy előkészítették. A második rész a jelenlegi politikai helyzet fő vonásait igyekszik megragadni, értelmezve az ellenzék helyzetét, és azt, hogy a pártrendszerben bekövetkezett változások miként hatottak a pártpolitika és a szociálpolitika-alkotás korábban sem problémamentes viszonyára. Röviden kitérek arra, hogy a pártvilágon kívül milyen társadalompolitikát érintő aktivitások zajlanak, amelyek az ellenzéki programalkotók számára ösztönzést adhattak, s adott esetben visszaköszönnek az ellenzéki programokban. A harmadik rész ezeknek az előzetes gondolatoknak a nyomán mutatja be a demokrata ellenzék relevánsabb pártjainak szociálpolitikai programjait.

A hibrid jóléti rezsim változásai

A jelenlegi kormány vezetője nyíltan hirdeti, hogy leszámolt a jóléti állam ideájával¹, és egy ettől alapvetően különböző jelentéstartalommal felruházott munka-alapú társadalomban gondolkodik: a cél *welfare* helyett *workfare* (Lakner–Tausz, 2016; Szikra, 2014). Ennek jegyében az érdemességi szemlélet, a büntető-kontrolláló eszközrendszer, a negatív újraelosztás és a paternalista „ajándékszemplélet” (Ferge, 1998 [1986]) nem csak teret nyert, hanem üzemszerűvé vált, számos kormányzati közpolitikai programban kifejeződik a lakástámogatástól az adórendszeren keresztül a közfoglalkoztatásig vagy az Erzsébet-utalványokkal kiegészített nyugdíjig.

Mindez nem előzmények nélküli, ami már csak azért is fontos, mert az alkotmányos változásokat hozó 2010-es kormányváltás előtti periódus szociálpolitikai bizonytalansága, hektikussága hozzájárult ahhoz a biztonsághiányhoz, ami a magyar társadalom egyik legjellegzetesebb vonása a rendszerváltást követően. Ezen a helyen nem szükséges külön taglalni, mekkora foglalkoztatáscsökkenési, egyenlőtlenség- és szegénység-növekedési sokkot jelentett a magyar társadalom számára a rendszerváltás, holott a várakozások a nyugati jólét és demokrácia megvalósulására irányultak. A többszöri megszorítások, majd pedig a 2008–2009-es gazdasági válság azonban megmutatta, hogy az életviszonyok javulása időről időre megtörik. Mi több, még azokban az időkben sem terülnek szét a társadalom valamennyi csoportjára az előnyös változások, amikor éppen gazdasági növekedés van, viszont az éppen aktuális krízis terhei végképp hátrányosan érintik a társadalom rosszabb helyzetben lévő csoportjait. Betudható ez például annak, hogy sem a Bokros-csomag, sem az ezredforduló utáni gazdasági válságkezelés nem támaszkodott az automatikus stabilizátorokra (Ferge, 2000, Simonyi, 2012). Azt elért nívó, a szerzett jogok, például az alanyi jogú (és indexált) családi pótlék, a mégoly vitatott 13. havi nyugdíj visszavonhatónak bizonyultak, miközben az adókból és járulékokból nyújtott szolgáltatásokkal kapcsolatos elégedetlenség aláásta a szociálpolitika és az arról döntő politikai osztály iránti bizalmat.

Mindez megerősítette azt a társadalmi percepciót, hogy az elosztási játszmákban hosszú távú szemlélettel win-win szituációk előállítására törekedni nem racionális, hiszen a későbbre ígért előnyök semmivé válhatnak. Így tehát az elsődleges cél az elérhető források azonnali megszerzése, illetve a kedvező status quo mindenáron való megőrzése. Ez természetesen a status quo előnyeit élvezők

¹ „...az amerikaiak velünk egy kultúrkörbe tartoznak, és ha ott meg lehet csinálni egy 75%-os aktivitási rátára épülő gazdasági modellt, akkor azt mi is meg tudjuk csinálni Közép-Európában. Hogy a nyugat-európaiak meg tudják-e csinálni, vagy sem, az az ő problémájuk. Tehát hogy az ott kialakult jóléti rendszer helyett, amit *welfare society*nek neveznek ők, képesek-e egy *workfare society*t fölépíteni, nehéz kérdés. (...) Ha nekünk egy jóléti társadalomból kellene visszamennünk egy munkaalapú gazdaságra, mi ugyanazokkal a gondokkal küszködnénk, mint a nyugatiak. De azt nem mondom, hogy hála, csak azt mondom, hogy következtében a kommunizmusnak meg a búsz év átmenet, a rendszerváltás zavaros időszakának itt nem épült ki egy nyugat-európai jóléti állam.” Magyarország sikeresen kezeli a válságot. 2012. augusztus 22. http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/magyarorszag_sikeresen_kezeli_a_valsgot

pozíciójának erősítését jelenti (Szalai, 2007), ami aláásta az integratív reformtörekvéseket, fenntartotta a kiterjedt szegénységet, a deprivációs ciklust, a képességekben és a szabadságban kifejeződő egyenlőtlenséget (Sen, 2003).

A bizalomhiány (a döntéshozók, az intézmények és a jövő iránt) alacsony szinten tartotta a társadalmpolitika, és nem mellesleg az egész politikai rendszer iránti legitimitást, éppen mert nem volt képes biztonságot előállítani. Ebből az következett, hogy amikor a köztársaság alkotmányos alapjai kérdőjeleződtek meg, akkor nem létezett olyan számottevő cselekvőképes társadalmi erő, amely a védelmére kelt volna, mivel az állampolgárok nagyrészt közömbösek voltak, illetve nem találták védelemre méltónak a rendszert, hiszen elégedetlenek voltak a teljesítményével. Mindeközben az egyes társadalmi csoportok nyitottá váltak a megbélyegző politikai retorikára és intézkedésekre, ezekkel vélték ugyanis igazolhatónak saját szükségleteiket és elvárásaikat másokkal szemben. Míg a 2010 előtti periódusban a stigmatizáló szociálpolitikai gyakorlatok párhuzamosan futottak jobban-rosszabbul funkcionáló szabadságnövelő programokkal, 2010-től a szociális jogok alkotmányos szinten is gyengültek (Juhász–Tausz, 2012), és ezzel összhangban változott meg, vált nyíltan társadalmat szegmentálóvá a közpolitikák sora, hogy itt csak a közmunkát (Molnár és szerzőtársai, 2014), a hajléktalanság kezelését (Misetics, 2017) és a segélyezést említsük (Tausz, 2017).

A másik hangsúlyos következmény, hogy a rendszerváltást követően olyan jóléti modell jött létre, amely egymással gyakran nehezen összeilleszthető elemekből állt, és az illeszkedési problémák működési nehézségekhez vezettek. Igaz, a közép-európai jóléti rendszerek jobbára mind hibridek, de a mi esetünkben az alkotmányos szintig menő politikai változással együtt a hibrid jelleg azt tette lehetővé, hogy az ingatag és nehezen definiálható jóléti modell egyes elemei és egésze is kikezdhetővé, lecserélhetővé váljon.

Lelkes Orsolya ezredfordulón született nagy hatású tanulmányában jelezte, hogy az Esping-Andersen-féle (Esping-Andersen, 1990) jóléti tipológiát alapul véve részletes számítások alapján jutott arra a konklúzióra, hogy a magyar jóléti rendszer „arctalannak” (*faceless*) tűnik (Lelkes, 2000). Linda Cook a nyugdíjrendszer privatizációjának mértéke, az egészségügyi rendszerben a köz- és a magánkiadások aránya, valamint a hatékonysági reformok előrehaladása, végül a segély típusú ellátásokra fordított kiadások részaránya alapján jutott arra a következtetésre, hogy Magyarország jóléti rendszere *szocialista-liberális* jellegű. Vagyis, erősen hat rá az államszocialista örökség, de megindultak a liberalizálási tendenciák, azonban ez utóbbiak nem váltak kizárólagossá (Cook, 2007). Egyes szerzők ezzel kapcsolatban arra utaltak, hogy a vegyes rendszerek kockázatokat hordoznak. Tomasz Inglot *vészhelyzeti* jóléti államának fogalma teljes mértékben arra épül, hogy a hektikusság, a hirtelen változás, a gyakori kényszerhelyzetek jellemzik a leginkább a közép-európai kevert jóléti rezsimeket (Inglot, 2008). Tomka Béla szerint a hibrid jelleg növeli a jóléti rendszerek instabilitását, bár ő fő veszélyként a liberalizálás tendenciájának térhódítására utalt (Tomka, 2007). Ezzel szemben Ferge Zsuzsa 2006-ban úgy látta, hogy a magyar jóléti rezsím

összetettségéből több irányú elmozdulás következhet, akár még az általa preferált szociáldemokrata irányba is (Ferge, 2006).

A 2010 óta (újra)formálódó szociálpolitikai rendszer biztosan nem liberális, még csak nem is neoliberais, mivel erős államosítási törekvések tapasztalhatók. Nem szociáldemokrata, hiszen az állami politikának nem célja a társadalmi kohézió erősítése. A jóléti kiadások körében az egészségügyi kiadások 2009 után lényegében nem változtak, ellenben meghatározó a nyugdíjkiadások GDP-arányos bővülése, miközben az oktatásra, szociális védelemre, lakásügyre fordított kiadások aránya csökkent (Palócz és szerzőtársai, 2015: 67–69.). Végül: a magyar jóléti rezsím nem a kontinentális értelemben konzervatív, mivel nem tartja sértetetlennek a szerzett jogokat és a járulékbévételek címkézett jellegét.

Ennyiből tehát ma is megáll az arctalanság tézise. Másfelől azonban a maga módján mégis egyre *markánsabbnak* tűnik a fennálló szociálpolitikai kurzus. Jellege legfőképpen a Ferge Zsuzsa által használt paleo-konzervativizmus kifejezéssel írható le (Ferge, 2006). Ha ennek pontos tartalmát kell meghatározni, akkor az *antiliberális (paleo)konzervatív paternalizmus* szóösszetételt javaslom, ami magában foglalja a 2010-től fennálló kurzus valamennyi elemét: a jogokhoz való szűkkeblű viszonyt, a társadalom hierarchizálásához és az államközpontú megoldásokhoz való vonzalmat, a hagyományos család és a történelmi egyházak erősítésére irányuló törekvést, valamint a jóléti juttatásokkal kapcsolatos ajándékszemeletet a jogosultságok gyengítésével párhuzamosan.

Ez tehát az a szociálpolitikai kurzus, amely a 2010-es évek végére Magyarországon kialakult. Az ellenzéki pártok programját azzal a szemmel is érdemes vizsgálni, vajon érzékelik-e a rendszerszintű válasz szükségességét, illetve javaslataik nyomán milyen irányba mozdítanák el a sajátosan „munkaalapú” magyar jóléti modellt.

Az ellenzék állapota a hibridizálódó politikai rezsímben

Az 1989–1990-es átmenet nyomán Magyarország a nyugati liberális demokráciákat tekintette a politikai intézmények, valamint a gazdasági-társadalmi berendezkedés mintájának, még ha folytak is – valószínűleg nem kellő számban és kiterjedésben – viták arról, hogy a mintakövetés és a helyi adottságok mennyiben egyeztethetők össze. Mindenesetre összes ellentmondásával és feszültségével együtt létrejött egy olyan demokratikus viszonyrendszer, amelyben a közvélemény, a politikai osztály túlnyomó része a beágyazott demokráciákra (Merkel, 2004) jellemző viszonyokat tekintette ideálisnak, valamint a horizontális és a vertikális elszámoltathatóság (O’Donnell, 1998) intézményi feltételeit tartotta helyesnek. Nem csupán az ország nemzetközi elköteleződéséről, hanem bizonyos értelemben a demokratikus berendezkedés ideájának helyességéről is véleményyt mondott a NATO-csatlakozásról szóló 1997-es és az európai uniós csatlakozásról döntő 2003-as népszavazás.

Abban a téma kutatói között egyetértés mutatkozik, hogy a politikai berendezkedés viszonyai nem egy csapásra változtak meg 2010-ben, és abban is, hogy a 2010 előtti magyar demokrácia nem volt szeplőtelen. Ebben a tanulmányban nincs mód az ezzel kapcsolatos – lezáratlan – vita valamennyi mozzanatát felidézni, mindössze két olyan tanulmányt idézek a közelmúltból, amelyek az új politikai viszonyok meghatározására, besorolására tettek kísérletet. Mindkettő olyan reprezentatív tanulmánykötetben jelent meg, amely átfogó képet igyekezett nyújtani a mozgásban lévő hazai politikai viszonyokról.

A magyar politikai rendszer – negyedszázad után című kötetben Körösi András tanulmánya három szakaszra bontva tárgyalja a magyar demokrácia rendszerváltással kezdődő történetét, amelynek jelenlegi fázisát rezsimváltásként definiálja. Ezt azzal támasztja alá, hogy 2010-től a tudatos cezúrahúzás és rezsimalapítás jegyében átalakították az alkotmányos-közjogi rendszert, aminek sajátos jellemzője meglepőnek tűnő módon éppen a kiegyensúlyozottság gyengülése, azáltal, hogy az új körülmények között könnyebben jön létre „szupertöbbség”. Vagyis olyan felhatalmazáshoz juthat a választás győztese, ami lehetővé teszi a „rendkívüli politikát”, és hozzátehetjük, a „rendkívüli politikák” váltakozását. A közjogi változásokon kívül megváltozott a pártrendszer, létrejött a centrális politikai erőter, a korábbi kétpólusú politikát hárompólusú váltotta fel, amelyben a liberális demokráciáról vallott felfogás alapvetően elválasztja a baloldalt az illiberális Fidesztől, amelytől pedig a Jobbikot a rasszizmus választja el. Fontos tudni, hogy a tanulmány 2015-ben jelent meg, így az akkor kezdődő, de később tovább bontakozó menekültellenes kormánykampányra nem reagálhatott. Ezzel együtt is látszik, hogy a politikai feleket minden korábbinál mélyebb szakadék választja el, miközben a kormánypárt helyzete a domináns pártrendszerek felé mutat. További jellemzője a – kifejezetten a miniszterelnök személyéhez kapcsolódó – karizmatikus legitimitáció, az autokratikus kormányzati módszer, továbbá az antipluralizmus és a populizmus. Ezzel együtt Körösi szerint a jogfolytonosság fennáll, Magyarország demokrácia maradt, még ha a politikai rendszer természete jelentősen meg is változott. A rezsimként és nem rendszerként történő jellemzés egyik fő oka, hogy több új jellegzetesség kimondottan Orbán Viktor személyéhez kötődik, viszont éppen ezek miatt kérdéses a rezsim konszolidációja is (Körösi, 2015).

Egy másik tanulmánykötetben Gyulai Attila vizsgálja, elsősorban Mikael Wigell kritériumai alapján, hogy hibrid rezsimmé alakult-e a magyar politikai rendszer. A „szürke zónához” tartozó országokra döntően az a jellemző, hogy mintegy homlokzatként fennállnak ugyan a demokratikus intézmények, ám ezek működését bizonyos korlátozások, sérülések érik, valamint a kritériumok által kirajzolt mátrixban összevethető egymással az egyes országok demokráciáinak állapota. Gyulai hangsúlyozza azt is, hogy a politikai rendszerek nem statikusak, a változások nem mindig vezetnek hibridizációhoz, és a hibridizációból sem automatikus a „továbblépés” a demokrácia teljes felbomlásához. Megint csak nem célok e helyen a teljes vizsgálat bemutatása, röviden összefoglalva a meg-

állapításokat azt lehet elmondani, a választásra vonatkozó négy kritérium közül a szerző egyről, a választások tisztességes voltáról állapította meg azt, közel áll ahhoz, hogy veszélybe kerüljön. Sérül emellett a szavazatok egyenlőségének elve. Az alkotmányos feltételek kapcsán az alternatív információszerezés és a véleményszabadság kritériumai szintén sérülnek, gyengült a végrehajtó hatalom horizontális elszámoltathatósága, és sérült a bürokrácia integritása. Bár Gyulai hangsúlyozza, hogy normasértések 2010 előtt is előfordultak, az ilyen mozzanatok száma 2010 után több lett, így összességében, mint fogalmaz, a magyar politikai rendszerben „a demokratikus minőség gyengülésénél erősebb változások figyelhetők meg” (Gyulai, 2017).

Azt is rögzíteni szükséges, hogy az autoriter politizálási stílus és a „rendkívüli” politika gyakorlata részben felülírja a pártpolitika és a közpolitika-alkotás korábban megszokott viszonyrendszerét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy egy bizonyos fajta rossz gyakorlatot egy másik fajta rossz gyakorlat váltott fel. A 2010 előtti időszakot a kormányváltásokhoz kapcsolódó, sőt gyakran a kormányzati ciklusokon belüli közpolitikai kurzusváltások jellemezték, amelyek egyes esetekben valóságos politikai hátraarcként (Körösenyi, 2006) voltak azonosíthatók. A megszakíttottság folyamatossága, a közpolitikai döntések céljának gyakori tisztázatlansága, a status quót védelmező érdekcsoportokkal folytatott rövid „rohamozó” konfliktus, vagy ennek kudarca, illetve a konfliktustól való félelem miatt „elsüllyesztett” reformok, az általánossá gyakran sosem váló modellprogramok következtében a hibrid jóléti rendszer még mozaikosabbá és ingatagabbá vált. Ehhez képest a 2010 utáni periódusban a kormány a maga módján következetesen képvisel jól azonosítható célokat, nem tartózkodik a többfrontos harcoktól, érdekütközés esetén a „rendkívüli” politika „szabályai” szerint egyszerűen jogszabályt alkot a saját érdekére vonatkozóan. Általánosságban elmondható, hogy a kormányzásról alkotott felfogás sem a mai kormányzást névleg előkészítő „jó kormányzás” projekt jegyében zajlik (G. Fodor–Stumpf, 2008). Sokkal inkább egyfajta posztmodern machiavellizmus szellemében: a hatalomgyakorlást politikai kreativitásként értelmező autokratát, valamint a hagyományos bürokráciát félreállító, a hatalmi műveleteket projektszemlélettel levezénylő fejedelmi udvar viszonyát a középpontba állítva (Schabert, 2013).

Mindezek csak látszólag állnak távol a szociálpolitikai programok kérdésétől, valójában a programokra vonatkozóan négy következtetés levonását is lehetővé teszik.

1. A pártok közötti versengés Magyarországon a közjogi berendezkedés alapjait érinti, ebből adódóan a szakpolitikai programok kommunikálása is a rendszerkritikát hivatott megjeleníteni. Ez annak ellenére is így van, hogy a szociálpolitikai kurzusváltás nem egyértelműen 2010-hez kapcsolódik, a büntető-fegyelmező szegénypolitika erősödésének jelei már 2007–2008 óta mutatkoztak (Ladányi, 2012). A mostani helyzetben mégis az a cél, hogy a szakpolitikai ügyek is aláátmasszák az ellenzéki pártok deklarált rendszerellenességét. Ez akár a szakpolitikai innovációt is segítheti, mivel az ellenzéki pártok fokozottan meg akarják kü-

lönböztenni magukat a fennállótól. Jelzésszinten idetartozik még egy probléma: az, hogy a rendszerhez/rezsimhez való viszony ellentmondásos, hiszen az ellenzék az általa illegitimnek tartott rendszert/rezsimet annak saját játékszabályai szerint kísérli meg átalakítani, illetve a rendszert kiépítő kormányt leváltani.

2. A rendszer/rezsim bírálata olyan magasra emeli a politikai versengés tétjét, hogy a szakpolitikai kérdések általában háttérbe szorulnak, csupán illusztratív szerepet töltenek be – rövid szakaszokat leszámítva, amikor például az oktatással kapcsolatos tömegmegmozdulások dominálják a politikai napirendet. Ez ellene hat annak, hogy szakpolitikai innováció következzen be, hiszen sokan részletkérdésnek tartják, mi szerepel az ellenzéki programokban, ahhoz képest, hogy a politikai tiltakozást kifejező átfogó ellenzéki együttműködés mindenáron váltsa le a rendszert/rezsimet. Ezzel szemben állnak azok a megközelítések, amelyek szerint pontosan valamilyen társadalompolitikai vízió lehetne az ellenzék hatékonyabb megszervezésének adekvát eszköze és az ellenzéki együttműködés kikristályosodási pontja.

3. A rendszerrel/rezsimmel való szembenállás összemossa az ellenzéki irányzatokat, amire mindennél beszédesebben utal a demokrata vagy demokratikus ellenzék kifejezés, vagy politikai közeg – ugyanis egységes oldalnak, tábornak nehéz volna nevezni –, miszerint az e millióben fellelhető szervezetek „balliberálisok” lennének. Az „Orbán vagy nem Orbán” kérdésre kihegyezett vitákban kevésbé tűnik relevánsnak és érvényesnek sokak számára az ellenzéki gondolkodásmódok szétszalazása. Ebből viszont az következik, hogy az egyes ellenzéki pártoknak kevés tere, szűk közönsége marad arra, hogy saját identitását, önálló karakterét fejlessze, vonzóvá tegye. Minduntalan az egymáshoz fűződő viszonyt kéri rajtuk számon, mielőtt még a saját magukhoz való viszonyt tisztázhatná. Ez megint csak nem segíti a szociálpolitikai programok cizellálását, de a relevanciájukat is csökkenti, miként az általános rendszerbírálatra vonatkozó elvárás eleve háttérbe szorítja a szakpolitikákat. Történik ez ráadásul egy olyan történelmi periódusban, amikor a nyugati baloldali és liberális pártok egyaránt az önújraértelmezés nehéz időszakát élik, így a hagyományos mintakövetés eleve nehezen járható út hazai testvérpártjaik számára. Ehhez jön ráadásul, hogy a karaktertisztázó ideológiai, szimbolikus, szakpolitikai állásfoglalásoknak korlátozott a kifutási lehetőségük.

4. Annak ellenére, hogy a különböző irányzatok egymás mellé szorulnak a demokrata ellenzéki közegben, virulens az itt tapasztalható szervezeti fragmentáltság. Az egyes pártok egymásból válnak ki, illetve (részben) egymással szemben definiálják magukat megalakulásuk idején, majd aztán a választási helyzetekben a kényszerszövetség vállalása vagy nem vállalása marad számukra a fő kérdés. Ez pedig számukra nem pusztán szövetségpolitikai, hanem identitáskérdés is. Ugyanakkor a szervezeti széttagoltságot a szövetségkötések sem látszanak mérsékelni. Ez a tényező növelhetné is akár azoknak a programelemeknek a súlyát, amelyek a megkülönböztetést szolgálják, és minőségi versenyt állítanak elő. Csakhogy a széttagoltság aláássa a rendszer/rezsim elleni politikai küzdelem

hatékonyságát, hiszen a több további politikai-kulturális miliőre tagozódó közeg nem működik egységes politikai táborként, nincs közös vezetése, tagsága, szervezete. A széttagoltság ahhoz is vezet, hogy ebben a közegben egyetlen párt van, az MSZP, amelynek a közvéleménykutatások szerint a teljes választókorú népességre vetített támogatottsága (időnként) eléri a nem éppen csillagászati 10 százalékot, minden egyéb párt ez alatt marad, aminek alapján kétségbe vonhatjuk e szervezetek némelyikének és programjának relevanciáját.

Végül még egy megjegyzés: a szociálpolitikai innovációhoz való viszony fentiekben látott ellentmondásossága miatt – meg a pártokba vetett bizalom megingásából adódóan – a társadalmpolitikai újító kezdeményezések gyakran a pártpolitikán kívülről érkeznek. Ezek részletes kifejtésére sincs mód, de egy rövid példalózó felsorolás világossá teszi, miről van szó: a Civil Közoktatási Platform szakpolitikai javaslatai, A Város Mindenkié lakáspolitikai kezdeményezései, a Hatok szociálpolitikai ajánlásai az Esélyben (Darvas–Farkas–Győri–Kósa–Mózer–Zolnay, 2013), valamint az alapjövedelemmel kapcsolatos tervezetek társadalmi-szakmai vitája². Ezek olyan mozzanatok, amelyek máris hatást gyakoroltak a közpolitikai gondolkodásra, amint az például a „zuglói modell” révén egy ellenzéki vezetőség (de a Fidesszel koalícióban kormányzott) kerület szociálpolitikájában nyomon követhető, illetve az oktatási tüntetésekből kinőtt Tanítanék Mozgalom kezdeményezésére létrejött oktatási minimum létrehozása jelzi³. A pártok szociálpolitikai programjaiban tetten érhető ezeknek a kezdeményezések a hatása.

A demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai programjai

A demokratikus ellenzéki pártok körének megajzolásakor a közvéleménykutatások által „mérhető”, vagyis a folyamatosan végzett vizsgálatokban az állami pártfinanszírozás 1 százalékos támogatottsági határvonalát rendszerint elérő és a médiában folyamatosan megjelenő, és e két feltételnek egyidejűleg megfelelő politikai szervezeteket vettem figyelembe. Történt ez annak tudatában, hogy ezzel a kutatóintézetek és a média sok szemponton nyugvó előszelekciónak az objektivitás látszatával ruházom fel. Annyiból ez a döntés mégis védhető, hogy a választási együttműködésről valóban ezek a pártok egyeztetnek vagy vitatkoznak egymással, s feltételezhető, hogy egy esetleges kormányalakítási szituációban szintén az alább megnevezett szervezetek játszanának szerepet.

² Főként e tanulmány alapján: 25-50-75. A LÉT. <http://let.azurewebsites.net/upload/tanulmany.pdf>

³ Oktatási minimum. <http://www.tanitanek.com/wp-content/uploads/2018/02/Oktat%C3%A1si-Minimum-online.pdf>. Kincses Gyula kezdeményezésére az ellenzéki pártok egészségügyi minimumot is elfogadtak: http://www.kincsesgyula.hu/dokumentumok/kozos_minimum_final.pdf

Magyar Szocialista Párt

Az MSZMP utódszervezeteként 1989-ben jött létre, szociáldemokrata önmeghatározással, amit egyebek mellett a Szocialista Internacionáléban, az EU „hagyományos” baloldali pártjait tömörítő S&D-ben és más nemzetközi szervezetekben fennálló tagsága legitimál. A rendszerváltást követő időszak meghatározó politikai ereje, három ciklusban is vezető kormánypárt volt, támogatottsága azonban 2010-re megroppant, azóta azért folytat küzdelmet a Jobbikkal, hogy az ellenzék legnagyobb ereje lehessen. Történetét megújulási kísérletek sorozataként is jellemezhetjük (Lakner, 2017), miközben a pártot erősen sújtja az európai szociáldemokráciára általánosan jellemző útkeresési krízis (Bíró–Nagy, 2013, Boros, 2013). Programja: *Tegyük igazságot!*⁴

Demokratikus Koalíció

Az MSZP-ből 2011-ben kivált és párttá alakult platform az egyik legnagyobb hatású és leginkább megosztó magyar politikus, a 2004–2009 között a miniszterelnöki posztot betöltő Gyurcsány Ferenc vezetésével balközép pártként határozza meg magát. Tagjai lehetnek azonban liberális és konzervatív meggyőződésű emberek is, a párt szellemi hagyományai pedig úgymond az „útkereső baloldali progresszióhoz”, nem a szocialista-szociáldemokrata, munkásmozgalmi hagyományhoz kötődnek. Ezzel együtt, a DK EP-képviselői szintén az S&D frakcióban foglalnak helyet. Programja: *Sokak Magyarországa.*⁵

Lehet Más a Politika

A mozgalmi előzményeket követően 2009-ben párttá alakult LMP a következő évben tartott, kritikus – vagyis a pártrendszert átalakító – választáson került be az országgyűlésbe. A magát ökopártként meghatározó szervezet egyike azoknak, amelyek a hagyományos bal-jobboldali szembenállás ideológiai meghaladására törekednek. Élesen elutasítja a neoliberais gazdaságpolitikát és annak társadalmi következményeit, ami rokonítja az európai újbaloldallal. Az LMP egyaránt kritikus a jelenlegi kormányoldalnak és a magukat baloldaliként vagy liberálisként meghatározó ellenzéki szereplőknek, azoknak, amelyek korábban kormányoztak, és azoknak, akik szövetkeznek velük. Programja: *LMP – Új Kezdet választási program 2018.*⁶

⁴ https://mszp.hu/static/img/site/determined/mszp_2017_kampany_valasztasi_program_A4_nezo.pdf

⁵ <http://dkp.hu/SOMA.pdf>

⁶ <http://lehetmas.hu/lmp-uj-kezdet-valasztasi-program-2018/>

Párbeszéd Magyarorszáért

Ez a párt 2013-ban jött létre, amikor az LMP politikusainak egy része, elsősorban szövetségszervezési stratégiai ellentétek miatt kivált az LMP-ből. Először az Együtt-tel pártszövetségben tevékenykedett, majd a 2014-es választásokat követően önállóan kezdett politizálni. 2017-ben a Párbeszéd az Együtt-tel kis híján felújított partnerségi viszony helyett az MSZP-vel lépett szövetségre. Ennek ellenére programját külön fogom kezelni, érzékeltetve ezzel a szövetséges pártok közötti szemléletbeli különbséget. Programját és önképét illetően az európai újaloldalhoz áll közel, még az Együtt-tel szövetségben bejutó európai parlamenti képviselője a Zöldek soraiban foglal helyet. Programja: *Mindenki számít!*⁷

Együtt – Korszakváltók Pártja

A pártot eredetileg, 2012-ben a demokrata ellenzék ernyőszervezetének szánta Bajnai Gordon, a 2009–2010-es válságkezelő kormány, akkor az MSZP és az SZDSZ által támogatott miniszterelnöke, ez az elképzelés azonban nem valósult meg. Ma jóformán ez az egyetlen párt, amely alapértékei között sorolja fel a piacgazdaságot és a versenyt, hangsúlyozva egyúttal az együttműködés és a társadalmi szolidaritás szükségességét. Mindazonáltal explicit ideológiai önmeghatározást a párt nem alkalmaz saját magára. Programja: *Európai élet az Együtt Magyarországon.*⁸

Momentum Mozgalom

A szervezet 2017-ben tört be a köztudatba, amikor váratlan sikert ért el a budapesti olimpiával kapcsolatos népszavazási kezdeményezése, ám a párt létrehozására irányuló lépések már korábban elindultak. A generációs indíttatást nyíltan vállaló szervezet kerüli, sőt tagadja az ideológiai önmeghatározás szükségességét, kifejezetten a hagyományos ideológiai besorolások, és különösen azok magyarországi verziói meghaladását tartja feladatának. Programja: *Indítsuk be Magyarországot!*⁹

A másik előzetes döntés a vizsgálatba bevont szakpolitikák körére vonatkozik. Tekintve, hogy a szociálpolitikának többféle fogalmi megközelítése lehetséges, a szakpolitikák kiválasztása egy ilyen tanulmány számára nem magától értetődő. Mivel a társadalmpolitikai szempontot kívántam érvényesíteni abból a szempontból, hogy a társadalmi (egyenlőtlenségi) viszonyokra hatást gyakorló, az újraelosztást érintő szakpolitikák sokrétűen összefüggnek, ezért nem kizáró-

⁷ https://parbeszedmagyarorszagert.hu/files/public/mindenki_szamit_2.0.pdf

⁸ https://program.egyuttpart.hu/assets/download/egyutt_program_2018.pdf

⁹ <https://program.momentum.hu/static/pdfs/momentum-program-2018.pdf>

lag a költségvetési rubrikák által a szociális védelemhez, illetve a jóléti politikához sorolt területeket vettem figyelembe. A szakpolitikai tagolást nehezíti, hogy az egyes pártprogramok mindegyike saját belső logikáját követi, tehát bizonyos kompromisszumok árán lehetséges csak kimetszeni belőlük az egységes szempontrendszer szerint összevethető elemeket. Ezt előrebocsátva sorolom fel a vizsgálatba vont területeket: (1) alapjövedelem és garantált minimumjövedelem, (2) foglalkoztatás, (3) bérek, (4) adók, (5) lakhatás, (6) társadalmi integráció (romák felzárkóztatása, iskolai szegregáció leküzdése, egészségügyi hozzáférés javítása), (7) nők egyenlősége, (8) menekültek ellátása, (9) családi ellátások, (10) nyugdíj. Előljáróban azt is jelezni szükséges, hogy a programok terjedelme miatt még a kiválasztott programelemek ismertetése sem lehetséges teljes körűen, ezért az irányok és a fő javaslatok felvázolására teszek kísérletet. Minden egyéb részlet hozzáférhető az online is elérhető programokban.

Alapjövedelem, garantált minimumjövedelem

Az alapjövedelemről az előző parlamenti választás előtt, 2013–2014 fordulóján, a Bánfalvi István körül csoportosuló szerzők tanulmánya nyomán induló közéleti vita reflexióra ösztönözte a politikai pártokat. A témával kapcsolatban korábban is jelentek megfontos írások – például az Esély tematikus számában –, de a szélesebb, nem kizárólag szakmai közönség a jelzett időszakban szembesült ennek a módszernek és gondolkodási iránynak a lehetőségeivel. Vita folyt az alapjövedelemről az MSZP-ben, a szocialisták konferenciákat is rendeztek a témában meghívott szakértők bevonásával, ám végül nem emelték be a programjukba. 2018-as szövetségesük, a Párbeszéd azonban saját alapjövedelem-konceptiót dolgozott ki, és legfontosabb társadalompolitikai ügyeként tartja számon, nyilván attól sem függetlenül, hogy a témában rendelkezik szakértő politikusokkal (Scheiring Gábor, Tordai Bence). A Párbeszéd összegszerű javaslata harmincezer forintos minimum a gyerekeknek, hatvanezer a felnőtteknek és kilencvenezer a nyugdíjasoknak – ezek az összegek meghaladják a Bánfalvi-féle LÉT koncepció 25-50-75-ös szintjeit.

A témával kapcsolatos vita lenyomata érzékelhető a DK programjában is, amely rendhagyó módon külön szól arról, a párt miért *nem* javasolja ezt a megoldást, tudniillik azért, mert a mélyszegénység mérséklésére nem tartja alkalmas eszköznek. A DK e helyett a közművek ingyenes elérhetőségét javasolja egy meghatározott minimum esetén (a sávós díjszabás szerint meghatározott szintig 0 Ft-ba kerülne az áram, az ivóvíz, a fűtés és az internet használata). Emellett a DK garantált minimumjövedelmet javasol. Társadalmi beilleszkedési jövedelem néven az LMP programja is tartalmaz erre vonatkozó elképzelést. E párt már négy évvel korábban is javasolt hasonlót, de akkor kétlépcsős koncepcióban gondolkodott, amelyben a garantált minimum alacsonyabb összege feltétel nélkül járt volna mindenkinek, magasabb összege pedig társadalmi-munkapiaci integrációs szolgáltatások igénybe vételének feltételével, ami erősen rokonítható

az Esélyben a „Hatok” által javasolt elképzeléssel. Az LMP 2018-ban viszont már csak a feltételekhez kötött elemet képviseli, ahogyan a Momentum is, a kétlépcsős koncepció viszont bekerült az Együtt programjába. Az MSZP programja egyetlen lakonikus mondatot tartalmaz arról, hogy a párt garantált minimumjövedelmet vezetne be, viszont a DK-éhoz hasonló ingyenes vagy jelképes összegbe kerülő közműminimumot szintén meghatározná.

1. táblázat: Alapjövedelem- és minimumjövedelem javaslatok a demokratikus ellenzéki pártok 2018-as programjában

	DK	Együtt	LMP	Momentum	MSZP	Párbeszéd
Alapjövedelem	Nem vezetnék be alapjövedelmet, mert az „nem alkalmas a mélyszegénység kezelésére”. Alanyi jogúvá tennék egyes alapszolgáltatások meghatározott minimumát: áram, fűtés, víz, internet (sávós árrendszer).	Nincs.	Nincs.	Nincs.	Nincs. Víz, áram, fűtés meghatározott alapmennyisége jelképes áron járna (sávós árrendszer).	Az alapjövedelem bevezetése a pártprogram központi eleme: 30, 60, 90 ezer Ft/hó, számos egyéb juttatás egyidejű kiváltásával.*
Garantált minimum	Feltételekhez kötött garantált családi minimáljövedelem, számítási alapja: fogyasztási egységenként 50 ezer Ft/hó.	Segélytípusokat kiváltva, kétszintű rendszerben (együttműködéstől függően).	Társadalmi beilleszkedési jövedelem, 50 ezer Ft, fejlesztő szolgáltatások igénybe vételéhez kötött segélyezés helyett.	Fix szociális juttatás bevezetése: 35 ezer Ft/hó/fő, beilleszkedést segítő együttműködéshez kötöttek.	Garantált szociális minimum.	Nincs.

* A Párbeszéd részletes alapjövedelem-programja: Biztos alap. Javaslat az alapjövedelem magyarországi bevezetésére. Közpolitikai vitairat. https://parbeszedmagyarorszagert.hu/files/public/u363/maa_alapjovedelem_vitairat-final-2_0.pdf

Foglalkoztatás

A demokratikus ellenzéki pártok egységesen elutasítják a közfoglalkoztatás mai rendszerét, de magát a közmunkát, akár a tartósan fennálló, viszont munkavállalói jogokkal körülbástyázott közmunkaviszonyt többen közülük fontosnak tartják. Ez egyfajta reflexió a közmunkával érintettek alacsony foglalkoztathatóságára, aminek javítására szintén mindegyik párt tesz javaslatokat. A foglalkoztatás fontossága a pártprogramokban nem magától érteendő Magyarországon, ahol a rendszerváltás előtti-közbeni-utáni tartós foglalkoztatási válság a társadalmi közérzetet meghatározó egyik legfontosabb tényező és tapasztalat. Jelentőségét

az elmúlt években tetézte a kivándorlás (uniós munkavállalói migráció), aminek egyik oka az alacsony bérszínvonal. Abban is van eltérés a pártok között, hogy a foglalkoztatást milyen egyéb közpolitikai programokkal összefüggésben tárgyalják.

A DK, amelynek elnöke azonos az Út a munkához programot 2008-ban elindító miniszterelnökkel, a jelenlegi közfoglalkoztatás helyett szociális foglalkoztatási programot javasol, az állami mellett civil szereplők bevonásával, kiegészítve a közmunkát a foglalkoztathatóságot javító képzésekkel. Az LMP a piaci, a közösségi és a szociális foglalkoztatás kombinációjában gondolkodik, a Momentum és a Párbeszéd a szociális szövetkezetekben látja a megoldást.

A DK a szociális közfoglalkoztatást a minimálbérnek megfelelő bérezéssel tartja megvalósítandónak, emellett, erősítené a szakszervezeti jogokat és a sztrájkjogot, az álláskeresési támogatást pedig meghosszabbítaná a jelenlegi három hónapról hat hónapra. A közmunkabéért illetően az Együtt a minimálbérhez „közelítő”, az MSZP „tisztességes” közmunkabérről szól programjában. Ezek a pártok viszont kilenc hónapra emelnék az álláskeresési járadékot, ahogy az LMP és a Párbeszéd is. A DK-hoz hasonlóan hat hónapot csak a Momentum javasol.

Az Együtt piaci szereplőkkel karöltve hozna létre új átképzési rendszert. Az LMP kivételével minden párt fontosnak tartja a szakszervezetek jogait és a tripartit érdekegyeztetést. Az Együtt külön ösztönözné a szakszervezeti tagság létesítését, míg például az LMP programjában a szakszervezet szó meglepő módon nem is szerepel. A bérek kapcsán azért itt is van utalás az érdekvédelmi szervezetekkel történő megállapodásra. Az MSZP a dolgozói tulajdonszerzést is ösztönözné. A Párbeszéd egyedi ígérete a foglalkoztatás terén a munkaidőcsökkentés. A foglalkoztatás bővítését, ösztönzését a Momentum mikrohitel-programmal, a Párbeszéd mobilitási és lakbértámogatással kapcsolná össze.

Bérek

Amiben minden párt egyetért az a célzott ágazati béremelések szükségessége, elsősorban az egészségügyben és az oktatásban. A béreket illetően a Párbeszéd menne a legmesszebbre: nettó 150 ezer forintig a minimálbér, nettó 250 ezer forintig az átlagbér esetében, a közalkalmazott alapilletményeket pedig ötven százalék feletti mértékben emelné. Az LMP a nettó minimálbér harminc, a nettó átlagbér húsz százalékos emelését kívánja elérni, elsősorban adórendszerbeli változtatásokkal, emellett a párt támogatna egy európai minimálbér-szabályozást is. Az MSZP programjában nettó 100 ezer forintos minimálbér szerepel most is, akárcsak 2014-ben, amikor ez sokkal merészebb ígéretnek számított. A DK a munkaadókkal kötött megállapodás révén a bérek évi 3–5 százalékos reálérték-emelkedését tartja lehetségesnek, amíg a nettó minimálbér eléri a létminimumot, és – akárcsak az Együtt – hosszú távú bérmegállapodásokat ösztönözne a munkaadók és munkavállalók között.

Adórendszer

A személyi jövedelemadót a Párbeszéd úgy alakítaná át, hogy minimálbérig 0 kulcsot alkalmazna, a minimálbér és az átlagbér kétszerese közötti sávban 15 százalékos lenne az adómérték, e felett pedig 30 százalék. Az ellentétes póluson a DK áll, amely a választási programját előkészítő vitáiban nyitva hagyta az egykulcsos adó kérdését, azzal, hogy fontosnak tartott valamiféle szolidaritási pluszterhet bevezetni a magas jövedelműekre. A véglegesített választási programban ez a kérdés oly módon dőlt el, hogy a meg nem határozott mértékű magasabb adókulcs havi 1 millió forint esetén lépne hatályba, míg a harmadik kulcs – különadó formájában – havi 3 milliós jövedelem esetén jutna érvényre. E jövedelmek birtokosai a legfelső jövedelmi decilisen belül is a jobb helyzetűek közé tartoznak. Az szja általános kulcsát a DK csökkentené, ennek mértékéről azonban a programban szintén nem esik szó. A különadóból a költségvetésbe befolyó összeget célzottan a gyerekszegénység enyhítésére fordítanák, a gyerekek után járó adókedvezményt pedig a jövedelem növekedésével fokozatosan csökkentenék. A gyerekek utáni adókedvezményt az LMP egy gyerek után 20 ezer forintra emelné, a Momentum minden gyerek után 15–15 ezer forintos adókedvezmény igénybe vételét tenné lehetővé.

Az Együtt kétkulcsos adót ígér, és azt, hogy visszaállítaná az alacsony jövedelmekre az adójóváírást. Az LMP olyan adóváltoztatásokat vezetne be, amelyeknek következtében az adóteher csak a minimálbér hétszerese feletti jövedelem esetén nőne, ily módon a párt számításai szerint az szja által érintettek kilenczede a jelenleginél kedvezőbb helyzetbe kerülne. A Momentum a fennálló 15 százalékos szja-kulcson túl 25 százalékos terhet vetne ki a havi bruttó 500 ezer forint feletti jövedelemrészre, az alacsony jövedelmekre pedig visszahozná az adójóváírást. A Momentum szerint a legkevesebbet keresők alsó 30 százalékának nőhet ily módon a nettó fizetése. Az MSZP az átlagjövedelem mértékéig adó-visszatérítést vezetne be, aminek következtében havi 15 ezer forinttal emelkedne a keveset keresők havi nettó jövedelme. A szocialisták is gondolkodnak szolidaritási adóban, mégpedig oly módon, hogy 700 ezer forintos nyugdíjjarulék-plafont írnának elő, de az e feletti jövedelemhányadra a megszűnő járulékterheléssel azonos 10 százalékos, az 1 millió forint jövedelem feletti jövedelemrészre 20 százalékos hozzájárulást vetnének ki.

Az MSZP emellett 5 százalékra mérsékelné az alapvető élelmiszerek forgalmi adóját – a DK is csökkentené az alapvető élelmiszerek áfáját, emellett a napalemekét és az internetét is. Az LMP az alapvető élelmiszerek mellett a közösségi közlekedés és a lakásokban végzett javító-szerelő munkák áfáját is csökkentené. Az Együtt egyszerűsítene az áfát, a Momentum pedig a társasági adó kilencről 12 százalékra emeléséből finanszírozná a jelenleg EU-s viszonylatban is kiemelkedően magas általános forgalmi adó mérséklését.

Ez is jelzi, hogy a pártok adóemelést is ígérnek, mégpedig döntően a vagyonok és a környezetterhelés terén. Vagyonadó szerepel a szövetséges MSZP és Párbe-

széd programjában, előbbi oligarchaadóról szóló javaslatot nyújtott be a választás előtt az országgyűlésnek, utóbbi pedig örökösödési, offshore és spekulánsadót is kivetne. Az LMP luxusadót, továbbá nagybirtokadót alkalmazna. A Párbeszéd és az LMP emellett több környezetterhelési adót is bevezetne.

2. táblázat: Adózási és bérlolitikai javaslatok a demokratikus ellenzéki pártok 2018-as programjaiban

	DK	Együtt	LMP	Momentum	MSZP	Párbeszéd
Adózás	<p>Szja: Adókedvezmény sávós korlátozása: az átlagbér kétszerese felett nem lehetne igénybe venni. Havi 1 M Ft felett magasabb szja-kulcs, 3 M Ft felett különadó, amit a gyerekszegénység enyhítésére fordítanak. Az általános szja-kulcs csökken.</p> <p>Áfa: Célzott csökkentés (alapvető élelmiszerek, napelemek, internet)</p>	<p>Szja: Kétkulcsos adózás, ismét lesz adójóváírás. A munkát terhelő járulékok csökkentése, foglalkoztatást növelő célzott járulékcsoökkentések.</p> <p>Áfa: egyszerűsítés.</p>	<p>Szja: Minimálbér adómentes, munkavállalói járulék csökken, a nettó minimálbér 30, az átlagbér 20%-kal nő (26e Ft, ill. 36e Ft). Az adóteher a minimálbér hétszerese fölött nőne – 90% jobban jár.</p> <p>Áfa: Kedvezményes adókulcs az alapvető élelmiszerek, lakásfelújítás, javító-szerelő munkák, közösségi közlekedés esetében.</p> <p>Adóemelés: zöldadók, luxusadó, nagybirtokadó.</p>	<p>Szja: Marad a 15%-os kulcs, emellett 25%-os kulcs a havi bruttó 500e Ft feletti jövedelemrésze, alacsony jövedelemeknél adójóváírás.</p> <p>Áfa: Csökkentés, a társasági adó emelésének terhére.</p>	<p>Szja: Átlagjövedelem mértékéig adó-visszatérítés; a nyugdíjjárulék felső korlátja 700e Ft, az e feletti jövedelemhányadra 10%, az 1 M Ft feletti részre 20% szolidaritási hozzájárulás</p> <p>Áfa: alapvető élelmiszerek esetében 5%</p> <p>Adóemelés: vagyonadó</p>	<p>Szja: 0% a minimálbérig, 15% az átlagbér kétszereséig, e felett 30%.</p> <p>Adóemelés: vagyonadó, örökösödési adó (ennek bevétele egy mobilitási alapba kerül), offshore-adó, spekulánsadó, többkulcsos társasági adó, karbonadó.</p>
Bérek	<p>Megállapodás a munkaadókkal évi 3–5%-os minimálbéremelésről, hogy a nettó minimálbér elérje a létminimumot. Hosszú távú bérmegállapodások ösztönzése a munkaadók és a szakszervezetek között. Célzott ágazati béremelések.</p>	<p>Négy évre szóló tripartit bérmegállapodás. Célzott ágazati béremelések.</p>	<p>A minimálbér összege 26 ezer forinttal emelkedik (közel 120 ezer forint). Célzott ágazati béremelések.</p>	<p>Célzott ágazati béremelések.</p>	<p>Minimálbér: nettó 100 ezer Ft. Adómentes minimálbér. Célzott ágazati béremelések.</p>	<p>Nettó 150 ezer Ft minimálbér, nettó 250 ezer Ft átlagbér, 50% feletti alapilletményemelés. Célzott ágazati béremelések.</p>

Lakhatás

Ami a leginkább meglepőnek mondható az elmúlt negyedszázad folyamatainak ismeretében, hogy a demokratikus pártok körében – mind a korábban kormányerőként szolgálók, mind az újak között – konszenzus alakult ki a bérlakásszektor fejlesztésének szükségességéről, valamint a hajléktalanság lakhatáson alapuló megközelítéséről.

A Párbeszéd – kerületi polgármesterként szolgáló – miniszterelnök-jelöltjének tapasztalatára alapozva a lakásfenntartási támogatás zuglói modelljét (Misetic – Samu – Scharle – Várad, 2015) országossá bővítené, és alkotmányos joggá tenné a lakhatást. A párt ezen kívül átalakítaná a CSOK-ot és százezer bérlakást építené négy év alatt, lakbérplafont alkalmazna, megelőzné a kilakoltatásokat, valamint lakásfelújítási programokat indítana.

Az MSZP nyervezezer energiahatékony bérlakást ígér, lakásfelújítási alapot hozna létre, bővítené a nemzeti eszközkezelő hatókörét és visszaállítaná az adósságkezelő szolgáltatást. Az LMP állami bérlakásalapban gondolkodik, szociális ügynökségeken keresztül adná bérbe az üres lakásokat, az elhagyott ingatlanok bérlését megpályáztatná, továbbá a párt tízezer bérlakás építését, felújítását irányozza elő. A Momentum lakatlansági díjat vetne ki az üresen álló lakásokra, szociális lakásügynökségeket hozna létre, a cafeteria részévé tenné a lakbértámogatást, valamint pontosítaná a lakásbérlési szabályokat, amelyeket közérthető formában hozzáférhetővé is tenne. A párt fontosnak tartja a rendszeres lakásfenntartási támogatást és az ehhez kapcsolódó családsegítést is.

Az Együtt országos normatív lakhatási támogatást és adósságkezelési szolgáltatást dolgozna ki, csökkentené az energiaszegénységet, korlátozná a kilakoltatásokat és erősítené a közösségi bérlakásszektor. A DK a magánbefektetők bérlakásépítését ösztönözné, a lakhatási támogatás új rendszerét vezetné be, a fiatalok lakáshoz segítésében pedig piaci és közösségi eszközöket kombinálna. Ide kapcsolódik, hogy a Párbeszéd és a Momentum a kollégiumi férőhelyek számának növelését, utóbbi a normatíva emelését is tervezi.

Társadalmi integráció

Ebben a szakaszban azokat a lépéseket gyűjtöttem össze, amelyek az oktatásban és az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférésben kifejezetten az egyenlőtlenség-csökkenést célozzák a demokratikus ellenzéki pártok programjában, esetenként külön a roma népesség helyzetére koncentrálna, illetve a roma emberek integrációját, mobilitását szolgáló egyéb javaslatokat.

Konszenzus van az itt tárgyalt ellenzéki pártok körében arról, hogy a fennálló oktatási rendszer szegregációs tendenciáit mérsékelni kell, a korai szelekciót meg kell akadályozni, a 18. életévre kell visszaemelni a tankötelezettségi kor határát, valamint az oktatás struktúráját és a tanítás módszertanát úgy kell átalakítani, hogy a gyerekek sokféleségéhez igazodó, differenciált iskolák jöjjenek létre. Az

LMP a GDP húsz, az MSZP hat százalékát szánná az oktatásra. Bár ilyen módon számszerűsített ígérettel másutt nem találkozhatunk, inkább a szocialisták ígéretéhez áll közelebb a többi párt elképzelése.

Ami kifejezetten az egyenlőtlenségek csökkentését illeti, az LMP erősítené a korai fejlesztést segítő intézményhálózatot – a Momentum ennek kapcsán kiemelten számít a Biztos Kezdet házakra és az oktatási rendszerbe integrálná a bölcsődéket. Az LMP emellett megszüntetné az állami és egyházi iskolák közötti finanszírozási különbséget¹⁰, csökkentené a területi egyenlőtlenségeket és kiterjesztené a felsőoktatás ingyenességét a második és a harmadik diplomára, sőt a doktori képzésre is. Az MSZP, a Párbeszéd és az Együtt az első diploma ingyenessége mellett van, utóbbi ingyenes egyetemi felkészítést is említ. A DK az első két felsőoktatási szemesztert tenné ingyenessé, az ezt követően belépő tandíjat pedig támogatási rendszerrel egészítené ki. Ehhez nagyon hasonló a Momentum elképzelése is.

Az MSZP általános iskolában 5 éves alsó tagozatot javasol az alapismeretek elmélyítése érdekében. A közoktatási intézményeket az állam mindenütt visszadná az önkormányzatoknak, ahol ezt igénylik. A szocialisták fontolóra vennék a szabad iskolaválasztás helyett a kötelező körzetesítést a beiskolázásnál.

A Párbeszéd amerikai mintára „mágnesiskolák” létrehozásának kísérleti programját indítaná el, ahol az integrált oktatás magas pedagógiai nívóval társul, hogy a nem roma szülők is vonzóknak találják az ilyen intézményeket. Mindenütt iskolabuszprogram segítené az iskolába jutást, valamint erre figyelemmel lévő lenne a közösségi közlekedés fejlesztése. Integrációs Pedagógiai Rendszert vezetne be és az ez irányú civil kezdeményezéseket is bevonná a szegregáció megszüntetésének érdekében. Az Együtt programja külön említi a tanodák fontos szerepét.

Az egészségügyi egyenlőtlenségek elleni küzdelem kapcsán az egyik legfontosabb vállalás, hogy az LMP visszaállítaná az önálló egészségügyi minisztériumot és az autonóm társadalombiztosítást, ahogyan utóbbit az MSZP és a DK is, utóbbi ismét alkotmányos védelem alá vonná a társadalombiztosítást. Az Együtt is erős társadalombiztosítást szeretne. A Momentum deklarálná a biztosítási alapsomag összetételét, „szerződéses légkört” teremtené az egészségügyben, és ilyen körülmények között határozná meg a kiegészítő szolgáltatások körét. Az LMP szintén a kiegészítő szolgáltatások szabályozott piacát hozná létre, és az egészségügyben is csökkentené a területi egyenlőtlenségeket.

Ezen kívül az Együtt a 14 év alatti rászorulóknak célzott gyógyszer- és segéd-eszköztámogatást adna, a Párbeszéd például mobil szűrővizsgálatokra alkalmas eszközökkel tenné hozzáférhetővé a prevenciót. A prevenció a DK-nak is kiemelt témája, ez a párt ezen belül külön szól a romákra, elsősorban a nőkre és a gyerekekre célzott tájékoztatás és hozzáférés-javítás szükségességéről.

¹⁰ Erről lásd: Daróczi Gábor: Hátrányban az állami iskolák. <http://168ora.hu/velemenyt/daroczi-gabor-hatranyanban-az-allami-iskolak-4990>

A DK programjában szerepel egyedül külön roma fejezet, hangsúlyozva, hogy az integráció emberi jogi, kulturális, szociális és gazdasági szempontból egyaránt hasznos az egész társadalom számára, emellett külön hangsúlyt fordít a romák ösztönzésére, aktivitásuk szükségességére a beilleszkedéshez. A kulcsterületek közé tartozik az oktatás, ahol egyebek mellett önkéntes kollégiumi lehetőséget említ a DK¹¹, a munkapiac, ahol a munkaügyi szervezetnek kiemelt feladata lenne a romák bevonódásának segítése. A DK felszámolná a romatelepeket – miként az Együtt is –, rehabilitációs programokat indítana a szegregálódott városrészekben és növelné a romák jelenlétét a közmédiában, az államigazgatásban, a fegyveres testületekben, az egészségügyben, az oktatásban. A DK azt is szükségesnek tartja, hogy a romák helyzetének monitorozását lehetővé tevő statisztikai adatgyűjtési rendszer jöjjön létre.

Más pártoknál megtalálható a romáknak címzett oktatási és gyakornoki ösztöndíj gondolata (Momentum, Együtt), külön roma kulturális program létrehozása, roma mentorok alkalmazása a lokális egészségügyi ellátásban (Együtt), a roma nőkre célzott munkapiaci program és a helyi beillesztési kezdeményezések támogatása (LMP). Az MSZP és a Párbeszéd programjában egy-egy alkalommal szerepelnek külön említve a romák, az őket különösen sújtó szociális nehézségekkel összefüggésben.

Nők egyenlősége

A pártok legtöbbje külön szól a nők egyenlőségéről, ha nem is nagy terjedelemben, négy témát illetően: a bérek egyenlősége, a családi teendők egyenlőbb elosztása, a kapcsolati erőszak elutasítása és a közéleti részvétel elősegítése, akár kvóta bevezetésével is.

Az Együtt, az LMP és a Momentum külön említi az isztambuli egyezmény ratifikálásának szükségességét, de a nők elleni, illetve a kapcsolati erőszakot elutasítja a DK, a Momentum, az MSZP és a Párbeszéd is (a szocialistáknál külön kitétel, hogy az esetenkénti férfiak elleni erőszakot is).

Ami a kvótákat illeti, az LMP javaslata egyharmados női kvóta a pártlistákon, és jelenleginél nagyobb részvétel elérése a célja a cégek vezetőségében. A DK 30 százalékos kvótát érvényesítene a parlamentben, az önkormányzatokban, az állami hivatalokban és kvótát vezetne be a cégek igazgatótanácsában és felügyelőbizottságában. Az MSZP egyharmados női részarányt javasol a vállalati vezetésekre vonatkozóan. A Párbeszéd a pártok jelöltállításánál és a tőzsdei cégek vezetésénél

¹¹ A DK elnöke korábban, miniszterelnökként, a bentlakásos iskolák szükségességét hangsúlyozta a romákra vonatkozóan: http://www.parlament.hu/en/web/house-of-the-national-assembly/parliamentary-parties?p_auth=FpzOcyBz&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpqlsql%2Fogy_naplo.naplo_szoveg%3FP_CKL%3D37%26p_uln%3D282%26p_felsz%3D58%26p_szoveg%3D%26p_stilus%3D

40 százalékos kvótát határozná meg, az Együtt 40–60 százalék közöttit a pártokra vonatkozóan.

A nők jövedelmi hátrányát mindegyik párt felszámolná. Emellett a családi ellátások is részben a munkában történő női előrelépést szolgálnák, erre vonatkozik a DK javaslata a GYES szülők közötti megosztására, az Együttnél a GYES-hez kapcsolódó reintegrációs szolgáltatás és a GYED esetében a kötelező apahónapok bevezetése – utóbbit a Momentum és Párbeszéd programja is tartalmazza, az előbbi két, az utóbbi három hónapot javasol. A DK, az Együtt, az LMP, a Momentum és a Párbeszéd munkaviszonyként ismerné el a hozzátartozó otthoni ápolását, amit többnyire a nők végeznek a háztartásokban, s a díjazását is emelné, többnyire a minimálbér szintjére, az Együtt a létminimum szintjére, a Momentum a jelenlegi másfézszeresére. Az MSZP a házi gondozás költségvetési támogatásáról és megfizethetővé tételéről szól e téma kapcsán, az ápolási díjat 80 százalékkal emelné.

Menekültek ellátása

Kétségtelen, hogy az Orbán-kormány minden egyéb téma rovására állítja a menekültkérdést a politikai viták középpontjába, de ugyanennyire biztos az is, hogy valódi, az egész európai politikai világot foglalkoztató problémáról van szó. Ehhez képest meglepve konstatálhatjuk, hogy az itt tárgyalt hat párt a menekültválsággal tulajdonképpen csak mint az Orbán-kormány propagandatermékével foglalkozik.¹²

A Magyarországra érkező vagy már itt tartózkodó menekültek életkörülményeiről, ellátásról csak két párt, a Momentum és az Együtt szól. A Momentum egyebek mellett korlátozná a menekültügyi eljárás lefolytatásának határidejét, a gyerekekkel érkező családokat és a kísérő nélküli kiskorúakat pedig regisztrációjukat követően azonnal befogadó állomásra helyeznék át. Javítanának a menekültek ellátásán, fejlesztenék a menekültüggyel foglalkozó hatóságokat és intézményeket, szorosan együttműködnének az e területen dolgozó civilekkel.

Az Együtt a nemzetközi együttműködés fontosságát hangsúlyozva s kiemelve Németországot, az uniós együttműködés révén látja lebonthatónak az ily módon feleslegessé váló kerítést négy éven belül. Hatályon kívül helyezné a nemzetközi kötelezettségeket és emberi jogokat sértő menekültügyi rendelkezéseket, javítaná a menekültek ellátást, és egyedül e párt programjában esik szó a menekültek integrációjáról, az ország befogadási képességének javításáról, együttműködésben a civil szervezetekkel.

¹² A kerítést valójában az Együtt kivételével minden párt megtartaná: <http://168ora.hu/itthon/amikor-a-kormanypropaganda-megcsuszik-a-maltai-bananhejon-144562>

Családi ellátások

A legjelentősebb ígéret ebben a témakörben a 2008 óta nem indexált családi pótlék összegének megduplázása a Párbeszédttől. Szövetségese, az MSZP, még a szövetségkötést megelőzően 50 százalékkal emelte volna a családi pótlékot. A DK 30 százalékkal emelne, de 50-nel az egyedül álló szülők közül azoknál, akiknél az egy főre jutó jövedelem a háztartásban nem éri el az átlagjövedelem felét, valamint a fogyatékkal élő gyermeket nevelők esetében.

A családi pótlékot a többi párt is emelné, de például a Momentum egy gyerek esetén csak öt százalékkal, kétgyerekeseknél 15, ennél több gyerek esetében 25 százalékkal. Ezzel szemben a Momentum megduplázná a GYED összegének felső határát. A GYES összegét is növelné, oly módon, hogy a juttatás összege az első másfél évben meghaladná a 46 ezer forintot, majd 40 ezerre, végül az utolsó évben 31 ezer forint alá csökkenne. Az MSZP kétszer 60 ezer forintot adna a gyereket vállalóknak, a születés előtt és után.

A szolgáltatások terén a Párbeszéd utalványt adna a szülőknek, amellyel napközbeni ellátást vásárolhatnak, a DK fejlesztő és segítő funkciókat betöltő „kreatív gyermekintézményekben” gondolkodik, az Együtt több térítésmentes bölcsődei helyet létesítené, ahogy a Párbeszéd is, az LMP is fejlesztené a szolgáltatásokat, az MSZP a segítő szakmák fejlesztésére is gondot fordítana.

Nyugdíj

A választás előtt „szokásos” nyugdíjemelési ígéreteket jelentősen meghaladják ezúttal a pártok vállalásai, mivel a 2010 utáni nagy horderejű változások az 1997-es nyugdíjreformot is felszámolták, ugyanakkor a kormány ígérete ellenére nem vezette be az egyéni számlák rendszerét, a nyugdíjkassza kiegyensúlyozottságát pedig olyan profiltisztítással, illetve a rokkantság felülvizsgálatával érte el, ami a szükségletekre nem adott választ, pontosabban átutalta azokat a szociális ellátórendszerbe, illetve megterhelte a háztartásokat.

A DK kétpilléres rendszert támogatna, de ez lényegében mégis hárompilléres, csakhogy nem az 1997-es módon, mert az első pillér alapnyugdíjat jelentene, a második lenne a társadalombiztosítási munkanyugdíj, a harmadik pedig az állam által támogatott önkéntes megtakarítás. Hasonló szisztémában gondolkodik az LMP, s ezzel mindkét politikai erő az 1991-es nyugdíjügyi országgyűlési határozathoz nyúl vissza, teszik ezt akár tudatosan, akár nem. A Párbeszéd az alapjövedelem révén vezetne be alanyi jogú ellátást az időseknek, ezzel szemben az MSZP szerint a nyugdíj kizárólag a járulékfizetési kötelezettségüket teljesítőknak jár. Akik erre nem képesek, azok segélyre, az 50 százalékkal megemelt időskorúak járadékára számíthatnának. A Momentum elképzelése szerint minden munkavállaló automatikusan önkéntes pénztárhoz is csatlakozna, amiről lemondhat, ám ezzel az adókedvezményt is elveszíti. Az Együtt szintén ösztönözné az önkéntes nyugdíjmegtakarításokat.

A másik forró téma a nyugdíjminimum kérdése, amit a Párbeszéd a létminimumra emelne, de nyugdíjplafont is alkalmazna, az átlagbér háromszorosának megfelelő összeggel. A 28 500 forintos jelenlegi nyugdíjminimumot az MSZP 57 ezerre, az LMP 50 ezerre, a Momentum 35 ezerre emelné. Az MSZP a 13. havi nyugdíj visszaállítását ígéri és ingyenesen juttatna gyógyszert a krónikus betegeknek. A DK a létező nyugdíjprémiumhoz hasonló nyugdíj-extra bevezetését ígéri kedvező gazdasági szituációk esetére.

A DK, az Együtt és az MSZP külön szól a rokkantnyugdíjak felülvizsgálatáról, az MSZP például lakonikusan az igazságossá tételt ígéri, az Együtt pedig a társadalombiztosításba való visszaillesztést.

3. táblázat: A családi ellátásokra és a nyugdíjra vonatkozó javaslatok a demokratikus ellenzéki pártok 2018-as programjaiban

	DK	Együtt	LMP	Momentum	MSZP	Párbeszéd
Családi ellátások	Minden igénylőnek bölcsődei férőhely. Sokféle szolgáltatást nyújtó családsegítő és gyermekjóléti rendszer, „kreatív gyermekintézmények”. Családi pótlék 30%-os, egyes csoportok esetén 50%-os emelése.	Családi pótlék, gyes emelése. Több térítésmentes bölcsődei férőhely; Igazságos családtámogatási rendszer (adókedvezmény változtatása).	Szolgáltatások megerősítése; Családi pótlék emelése, az egy gyermek utáni adókedvezmény 20 ezer Ft-ra emelkedik.	Elérhető bölcsődei és óvodai szolgáltatások. Rugalmasabb gyermekápolási táppénz. A GYED maximumának megduplázása. A GYES összege az első másfél évben 46, a következő 6 hónapban 40, az utolsó egy évben 31ezer Ft. 5/10/25%-os családi pótlék emelés. Adókedvezmény: minden gyermek után 15 ezer Ft.	50%-os családi pótlék emelés, indexálás. 60+60 ezer Ft az újszülöttek után, életkezdesi támogatás duplázása. A családi adókedvezmény megmarad. A GYES és a GYED indexálása. A fogyatékos vagy tartósan beteg gyerekek nevelési pótlékának emelése.	Több bölcsődei hely, utalvány a napközbeni gyermekellátásra, vagy pénzre váltás. A családi pótlékot legalább a duplája emelnék (az alapjövedelem bevezetéséig), a 10 éve nem emelt ellátások értékvesztésének kompenzálása.

folytatódik

	DK	Együtt	LMP	Momentum	MSZP	Párbeszéd
Nyugdíj	Két nyugdíjpillér: alap- és munkanyugdíj. Önkéntes megtakarítás állami támogatása. Mai rokkantnyugdíj-rendszert „felül kell vizsgálni”. Nyugdíjextra bevezetése.	A nyugdíjminimum és ahhoz kötött ellátások elmaradt emelésének kompenzálása. Garantált indexálás. A rokkantnyugdíj visszakerül a tb-be. Nyugdíjkorrekciós program bevezetése. Részmunka-résznyugdíj kombináció. Önkéntes megtakarítás állami támogatása.	Három pillér: alap+tb+önkéntes. Nyugdíjminimum: 50 ezer Ft. Differenciált nyugdíjemelés, rugalmas nyugdíjba vonulási lehetőség, különös tekintettel az ártalmat okozó munkák esetében.	Nyugdíjminimum: 35 ezer Ft. A legalacsonyabb nyugdíjak korrigálása, egyéb jóléti ellátások ne legyenek a nyugdíjminimumhoz kötve. Évi 10 millió Ft jövedelemnél nyugdíjjárulékplafon: szabadon felhasználható az így megtakarított összeg. Minden munkavállaló automatikusan önkéntes nyugdíj-pénztárhoz csatlakozik – lemondható, de a kedvezményt is elveszti. Munkavállalás nyugdíj mellett járulékkedvezményrel lehetséges.	Nyugdíj minimum: aki teljesítette járulékfizetési kötelezettségét 13. havi nyugdíj. 57ezer Ft-os nyugdíjminimum. Svájci indexálás. Nyugdíjkorrekciós program, az alacsony nyugdíjakhoz minden évben egyszeri, átlagnyugdíjnyi kiegészítés. 50%-kal megemelt időskorúak járadéka. Ingyenes gyógyszer a krónikus betegeknek. Igazságos rokkantellátás. Rugalmas nyugdíjba vonulás és nyugdíj melletti munkavállalás.	A nyugdíjminimum emelése a létminimum szintjére. A nyugdíjplafon az átlagbér legfeljebb háromszorosa. Differenciált nyugdíjemelés. A korengedményes és a szolgálati nyugdíj újraszabályozása.

Összegzés

A pártprogramok áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a jelenleg fennálló szociálpolitikai rezsimekhez képest számos ponton gyökeres változást ígérnek a demokratikus ellenzékhez sorolt szervezetek. Alapelveiket illetően a normativitáshoz, a pozitív újraelosztáshoz, a társadalmi partnerséghez közelítenék a szociálpolitikai intézményrendszert. Az alapjövedelem, az alanyi jogú szolgáltatások, illetve a garantált minimum területén, valamint a lakhatás ügyében valóságos áttörésre lehetne számítani a programok alapján, ha a szóban forgó pártok kormánya kerülnének. Elutasítják a szegregációt, felszámolnák a nők hátrányos helyzetét. A bér- és foglalkoztatáspolitikai összefüggésrendszere gyökeresen megváltozna a mostanihoz képest. Kijelenthető, ez a fajta innovatív szándék *politikailag* is szükséges lehet ahhoz, hogy alternatívaként tartassanak számon a létező rezsimmel szemben.

A legkomolyabb eltérések talán az adórendszerben és a családi ellátások területén tapasztalhatók. Habár itt is közös pont, hogy a személyi jövedelemadózásban

a progresszió mindenképp visszaállna, de eltérő mértékben az egyes pártok esetén. A családi ellátásokat illetően kulcskérdésnek látszik a családi pótlék szerepe a támogatási rendszerben, az erre vonatkozó emelési ígéretek számszerű különbsége fontos megközelítésbeli eltéréseket sejtet.

Mindezek alapján – fenntartva, hogy a választás előtt nehéz eldönteni, mennyire tekinthetők relevánsnak az itt bemutatott programok a későbbi kormányzás szempontjából – a pártok közpolitikai elképzeléseiben kirajzolódik a törekvések közös iránya. Ugyanakkor az államnak, a piacnak és a helyi közösségeknek tulajdonított szerep, az egyenlőtlenségek csökkentésének mértéke, valamint az aktíválás és a szociális beruházás közötti megközelítésbeli eltérések lényeges vitapontok lennének, amennyiben e pártok bármikor abba a helyzetbe kerülnének, hogy a programjuk alapján kormányalakítási tárgyalásokat kellene folytatniuk.

Irodalom¹³

- Bíró-Nagy András (2013): Szociáldemokrata dilemma válság után. Baloldali útkeresések Európában. In: Bíró Nagy András – Lakner Zoltán (szerk.): *Az igazságos kormányzás felé*. Budapest: Napvilág. 17–37. o.
- Boros Tamás (2013): Az Európai Unió és az európai baloldal. Válságok és válaszok. In: Bíró Nagy András – Lakner Zoltán (szerk.): *Az igazságos kormányzás felé*. Budapest: Napvilág. 195–214. o.
- Cook, Linda J. (2007): *Postcommunist Welfare States. Reform Politics in Russia and Eastern Europe*. Cornell University Press, Ithaca and London.
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Győri Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok. *Esély*, 6. sz.
- Esping-Andersen, Gosta (1990): *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Ferge Zsuzsa (1998) [1986]: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest: Magvető.
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Ferge Zsuzsa (2006): ...Mindig más történik. In: Tausz Katalin (szerk.): *A társadalmi kohézió erősítése*. Budapest, Új Mandátum. 56–62. o.
- G. Fodor Gábor – Stumpf István (2008): Neoweberi állam és jó kormányzás. *Nemzeti Érdek*. 2008. ősz. II. évfolyam 3 sz. 5–26. o.
- Gyulai Attila (2017): Magyarország a szürke zónában? A magyar politikai rendszer hosszú hibridizációja. In: Boda Zsolt-Szabó Andrea (szerk.): *Trendek*

¹³ A megadott internetes hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2018. 03. 27.

- a magyar politikában* – 2. MTA TK Politikatudományi Intézet-Napvilág Kiadó. 15–42. o.
- Inglot, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe 1919-2004*. Cambridge University Press.
- Juhász Gábor – Tausz Katalin (2012): *Szociális jog*. Budapest, ELTE TáTK.
- Körösényi András (2006): Elszámoltatható-e a kormány? Képviselő, demokrácia és a 2006. évi választások. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamentári választás 2006*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet. 253–291. o.
- Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer negyedszázad után*. Budapest: Osiris- MTA TK Politikatudományi Intézet.
- Ladányi János (2012): *Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában*. Budapest, L'Harmattan.
- Tausz Katalin – Lakner Zoltán (2016): From a Welfare to a Workfare State. In: Schubert, Klaus, de Villota, Paloma, Kuhlmann, Johanna (Eds.): *Challenges to European Welfare Systems*. Springer. pp325–350
- Lelkes, Orsolya (2000): A great leap towards liberalism? The Hungarian welfare state. *International Journal of Social Welfare*, 2000: 9: p92–102.
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and defective democracies. *Democratization*, Vol. 11, No. 5, December 2004, pp33–58. https://www.wzb.eu/sites/default/files/personen/merkel.wolfgang.289/merkel_embedded_and_defective_democracies.pdf
- Misetics Bálint (2017): Lakáspolitikai és hajléktalanság. In: Ferge Zsuzsa: *Magyar társadalom- és szociálpolitika*. Budapest: Osiris. 338–363. o.
- Molnár György – Bakó Tamás – Cseres-Gergely Zsombor – Kálmán Judit – Szabó Tibor (2014): *A munkaerőpiac peremén lévők és a költségvetés*. Pécs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet.
- O'Donnel, Guillermo (1998): Horizontal accountability and new polyarchies. *Kellogg Institute Working Paper #253*, April 1998. https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/253_0.pdf
- Palócz Éva – Pethő Annamária – Serfőző Nóra – Vakhal Péter (2015): *Fiskális folyamatok átrendeződése a világgazdaság fontosabb országaiban, az EU-ban és Magyarországon*. Kopint-Tárki Konjunktúrakutató Intézet. http://www.parlament.hu/documents/126660/365899/KT_tanulm%C3%A1ny_v%C3%A9geleges+Kopint+-+T%C3%A1rki.pdf/e440879e-3dd3-48aa-8163-7214b00ffea7
- Schabert, Tilo, (2013): *A politika méltóságáról és jelentőségéről*. Századvég.
- Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság*. Budapest, Európa.
- Simonyi Ágnes (2012): Aktiválás – foglalkoztatás- és szociálpolitikák eszközeinek és intézményeinek összehangolása a fejlett országokban. *Esély*, 2. sz.

- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? A társadalmi küzdelmek az állami (túl) elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris.
- Szikra Dorottya (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. In. *Journal of European Social Policy*, 24: (5). 486–500.
- Tausz Katalin (2017): Segélyezés. In: Ferge Zsuzsa: *Magyar társadalom- és szociálpolitika*. Budapest: Osiris. 310–337. o.
- Tomka Béla (2007): Intézményesült változékonyság: a jóléti fejlődés sajátos meghatározói Kelet-Közép-Európában. *Korall*, 28–29. sz.

DOMSCHITZ MÁTYÁS ÉS SZIKRA DOROTTYA

A JOBBIK SZOCIÁLPOLITIKÁJA*

A tanulmány a Jobbik Magyarországért Mozgalom szociálpolitikáját vizsgálja a párt programjai, megszólalásai és a párt szociális szakembereivel és döntéshozóival készült interjúk alapján. A szerzők egyrészt elemzik a szociálpolitikai programok közötti változásokat, ezen belül kiemelten a 2014 utáni „néppártosodásnak” a szociálpolitikai elképzelésekben való lecsapódását. Másrészt a tanulmány részletesen bemutatja két, a Jobbik által irányított város, Ózd és Tapolca helyi szociálpolitikai megoldásait. A tanulmány következtetése, hogy a második és a harmadik Orbán-kormány szociálpolitikájával összehasonlítva a Fidesz „jobbról előzte” a Jobbikot a szociálpolitika területén, átvéve, és sokszor még radikálisabb formában megvalósítva a Jobbik elképzeléseit.

Bevezetés

A Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik) korábban magát értékelvű, konzervatív és keresztény, nemzeti radikális pártként definiálta (Jobbik, 2003; 2006). 2013 óta fokozatosan enyhült a radikalizmusa, és a 2018-as választásokon már egyértelműen jobboldali néppártként pozicionálja magát (Jobbik, 2018). Elődje az 1999-ben alakult, főként egyetemistákat tömörítő Jobboldali Ifjúsági Közösség 2003-ban alakult párttá. Alapszabályában a „rendszerátalakítás befejezését” és az addiginál „igazságosabb társadalom megteremtését” tűzte ki célul. Először a 2006-os választáson indultak a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) szövetségeseiként, de az első sikerüket már önállóan, a 2009-es Európai Parlamenti választáson elért közel 15 százalékos eredménnyel érték el. Egy évvel később az Országgyűlésbe is bekerültek, ahol az azóta eltelt két ciklusban a párt tagjai ellenzéki politizáltak. A legutóbbi (2018. januári) közvéleménykutatások átlaga szerint a Jobbik a kormányzó Fidesz Magyar Polgári Szövetség (Fidesz) fő ellenzéki kihívója – 17 százalékos támogatottsággal a biztos pártválasztók körében (Közvéleménykutatok.hu, 2018).¹

* A tanulmány egyes részei építenek Domschitz Mátyás: *A Jobbik szociálpolitikája* című MA szakdolgozatára (ELTE, Társadalomtudományi Kar, Szociálpolitika MA, Budapest, 2017. április.)

¹ A Fidesz ugyanezen mérés szerint 51, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) 11, a Demokratikus Koalíció (DK) 7, a Lehet Más a Politika (LMP) pedig 6 százalékon állt. A Jobbik 2013 utáni elmozdulása a nemzeti radikális irányból a néppártiság felé nagyrészt a Fidesz szélsőjobb irányba tett mozgására adott reakcióként értelmezhető.

Az alábbi tanulmányban a párt szociálpolitikájának elemzésére teszünk kísérletet. A szociálpolitikát tágan, a jóléttel kapcsolatos újraelosztási mechanizmusok és szolgáltatások összességeként értelmezzük. Ugyanakkor fontosnak tartjuk a szociálpolitika ideológiai beágyazottságát is, tehát azt, hogy a párt milyen képet sugall a „jó”, elérendő társadalmi berendezkedésről. Ilyen értelemben a Jobbik társadalompolitikáját is vizsgáljuk. A Jobbik családpolitikája kapcsán például figyelmet fordítunk a párt nemek közötti egyenlőségről vallott nézeteire is. A szociálpolitikán belül tárgyaljuk még a Jobbik lakáspolitikai és segélyezési javaslatait és gyakorlatát, valamint kitérünk a nyugdíjrendszerről vallott nézeteire. Ebben a keretben röviden foglalkozunk csak a Jobbik (nem kevésbé figyelemreméltó) oktatáspolitikájával és egészségpolitikai elképzeléseivel.

A tanulmány első részében a Jobbik 2010-es és 2014-es programjának szociálpolitikai vonatkozású téziseit ismertetjük, utalva a párt korábbi elképzeléseire is. A második részben a Jobbik helyi szinten megvalósított szociálpolitikai gyakorlatát tárjuk fel Ózd és Tapolca példáján. A harmadik részben pedig a 2018-as programot elemezzük és hasonlítjuk össze a négy évvel korábbi elképzelésekkel, azt vizsgálva, hogy a néppártosodás milyen hatással volt a Jobbik szociálpolitikájára. Az összegzésben röviden kitérünk arra, hogy vajon mennyiben „kompatibilis” a párt 2018-as programja a demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai elképzeléseivel (ld. Lakner, 2018).

Elemzésünk három egymással összefüggő kérdés köré összpontosul. Általános szinten arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen társadalmi problémákat azonosítanak a Jobbik programjai és mely csoportokat céloznának szociálpolitikai intézkedései. Ezen belül fontos megismerni, hogyan jelenik meg a szakpolitikában a Jobbik eredendő *differentia specifica*-ja, a cigánybűnözés tematizálása, hogyan történik a szociális kérdés etnicizálása, valamint az érdemes-érdemtelen csoportok közötti különbségtétel.

Másodszer a tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen hasonlóságok és különbségek mutatkoznak a Jobbik és a Fidesz szociálpolitikája között. A Jobbik szociálpolitikája ugyanis nem csak önmagában, mint egy ellenzéki párt elképzelése érdekes, hanem azért is, mert a 2010 és 2018 között regnáló Orbán-kormányok a párt számos programpontját átvették és megvalósították a gyakorlatban. Természetesen ez nem csak a szociálpolitika területén volt így, hanem a szimbolikus politika vagy a külpolitika számos fontos területén is. Csak egy pár példát említve: családi adókedvezmény, euroszkeptikus retorika és keleti nyitás, magán-nyugdíjpénztárak államosítása, közmunkaprogram bővítése, szociális juttatások iskolába járáshoz kötése, vagy a magáncsőd intézményének bevezetése (Böcskei–Molnár 2017, Political Capital, 2017). A kormánypárt már csak azért is tudta jól „hasznosítani” a Jobbik szociálpolitikai elképzeléseit, mert a Jobbik a Fideszénél jóval részletesebb, kidolgozottabb választási programokat alkotott.

Elemzésünkben arra a következtetésre jutottunk, hogy a Fidesz a megvalósítás során a hazai szociálpolitikát a Jobbik elképzelésénél még inkább *jobbra* tolt. A Jobbik szociálpolitikai programját tekintve a Fidesztől *balra* állt már a „néppár-

tosodás” meghirdetése előtt is. Míg a Fidesz kitartóan és kérlelhetetlenül valószínűtlenül meg a szegényebbek és köztük a magyar romák büntetését a szociálpolitikán keresztül és egyúttal a „dolgozó emberek” és családjaik, és köztük elsősorban az átlagbér felett keresők soha nem látott mértékű támogatását, addig a Jobbik még radikálisabb időszakában is enyhébb megoldásokat javasolt, köztük például a munkanélküli járadék idejének meghosszabbítását vagy a képzési, átképzési rendszer jelentős fejlesztését a munkanélküliek érdekében.

Egyetlen, bár nagyon fontos kivételt az ún. „cigány-magyar együttélés” és a „cigánybűnözés” tematizálása jelentette, az ehhez kapcsolódó számos implicit szociálpolitikai elképzeléssel együtt. Az Orbán-kormány nem vállalkozott a romaügy mély átpolitikálásra, habár a Jobbik vonatkozó javaslataiból ennek ellenére számos pontot (így például a szegregált oktatásra vonatkozókat) átvett. A menedékkérőkkel kapcsolatos radikális állami retorika 2015-től ugyanakkor rímel a Jobbik korábbi „cigánypolitikájára”: a migrációs társadalmi folyamatok biztonságiasító keretezésével és a különböző civilizációs szinteken álló etnikai csoportok víziójával a kormányzat a különböző ellenségek és félelmek fokozását, és ezen keresztül a társadalom polarizációját és saját táborának mozgósítását érte el.

A néppártosodás hatására a Jobbik programjából végképp eltűntek a markáns szélsőjobboldali, vagy nemzeti radikális elemek, köztük a „cigánykérdés” megoldására adott javaslatok is. Mint azt a tanulmány végén bemutatjuk, 2018-ra a párt egy európai értelemben vett kereszténydemokrata tömörülés képét mutatja szociálpolitikai szempontból.

Harmadik szempontként a tanulmányban nagy hangsúlyt kap a Jobbik helyi szintű szociálpolitikája, és ezen belül a segélyezés. Ez az a terület, ahol a Jobbik 2014 és 2018 között konkrétan, polgármesteri pozíciók birtokosaként a gyakorlatba ültethette át szociálpolitikai programját.

A kutatás elsősorban dokumentumelemzésre és interjúkra épül.² Legfontosabb forrásai a Jobbik választási programjai, az általuk vezetett egyes önkormányzatok rendeletei. A Jobbik helyi önkormányzati szociálpolitikáját Ózd és Tapolca példáján mutatjuk be. A kiválasztásnál elsősorban az játszott szerepet, hogy ez a két legnagyobb település, amelyet ez a párt vezet, ugyanakkor fontos különbség, hogy míg az előbbi városban jelentős a roma lakosság aránya, az utóbbiban elhanyagolható, és ez, mint látni fogjuk, hatással volt a Jobbik helyi szociálpolitikájára. A tanulmány nem vállalkozik a Jobbik összes szociálpolitikai célú megszólalásának, nyilatkozatának kimerítő elemzésére; ezek inkább kiegészítik a dokumentumelemzés eredményeit.

² Domschitz Máttyás 2017 tavaszán, szakdolgozatának írásakor kezdett el foglalkozni a Jobbikkal, és interjúzni a párt tagjaival. A 2018-as választási programhoz tartozó adatgyűjtés 2018 márciusában történt, ekkor készültek a jelen tanulmányban hivatkozott interjúk, szóban Sneider Tamás országgyűlési képviselével, Kiss Gabriella szakpolitikai tanácsadóval és írásban Janiczak Dávid ózdi polgármesterrel.

Kimondják? Megoldják? – A Jobbik társadalompolitikája a párt 2010-es és 2014-es programja alapján

Az alábbi részben a Jobbik 2010-es „Radikális változás” (Jobbik, 2010) és 2014-es „Kimondjuk. Megoldjuk.” (Jobbik, 2014) címmel kiadott pártprogramján keresztül mutatjuk be a párt szociálpolitikájának legfontosabb elemeit. A Jobbik a szociálpolitikát, mint az egyének és a családok létbiztonságát a „káros gazdasági és társadalmi hatásoktól védő” állami beavatkozást definiálja (2010: 35). A párt egyúttal a szubszidiaritás elvét is hangsúlyozta 2010-es programjában, amikor emellett érvelt, hogy az állam csak akkor avatkozzon be, amikor az „egyén és család lehetőségei már kimerültek”. Ezzel némileg ellentmondásban áll az, hogy finanszírozáson és ellenőrző funkcióján keresztül ugyanakkor mégiscsak egy „erős államot” vizionál a párt.

A Jobbik parlamenti felszólalásai azt tükrözik, hogy a párt társadalompolitikájának egyszerre hangsúlyos eleme a szegénység és a szegények elleni küzdelem. Felszólalásaikban igyekeztek tematizálni a „dolgozói szegénységet”, a minimálbéremelés szükségességét, vagy éppen a szociális szakma alulfizettségét. Ezen kívül rendszeresen adnak ki közleményeket az egyenlőtlenségekről, a lecsúszó alsó-középosztályról és a létbizonytalanságról, és ezek a témák a programjaikban is megjelennek (Alfahír, 2013; 2015, Jobbik, 2014; 2018). Ugyanakkor a Jobbik társadalompolitikájának központi eleme a „workfare” ideológiája is, ami ellentmond a szocialisztikus, egyenlősítő szemléletmódnak.

Első ránézésre meglepő lehet, hogy a Jobbik gyakran üt meg a radikális baloldali retorikához hasonló hangokat. Alapító Nyilatkozatukban például azt írják, hogy enyhítenek azokon a problémákon, melyeket a neoliberais globalizáció okozott Magyarországnak, illetve végső céljuk a rendszerváltás befejezése és a „jelenleginél igazságosabb társadalom megteremtése” (Jobbik 2006 [2003]). Történelmi példákból ugyanakkor tudjuk, hogy a szélsőjobboldali pártok gyakran fontos társadalmi problémák megoldását tűzik zászlajukra; a „szociális kérdés” megoldását ugyanakkor jellemzően összekötik a kirekesztéssel (ld. pl. Bock, 1991; Saraceno, 1991). Ez a szociálpolitika (amelyre jó példa az 1940-es évek első felének hazai gyakorlata is) a támogatásra érdemes társadalmi csoportokat nem kizárólag rászorultság alapján választja ki, hanem a maga által definiált etnikai, erkölcsi, vallási és politikai kritériumok szerint (ld. pl. Ungváry, 2002; Szikra, 2008). A Jobbik esetében a különbségtétel (amely a romákkal kapcsolatos programelemeknél kerül elő leghangsúlyosabban) az úgynevezett építők és rombolók dichotómiában mutatkozott meg a 2014-es választási programban. A szociális érzékenység, szolidaritás, és másik oldalról a kirekesztés kettősségét jól illusztrálják a Jobbik konkrét szakpolitikai javaslatjai, amelyeket az alábbiakban ismertetünk.

Lakáspolitiká

A „törvényes, tisztességes és jóhiszemű lakhatást” alapvető emberi jognak tekinti a Jobbik (Jobbik, 2014: 27). A párt szerint ugyanakkor fontos, hogy a lakókörnyezetüket tisztán tartsák az emberek, ehhez kötnék a szociális transzfereket. Ezt a gondolatot a Jobbik az érpataki önkormányzattól vette át, a Jobbiktól pedig ezután a második Orbán-kormány, amikor az ún. szubjektív támogatási feltételt 2012-ben beemelte a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvénybe. Habár 2013-ban ezt a gyakorlatot az ombudsman az érintettek magánszférához való jogába ütközőnek találta (AJB-3384/2013), a kitétel változatlanul benne maradt a szociális törvényben.³ A Jobbik számára kiemelkedően fontos a fiatalok lakásszerzése. Szerintük ez a kivándorlás megállításának egyik legfontosabb feltétele (a másik kettő: a bizonyos régiókban koncentrállódó és főleg a 15–24 éveseket érintő munkanélküliség, illetve a tanulás magas költségei). Míg 2010-es programjában viszonylag általános „bérakásépítési programot” és államilag támogatott lakásépítési kölcsönt ígért a Jobbik, 2014-ben már konkrétabb tervvel állt elő, amelyben a lakásépítés, lakásvásárlás és a bérlet támogatását is javasolja. Míg az előbbi két célt a kormánypárt a CSOK 2015-ös bevezetésével (a „szocpol” megreformálásával) részben megvalósította, a 2014-es Jobbik-program különbözik a Fidesz által megvalósítottaktól abban, hogy a lakásbérlet támogatását is céljául tűzi ki és ezt kombinálja a tulajdonszerzéssel. Igaz, a Fideszhez hasonlóan csak a „dolgozó” családok számára. A Jobbik javaslata szerint a fiatalok „a piaci ár harmadáért bérelhetnének lakást, majd pár év után azt bekerülési értéken vásárolhatnák meg [...] kamattámogatott, állami háttérű forinthitel segítségével.” A párt egyúttal „felmérné az üresen álló hazai ingatlanvagyon, és megvizsgálna, hogy a több százezer üres hazai lakás és ház milyen tulajdonosi háttérrel bír, és ezek mekkora hányada válhat újra valódi otthonná” (Jobbik, 2014: 18). Ide tartozik, hogy az üresen álló házakat a devizahitel-károsultak a családsegítő szolgálatok segítségével egy forintért megvásárolhatnák, ami az elhagyott országrészek gazdaságának élénkítéséhez is hozzájárulna. A lakásbérlet és támogatott vásárlás összes költsége az előzetes kalkulációk szerint „évi alig tízmilliárd forintot emésztene fel” (Jobbik, 2014: 19).

A Jobbik vetette fel 2014-es programjában a magáncsöd intézményét, amely számos európai országban bevett gyakorlat az eladósodottak számára. A harmadik Orbán-kormány 2015-ben aztán bevezette azt, igaz, jóval korlátozottabb formában. A Jobbik elképzelésében a szociális munkásoknak, a családsegítőknél komoly szerep jutott volna, méghozzá úgy, hogy az egyéni autonómiát se sértse a segítő:

³ Az önkormányzatok korábbi, cigányokkal szembeni diszkriminatív fellépéseiről részletes összefoglalót ad Zolnay János (2013).

„[A magáncsőd-eljárást elindító emberek] a bíróságtól vagy az önkormányzatoktól kérhetnék, hogy egy határozatban mondják ki fizetéseképtelenségüket. Ez után egy jogvégzett családsegítőt rendelnének ki a bajbajutottak mellé, aki az ingyenes jogsegélyszolgálatokhoz hasonlóan támogatná a nehéz helyzetbe került családok talpra állását. Ennek szellemében közvetíthet az adósok nevében a bankok irányába, és összekötheti őket a munkaerőpiaccal, átképzési programokkal, ám semmiképp sem ő osztaná be a családi kiadásokat.” (Jobbik, 2014: 27)

A KDNP-s képviselők által 2015-ben benyújtott javaslat a fentiekhez képest nagyon szigorú kontrollal élt, és szociális munkának, családsegítésnek nyoma sincs a törvényben. Nem is lett sikeres az új intézmény, kevesebb, mint ezer ember vette igénybe (HVG, 2016). Pedig egy jól kidolgozott magáncsődprogram a szakma szerint is fontos lenne (Misetics, 2013).

A „hajléktalankérdés méltányos megoldása” is szerepel a programban. A Jobbik 2014-ben nem értett egyet a hajléktalanságnak az Alaptörvénybe emelt kriminalizálásával, holott még 2013-ban Szávay István parlamenti képviselő, akkori Jobbik alelnök, írásbeli kérdésben érdeklődött a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumnál, hogy miért nem tartatják be az alkotmányba foglalt törvényt Budapest utcáin, miért uralkodnak „középkori állapotok” (Jobbik, 2013). Úgy tűnik, a „néppártosodásnak” a hajléktalanság kezelésével kapcsolatban is enyhülés az eredménye. A Jobbik azt nehezményezte 2014-es programjában, hogy a hajléktalan személyek számának növekedése ellenére a kormány az erre a célra fordított költségeket folyamatosan csökkentette. A helyzetet (a két háború közti szegénységi bizonyítvány ötletét felmelegítve) „budapesti hajléktalanigazolvánnyal” kezelték volna, amely napi egy meleg ételre tenné jogosulttá a regisztrált hajléktalanokat (Jobbik, 2014: 44).

A lakhatási problémák megoldásai közé tartozik az, hogy a Jobbik folytatná a rezsicsökkentést, de azt fenntartható, környezetbarát módon tenné, például a panelházak energiatakarékossá tételével. A közszolgáltatásokat állami kézbe vennék, és non-profit formában működtetnék. „Miután megvalósult a Jobbik által javasolt 30%-os csökkentés a villany, a víz és a gáz esetében, a rezsicsökkentést kiterjesztjük a tűzifára (az áfa 5 százalékra csökkentésével), az üzemanyagokra (a jövedéki adó csökkentésével) és az internetre is (az árképzési gyakorlat újraszabályozásával).” Indítanának a szociális tűzifa program mintájára állami szénprogramot is, mellyel a vidéki bányákat is újraélesztnék. Figyelemre méltó, hogy a párt alapjogként tekint az internethez való hozzáférésre. Mint tudjuk, az internetadó ötletének csúfos bukása után a Fidesz éppen a Jobbik által javasolt irányba mozdult el az internet áfájának 2018. január elsejétől 27-ről 5 százalékra csökkentésével.

Családpolitika és gender

Talán meglepő, de a Jobbik az Alaptörvényben meghatározott családfelfogással némiképp szembehelyezkedik, amennyiben családon egy nő és egy férfi közötti, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösségét tekinti, amelynek azonban a házasság nem kritériuma (Jobbik, 2014: 41). Ezen a ponton tehát a Jobbik kevésbé szélsőségesen konzervatív, mint a Fidesz. Miközben a Jobbik a Fideszhez hasonlóan úgy gondolja, hogy „a család védelmére van szükség a deviáns magatartásformákat és alternatív együttélési normákat hirdető családellenes liberális támadásokkal szemben” (Jobbik, 2014: 41), magyarul „devianciának” bélyegzi az azonos neműek együttélését, aközben más, családpolitikai és női emancipációs kérdésekben meglehetősen progresszív, a férfiak és a nők egyenlőségét támogató nézeteket vall. Anyabarát munkahelyeket támogatnának, növelnék az óvodai és bölcsődei férőhelyek számát, illetve kialakítanák a többműszakos bölcsődék rendszerét, igény szerint munkaidőhöz igazodó nyitva tartással; eltörölnék a bölcsődei gondozási díjat. Emellett nem csak a közsférában adnák meg a gyermekszülés után a rész munkaidő és rugalmas munkaidő lehetőségét a nőknek, de a versenyszférában is. A Jobbik családbarát felsőoktatásban gondolkodik, közös kollégiumi elhelyezéssel, gyermekek után járó juttatásokkal, bölcsődei vagy kimondottan a felsőoktatási intézményeken belüli babaszoba kialakításával (Jobbik, 2014: 28).

Míg a 2010-es programjában a Jobbik a GYED három éves korig való kiterjesztését és a főállású anyaságnak a korábbi bér 80%-ban való támogatását javasolta, 2014-es programjában már felismerte, hogy a 21. században nem az anyák otthontartása, a hagyományos nemi szerepek erőltetése hozhatja el a várt demográfiai fordulatot. Mint a 2014-es programjukban fogalmaznak, „a nők visszatérése a munkába kimutatottan magasabb termékenységi mutatókkal is jár” (Jobbik, 2014: 38). A Fidesz harmadik ciklusában szintén hasonló következtetésre jutott, és a GYED-extrával (amely 2016 óta már fél éves kortól lehetővé teszi az anyák/apák munkavállalását úgy, hogy a GYED teljes összegét megkapják), valamint a bölcsődefejlesztési programmal fokozatosan eltávolodott eredeti, konzervatív álláspontjától. A Jobbik változatlanul a nők legfőbb szerepének az anyaságot és a gondoskodást tartja, ugyanakkor ezt már 2014-ben sem gondolták összeegyeztethetetlennek a munkavállalással, és azzal sem, hogy az apák nagyobb szerepet vállaljanak a gondoskodó munkában.

„A biológiai meghatározottság nem jelenti azt, hogy a nő csak a háztartásban ér valamit, de valljuk, hogy legszebb hivatásuk az anyaság. A nők nagyobb szerepet vállalnak a család idősebb tagjainak ellátásában is, így az államnak el kell ismernie ezen plusz tevékenységüket. (...) A gyermeket nevelő szülőket segíteni fogjuk abban, hogy kialakíthassák a családon belüli munkamegosztást” (Jobbik, 2014: 38).

A gyereknevelés és munkavállalás összhangját nem csak a programjában jelenítette meg a párt, de a Jobbik képviselő, három gyerekes családanya Dúró Dóra személyében konkrét mintát is adnak erre. Dúró a magyar törvényhozásban eddig szokatlan módon rendszeresen a kisgyermekével ült az ülésteremben, és a róla, valamint férjéről, Novák Elődről (a Jobbik alelnöke 2009 és 2016 között) készített portréműsorban is „modern” házaspárként szerepeltek, ahol az apától sem áll távol a gondoskodó munka (ATV, 2016).

A gondoskodó (nagyreszt fizetetlen, vagy alulfizetett) munka állami támogatásának programjával összhangban az ápolási díj összegét megemelné a párt, de az kiforratlan, hogy milyen mértékben (Kiss 2018, interjú). A Fidesz által szintén részben megvalósított programpontról, hogy a családok olcsóbban, a rászorulóknak pedig ingyenesen jussanak az állami tankönyvekhez és tanszerekhez. Ezen túlmenően a családokhoz egy „családellátó szolgálaton” keresztül olcsóbban, a nagy- és kiskereskedelmi forgalom kikerülésével, úgy mond „árdrágító cégek nélkül” juttatná el az alapvető élelmiszereket (Jobbik, 2014: 28). Szintén a Fidesz és a KDNP által rendre felvetett gondolat a gyermeknevelés és a nyugdíjrendszer összekapcsolása, amit a radikális párt több ponton, az adórendszeren és a nyugdíjak értékén keresztül is megvalósítani javasol.

„Aki gyermeket vállal és azt tisztességgel neveli is, a társadalom számára termel értéket, de egyúttal a saját munkaerőpiaci jelenlétét és ebből következően nyugdíjszerző lehetőségeit csökkenti a gyermekre fordított energiával. [...] A megfelelően felnevelt gyermekeket – iskolai végzettséghez kötve – figyelembe kellene venni egy jól kialakított pontrendszer alkalmazásával, és ez által növelni a gyermekeket nevelők nyugdíját.” (Jobbik, 2014: 43)

Ebben a javaslatban a „megfelelően felnevelt gyermek” a legalább 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező gyermeket jelenti (Kiss 2018, interjú), ami világosan mutatja az alacsony iskolázottságú rétegek kirekesztését ebből a lehetőségéből. A Jobbik a tankötelezettség korhatárát 17 évben szabná meg.

A Jobbik 2010-es programjában családi adózást javasolt, valamint az adókedvezmények olyan átalakítását, hogy a háromgyermekes családok lényegében ne fizessenek személyi jövedelemadót. Mint tudjuk, az utóbbit a Fidesz megvalósította, de kihagyva a Jobbik negatív jövedelemadóra, az alacsony jövedelműek támogatására vonatkozó ígérését (Jobbik, 2010: 34; 2014). Ennek következtében, mint az közismert, a 2011 utáni szja rendszerrel a három- és többgyermekesek jelentős része rosszul járt (Tóth–Virovác, 2013). A Jobbik 2014-es programja a Fideszhez hasonlóan csak az után a gyerek után adna családi pótlékot, aki nem hiányzik az iskolából, továbbá bevezetné az oktatási, szociális, családvédelmi intézményekkel való kötelező együttműködést.

A jóléti intézkedések mellett a Jobbik programja tehát kontrolláló elemeket is tartalmaz a szegények számára:

„[A] családi pótlék átalakítása révén [véget vetne] a megélhetési gyermekvállalásnak. (...) A családi juttatások, ezen belül is a családi pótlék 2008 óta tartó befagyasztásának feloldása, emelése és reálértéken tartása létfontosságú a családok anyagi biztonsága érdekében. A pótlék rendszerét oly módon alakítjuk át, hogy a 4. gyermektől adókedvezmény formájában folyósítjuk, aki pedig szociális támogatásban részesül, az a segéllyel együtt a családi pótlékot is szociális kártyára kapja.” (Jobbik, 2014: 43)

A Jobbik családpolitikai elképzeléseiről összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az mérsékelt konzervatív ideológia mentén szerveződik, amely nem különböztethető meg élesen a második és harmadik Orbán-kormány megvalósított intézkedéseitől. A pártnak a társadalmi nemi szerepekről alkotott véleményét érdemes kitérőbontani. A Jobbik kérékelhetetlen az identitáspolitikákban, tehát nem fogadja el az LMBTQ jogok bővítését és ellenzi a melegházasságot (Kováts, 2017). Ugyanakkor a férfiak és a nők egyenlősége és a nők elleni erőszak témájában, szemben a Fideszsel, aktív és támogató, amit a Jobbik nőtagjai, például Dúró Dóra, vagy korábban a nők elleni erőszak témáját jogászként hosszan napirenden tartó Morvai Krisztina személye fémjelzett. A gondoskodó munka anyagi megbecsülése szintén fontos témája a pártnak, amit a Fidesznél jóval markánsabban egészít ki az apák gondoskodó szerepére való nyitottság, a nemek közötti egyenlőbb munkamegosztás témájának felvállalása. Ebben az értelemben tehát (összhangban az alaptörvényről alkotott nézetükkel és a néppártosodás programjával) a Fidesztől balra helyezkedett el a Jobbik 2014 óta.

Nyugdíj

Míg a Fidesz programjában nem, a Jobbik 2010-es elképzeléseiben szerepelt a magánnyugdíjpénztárak államosítása: „A kötelező magánnyugdíj-rendszert megszüntetjük és visszavezetjük az állami rendszerbe oly módon, hogy az egyéni számlavezetés megmarad” (Jobbik, 2010: 34). Ugyanakkor programjukban ígérik az „anyák nyugdíjkorkezdézményének” bevezetését is, amit a Fidesz „Nők 40” programjával megvalósított, igaz, nagyon leegyszerűsített formában (hiszen nem csak az anyák jogosultak rá, és gyerekszám szerint sincs differencia). A párt 2014-es programja visszaállítaná a munkáltatói nyugdíjjárulékot (a 2011 utáni „szochó” helyett), és bevezetné az egyéni nyugdíjszámlás rendszert. A nők 40 éves munkaviszony utáni nyugdíjba vonulási lehetőségét pedig kiterjesztenék a férfiakra is.

Egy, a generációkat összekötni hivatott szociálpolitikai javaslat az ún. szülőtartási életjáradék gondolata. Ennek értelmében a Jobbik a felnőtt és munkába állt gyermekek jövedelemadójának egy meghatározott százalékát közvetlenül a szüleik nyugdíjának kiegészítésére utalják át, ezzel ösztönözve a fiatalokat a felelős gyermekvállalásra és gyermeknevelésre (Jobbik, 2014: 29). Így az éves adó-

bevallás során nem csupán az egyházi és a civil szervezeteknek felajánlható egy-egy százalék lenne felhasználható az adófizetők számára, hanem egy százalékot a szüleik számára is felajánlhatnának.

Foglalkoztatáspolitikai

A Jobbik 2010-es programjában a szakszervezetek megerősítése és a munkaügyi központok hatékonyabbá tétele is szerepel, és általában is a munkát, a „méltóság, az öröm, a megbecsültségérzés” forrásának tekintik. Ennek megfelelően a munkavállalók érdekeit fokozottabban védő új Munka törvénykönyvet alkottak volna. 2014-ben már radikálisabb a hangvétel és a Fidesz retorikája köszön vissza a programban: „Ha munka van, minden van, ha nincs munka, semmi sincs. (...) A Jobbik munka alapú társadalomban gondolkodik, így a szociális háló érvényesítését a munkaképesek esetében elsődlegesen a munka világán keresztül valósítja meg” – írják. (Jobbik, 2014: 38) Illetve: „A segély helyett munkát-eltvet megvalósítjuk. A munkára képes, de dolgozni nem akaró emberektől mindenféle társadalmi juttatást megvonunk.” (Jobbik, 2014: 31) Ez a mondat – szó szerint – megegyezik a Fidesz Magyar Munkatervében leírtakkal (amely pedig az 1942-es gömbösi Nemzeti Munkatervvel mutat feltűnő hasonlóságot). Fontos továbbá, hogy ez az elképzelés a „Magyar-cigány együttélés” című fejezetben kapott helyet, egyértelművé téve a tartósan munkanélküli, képzetlen munkaerő azonosítását a cigánysággal, így megjelenítve a szegénység etnicizálását.

A Jobbik programja egyértelműen leteszi a voksot az ún. workfare-szemlélet mellett, ami a kormánypártnál az állítólag hanyatló „jóléti állam” koncepcióval szembehelyezve jelenik meg, és a gyakorlatban a közmunkaprogram felfuttatását és minden egyéb aktív munkaerőpiaci eszköz és passzív ellátás ezzel párhuzamos leépítését jelentette. 2010-es programjukban „országosan vezérelt, de helyi szinten megvalósuló közmunkaprogramot” ígérnek, amit a Fidesz 2011-től megvalósított (Jobbik, 2010: 12). 2014-ben már részletesebben foglalkoznak a kérdéssel, és a közmunkaprogramot átalakítanák úgy, hogy két része lenne, különböző funkciókkal: az első célja a szegénységnyhítás lenne, a második a „munkaszocializáció”. Előbbi a hosszú évek óta tartósan munkanélküliek, a képzetlenek számára jelentene egy főállású, akár évente 12 hónapig tartó programot. A másik a fiatalabb munkanélkülieknek szól, akik szintén képzetlenek, de a közmunkával megfelelő tapasztalatra tennének szert, és így megszűnne az „alacsony munkakultúrájuk és alacsony munkafegyelmük” (Jobbik, 2014: 39).

A fenti felfogás egy leegyszerűsítő szemléletet takar, amely csupán az egyén döntéseként és felelősségeként jeleníti meg a munkába állás versus munkanélküliség kérdését. Ezzel szemben a közgazdasági elméletek szerint „a munkavállalási hajlandóság olyan töbttényezős folyamat, amelyben nemcsak az elérhető munka (már ha van) és ennek bére számít, hanem egy sor objektív (közlekedési lehetőségek, közszolgáltatások léte, minősége, munkába állás költsége stb.) és szubjektív

(pl. egészségügyi állapot, családi körülmények) tényezők együttjárása is.” (Mózer et al., 2015: 48) A Jobbik azonban ezen a ponton is „enyhébb” szakpolitikát követne, mint a Fidesz, ugyanis a párt növelné az álláskeresési járadék idejét és összegét is: az ellátás minimális hossza (a Fidesz által megkurtított 90 helyett) 180, a maximális időtartam 360 nap lenne a munkaviszonyban töltött idő függvényében (Kiss 2018, interjú).

A Jobbik már 2010-es programjában is „biztonságos életkörülményeket, segítő és szolidáris államot” ígért a fogyatékkal élőknek (Jobbik, 2010: 37). A jelenlegi gyakorlathoz hasonlóan adó- és járulékkedvezményrel díjaznák azokat a támogatókat és munkáltatókat, akik megváltozott munkaképességűek integrálását segítik. 2014-es programjukban bővítenék a fogyatékkal élők foglalkoztatási lehetőségeit, akadálymentesítenék a munkahelyeket, és önálló életvitelt segítő intézményeket hoznának létre (Kiss 2018, interjú).

Összességében a Jobbik foglalkoztatáspolitikája a Fideszhez hasonlóan a „workfare” gondolatkörben mozog, ugyanakkor kevésbé szélsőséges, tehát valamelyest ebben az ügyben is balra áll a kormánypárttól, amennyiben a járulékfizetéshez kötött, tehát társadalombiztosítási alapú passzív munkanélküli ellátás időtartamát bővítené és a fiatalabb korosztály számára a képzést és az átképzést is fejlesztené.

„Magyar-cigány együttélés”

A párt legradikálisabb állításai a „Magyar-cigány együttélés” fejezet alatt található, és együtt az az a témakör, ami a Fidesz, valamint a demokratikus ellenzéki pártok politikájától a leginkább távol áll, még akkor is, ha bizonyos pontokon a második és harmadik Orbán-kormány implicit támogatására találhatott. A radikális párt elképzeléseinek kiindulópontja nem más, mint a magyar cigányság nyilvántartásba vétele, amit a Jobbik 2010-es (Jobbik, 2010: 40) és 2014-es programja is tartalmaz:

„A legelső lépés a helyes és pontos diagnózis felállítása a cigányság helyzetéről. Lélekszámáról, fizikai, anyagi, lelki és szellemi állapotáról tabuk és a valóság megszépítése nélkül. Kemény, de fontos kérdéseket kell feltenni, mint amilyen például az, hogy akar-e egyáltalán integrálódni – vagyis betartani a törvényeket, nevelni a gyermekét, dolgozni stb.” (Jobbik, 2014: 31)

Illetve: „A bűnügyi nyilvántartásokban az FBI által alkalmazott rendszer mintájára bevezetjük az etnikai és szociokulturális hovatartozás dokumentálást is, ezzel javítva a nyomozó hatóságok bűnmegelőzési, bűnfelderítési munkáját.” (Jobbik, 2014: 45)

A 2010-es program szerint az „erőltetett integráció helyett” a „differenciált oktatást” támogatja a párt, míg 2014-ben már „szegregált oktatást” javasolnak,

és „szocializációt segítő” osztályokat indítanának. Ezen a ponton a párt programja találkozik a Fidesz oktatáspolitikájával, amely számos esetben követendőnek tartotta az etnikai alapon szegregált oktatást (Helsinki, 2014). Továbbá a Jobbik a roma gyerekek egy részét bentlakásos iskolákba küldené, amely szintén nem idegen a kormánypárti elképzeléstől (Hvg.hu, 2017):

„Ez hatékony megoldás a cigányság leszakadó részeinek tanulásra, munkára nevelésére. A bentlakásos iskolában olyan környezetbe kerülnének, ahol ettől eltérő, tisztességes nevelést kapnának. (...) Kötelező jelleggel azoknak a gyerekeknek biztosítanánk helyet, akik számára a szakértői bizottság ezt előírja.” (Jobbik, 2014: 61)

A tankötelezettség korhatárának leszállítása szintén a Jobbik programjában szerepelt és a Fidesz hajtotta végre. 2014-ben a Jobbik a korhatárt 17 éves korra emelte volna, de nem azért, hogy minél több érettségizett fiatal legyen, hanem azért, hogy minél több szakmunkás, hiszen ez a legkorábbi olyan időpont, amikor egy fiatal piacképes szakmát szerezhethet.

A Jobbik a „cigánybűnözés” kifejezést nyíltan használja 2010-es és 2014-es programjában, és a kérdést – mint a „politikai korrektség” által elhallgatott fő problémát említik.

„A létező cigánybűnözést fel kell számolni, ezért megerősítjük a rendőrséget, felállítjuk a csendőrséget, és támogatjuk a törvényes keretek között működő társadalmi önvédelmi szerveződéseket. Véget kell vetni annak a tarthatatlan folyamatnak, hogy a cigányság deviáns része, miután a többségi társadalom által megtermelt segélyeit felvette, elkezdi terrorizálni az ő megélhetését finanszírozó többségi társadalmat.” (uo.)

„A hazai szociális problémáknak tagadhatatlanul van egy etnikai, konkrétan a cigánysággal kapcsolatos vetülete is. Aki a cigányproblémát tagadni igyekszik, az valójában a megoldást nem akarja. (...) Magyarország számos részén az emberek mindennapjainak szerves részévé vált a lopások, fosztogatások, fenyegetések, erőszakos bűncselekmények elszenvedése, illetve a bűnözőktől való megalapozott félelem.” (uo.)

Mint azt a 2018-as kampányra készülő Jobbik ismét felvetette, el akarják érni, hogy „az alapfokú tanulmányaikat be nem fejezőktől megvonjuk a szavazati jogot”. Ez a követelés ez a mondat szintén a „Magyar-cigány együttélés” fejezetben, a „10 lépéssel megoldjuk!” alfejezetben kapott helyet, így egyértelműen etnikai problémaként mutat be egy stigmatizált, lenézett társadalmi státuszt.

Általánosságban és a segélyezés területén is megszüntetnék az állítólagos (magyarellenés) „faji alapú, pozitív diszkriminációt”. Mint a 2014-es programban

leírják, „[E]z valójában az érpataki modell lényege is, amely az embereket nem magyarra és cigányra, hanem építőre és rombolóra osztja.” (Jobbik, 2014: 31) Mint már fent említettük, a magánéletbe erőteljesen beavatkozó ún. érpataki modell egyértelműen elnyerte a Jobbik szimpátiáját. Ez az elképzelés definíciószerrűen az érdemes-érdemtelen szegények megkülönböztetésén alapszik és rendpárti eszközökkel, a szegények kontrolljának növelésével képzei a szociális problémák megoldását:

„Fontosnak tartjuk kiemelni a törvények, szabályok, rendeletek betartását és betartatását, a közösségépítés és fejlesztés erősítését, az érdemes-érdemtelen vagy építő-romboló megkülönböztetését. Az érpataki modellt jónak találjuk, de tekintettel arra, hogy ez egyfajta attitűd, elvi és gyakorlati rendszer, így ezt szükséges mindig a helyi viszonyokra lefordítani, és úgy alkalmazni.” (Jobbik, 2014: 43)

A fentieknek megfelelően a Jobbik a szociális transzfereket csak szociális kártyára utalná, és azt csak korlátozott körű termékeket árusító szociális boltokban lehetne elkölteni. Ennek a szemléletnek az az alapja, hogy a szegény emberek (sok esetben cigányok) elinnák, szerencsejátékon elköltenék a pénzt, ha egyben látnák a „nagy összeget”.

A Fidesz nagyrészt átvette az „érpataki modellt” (Róna, 2014: 175), és egyre szűkítette a legszegényebbeknek járó készpénzek ellátásokat, segélyeket. Erre példa a lakhatási támogatás és az adósságkezelési szolgáltatás normatív rendszerének 2015-ös megszüntetése is. A szociális törvény módosításával a harmadik Orbán-kormány jelentősen megnövelte a helyi önkormányzatok mozgásterét a segélyre jogosultság feltételeivel kapcsolatban. A törvényben nem csak a lakókörnyezet tisztántartása, de a gumifogalomként értelmezhető „kirívóan közösségellenes magatartást” is nevesíti, amelyre hivatkozva az önkormányzat megtagadhatja a szociális jogosultságot.

Általánosabban fogalmazva a Fidesz a Jobbiktól vette át azt a szemléletet, hogy a szociális jogok önmagukban nem állnak meg, azok csak bizonyos kötelességek teljesítése után járnak, és ezt beemelte a 2011-es Alaptörvénybe is (Róna, 2014; Juhász, 2015).

„A Jobbik olyan igazságos, nem pedig jóléti szociálpolitikát hirdet, amely az egyéni jogok mellé kötelezettségeket is rendel, és olyan ösztönzőkre, szabályozókra épül, amelyek a társadalmon való élőködés helyett a talpra állás és öngondoskodás útjára terelnek.” (Jobbik, 2010: 35)

A fenti, főleg a segélyezést érintő javaslatoknál még egy lépéssel tovább megy az a jobbikos elképzelés, ami gyakorlatilag gettósítaná a hazai cigányságot, illetve (homályosan körülírva) annak egy részét. Ugyanis a Jobbik fontosnak tartja „megvitatni a deviáns személyek külön lakókerületeinek kialakítását, ahogy ez

Hollandiában is jellemző”. Mint írják: „Aki a többségi társadalommal kíván tartani az ország felépítésével, azt segítjük, támogatjuk ebben, együtt sírunk, együtt nevetünk, de azok, akik a többségi társadalomtól csak javakat várnak, a kötelességeiket nem teljesítik, sőt, antiszociális magatartásukkal még terrorizálják is a normális többséget, őket az igazságszolgáltatás és a szociális rendszerből való kizárás eszközeivel fogjuk fegyelmezni.” Ez az elv „nem csak a cigányságra érvényes, hanem általános, mindenkire vonatkozó elvként érvényesítjük.” Az utolsó mondat akár tompíthatna a rasszista áthallásokon, ha nem „A cigányság válaszául elé állítása” cím alatt szerepelne (Jobbik, 2014: 44).

Büntető törvénykönyv, rendpártiság

Több kriminálpolitikai javaslatot idevalónak éreztünk a programból a már jelzett szegénység-kriminalizációs tendenciák miatt. A Jobbik kormányra kerülése esetén 2014-es programja szerint újraalapítaná a „cigánybűnözés” ellen szerveződött félkatonai Magyar Gárdát, amely működése alatt elsősorban romák által sűrűn lakott településen szervezett felvonulásokat, egyenruhában és karszalaggal, szertük rendteremtés, mások, például a helyi lakók szerint félelemkeltés céljából (ld. erről Feischmidt–Szombati, 2013). 2009 júliusában a Fővárosi Bíróság úgy határozott, hogy az etnikai feszültségek által sújtott kistelepüléseken sértették mások jogait és szabadságát, „mert a helyszínen meglévő konfliktusok megoldása helyett azokat tovább szították (...), az erőszak veszélyét váltották ki”. A bíróság szerint így sérült a kényszerűségből ott tartózkodó személyek biztonságához és szabadsághoz való joga. Az ítéletet a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága 2013-ban helyben hagyta (Origo, 2013). A Gárda mellett a csendőrség rendszerét is felállítaná a Jobbik „az elharapódzó bűnözési hullám elleni harc hatékony eszközeként, történelmi hagyományainknak és más országok hasonló területen működő rendvédelmi szervezeteinek mintájára” (Jobbik, 2014: 46).

Róna (2014) szerint az új Büntető Törvénykönyv (Btk) esetében lehet a leginkább érzéklni a Jobbik hatását. A Jobbik 2010-es programja tartalmazta a büntetési korhatárt 14-ről 12 évre való leszállítását, mert a párt szerint a cigányokra volt jellemző, hogy a kamaszkorúakra bízta a bűncselekményeket. Gönczöl Katalin szerint ez a „rendelkezés több ponton ellentétes az ENSZ gyermekjogi egyezményeiben foglaltakkal is. (...) A 12 éves gyermek biológiai, testi, szellemi, lelki fejlődése még folyamatban van, az autonómia, az ösztönökön és az érzelmeken való uralkodás, a késleltetés képessége, a jövőbeni cselekmények következményeinek mérlegelése még nem száz százalékos. [...] A gyermekek tehát általában tünetnethordozók, mert a gyermekkori bűnelkövetés hátterében nagyon sokszor családi problémák, bántalmazások, erőszakélmények állnak.” (Gönczöl, 2015: 24–25)

Mint ismert, a második Orbán-kormány alatt általánosan szigorodott szinte az egész Btk., főleg olyan – a Jobbik által napirenden tartott – témákban, mint a mangánterületre betörőkkel szembeni védekezés, amely esetben az új Btk. meg-

engedi az „aránytalanul erős védekezést” (Róna, 2014: 177). Boda és szerzőtársai kimutatták, hogy a Fidesz a Jobbik kihívására igyekezett választ adni akkor is, amikor 2009-ben még ellenzékben témává tette a „három csapás” elvét, kormányra kerülése után pedig törvénybe is foglalta azt (Boda et al., 2014).

A Jobbik továbbá szorgalmazza az „önfenntartó és termelő börtönök” programját, ami a Fidesznél is időről időre felmerül (Hirado.hu, 2014): „Elfogadhatatlan, hogy a büntetésüket töltő elítéltek nem termelik meg legalább a fogva tartásuk költségét. (...) Bevezetjük a nemzetközi jogon alapuló, államközi szerződésekben szabályozott 'bérrabtartás' lehetőségét, mely rendszer életre hívásával csökkenteni tudjuk a fogva tartás költségeit.” (Jobbik, 2014: 46)

A fenti rendpárti intézkedésektől eltérő módon a Fidesz által bevezetett iskolarendőr-programokat nem lehet megtalálni a párt programjában, ellenben általánossá tennék az iskolai szociális munkát, amely a párt szerint „segítséget adhat az iskolai erőszak visszaszorítására, a gyermekek ellen elkövetett családi erőszak korai felismerésére, kezelésére, a szocializációs folyamat helyes mederbe terelésére is”. (Jobbik, 2014: 43) A Jobbik továbbá „kiemelt sürgősséggel” növelné a szociális területen dolgozók bérét, valamint a közgyógyellátás által támogatott gyógyászati gédeszközök körét is bővítenék, modernizálnák.

Civil szervezetek, jogvédelem

A Jobbik a szociális szolgáltatásokban, sőt, a romák integrálásában is fontos szerepet szán az államilag kontrollált civil szférának (Jobbik, 2010). 2014-es programjában azonban már a civil szervezetek megbélyegzése is szerepelt, amelyet a Fidesz 2018-ban a választási kampány részeként valósított meg. A Jobbik „[véget vet] a nemzetközi jogvédő szervezetek álságos tevékenységének. A kettősmércét alkalmazó, a rendőrséget, a rendvédelmi szerveket, az önkormányzatokat hátráltató, hamis színben feltüntető jogvédő szervezetek (TASZ, Helsinki Bizottság, Amnesty Int. stb.) ügynöki szervezetté nyilvánítását kezdeményezzük orosz minta alapján” (Jobbik, 2014: 46). A Fidesz által benyújtott törvényjavaslatban szinte szóról szóra ugyanez a javaslat szerepel (444, 2017a, 2017b).

Összességében azt látjuk, hogy a Jobbik „radikális” korszakában a stabil munkaerőpiaci helyzetben lévő állampolgárok számára számos jóléti intézkedést javasolt, a szegényekkel, azon belül kiemelten a romákkal kapcsolatban pedig számos büntető intézkedést vezettek volna be, részben a szociálpolitikai rendszeren keresztül. Habár választási programokat megvalósult szakpolitikákkal csak korlátozottan lehet összevetni, mégis fontos tanulságokkal szolgál a Fidesz által a Jobbiktól átvett és a gyakorlatba átültetett programpontok számbavétele (*1. táblázat*). Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a kormányon lévő Fidesz nem csak, hogy ihletett merített a Jobbiktól, de sokszor még radikálisabb módon valósította meg annak elképzeléseit, ezzel radikális jobboldali irányba mozdítva el az ország tényleges szociálpolitikáját.

1. táblázat: A Jobbik 2010-es és 2014-es szociálpolitikai elképzeléseinek megvalósulása a második és harmadik Orbán-kormány alatt

	JOBBIK	FIDESZ-kormány, 2010–2018
Segélyezés	<ul style="list-style-type: none"> • „Érpataki modell”, szubjektív támogatási feltételek • Kézpénzes segélyek megszüntetése 	<ul style="list-style-type: none"> • A szociális törvény módosítása (2012) • A normativitás csökkentése, helyi diszkrecionalitás növelése • Kézpénzes segélyek drasztikus csökkentése
Lakhatás	<ul style="list-style-type: none"> • A „dolgozó” családok lakásépítésének és bérlésének támogatása 	<ul style="list-style-type: none"> • CSOK (2015)
Magáncsőd	<ul style="list-style-type: none"> • Magáncsőd intézménye, családsegítéssel 	<ul style="list-style-type: none"> • Magáncsőd intézménye (2015) családsegítés nélkül
Internet	<ul style="list-style-type: none"> • Az internethez való hozzáférés kiterjesztése a rezsicsökkentés keretében 	<ul style="list-style-type: none"> • Az internet áfájának csökkentése
Családpolitika	<ul style="list-style-type: none"> • Az anyák munkaerőpiaci szerepvállalásának támogatása • Bölcsődefejlesztés • Ingyenes tankönyv • Családi adókedvezmény a nagycsaládok javára, negatív jövedelemadóval az alacsony keresetűeknek 	<ul style="list-style-type: none"> • GYED-extra (2014) • Bölcsődefejlesztési program (2016) • Ingyenes tankönyv • Családi adókedvezmény a nagycsaládok javára, negatív jövedelemadó nélkül.
Nyugdíj	<ul style="list-style-type: none"> • Magánnyugdíjpénztárak államosítása • Anyák nyugdíjkor kedvezménye 	<ul style="list-style-type: none"> • Magánnyugdíj-pénztárak államosítása (2011) • Nők40 (2012)
Foglalkoztatás	<ul style="list-style-type: none"> • „Segély helyett munka” • Országosan vezérelt közmunkaprogram 	<ul style="list-style-type: none"> • „Segély helyett munka” (2011) • Országosan vezérelt közmunkaprogram
Oktatás	<ul style="list-style-type: none"> • Etnikai alapú szegregáció • Bentlakásos iskolák a roma gyerekek számára • Tankötelezettség korhatárának 17 évre leszállítása 	<ul style="list-style-type: none"> • Az etnikai alapú szegregáció állami támogatása • Bentlakásos kollégiumok roma fiatalok számára • Tankötelezettség korhatárának 16 évre leszállítása (2011)
Büntetőjog	<ul style="list-style-type: none"> • A büntethetőség korhatárának leszállítása 12 éves korra • Büntető törvénykönyv szigorítása • „Önfenntartó” börtönök 	<ul style="list-style-type: none"> • A büntethetőség korhatárának leszállítása 12 éves korra • Három csapás elve • Börtönök magánosításának gondolata
Civil szervezetek	<ul style="list-style-type: none"> • Jogvédő szervezetek „ügynöki szervezetté” nyilvánítása 	<ul style="list-style-type: none"> • Norvég Alap által támogatott szervezetek elleni támadás (2014) • Stop Soros törvénycsomag (2018)

Sneider Tamás, a Jobbik frakcióvezető-helyettese és a Népjóléti bizottság tagja szerint a Jobbik és a Fidesz szociálpolitikai programja között a legnagyobb különbség a hozzáértésben van (Sneider interjú, 2018). A Jobbikban szerinte több a hozzáértő szociális szakember, ezzel szemben a fideszesek „faék egyszerűséggel próbálnak megoldani bonyolult dolgokat”. Sneider szerint érződik, hogy a Fideszt megihlették a jobbikos programok, ugyanakkor az elképzeléseiket rosszul ültetik át a gyakorlatba. Példának a családi adókedvezmények rendszerét emelte ki, amely nagyon „felülre céloz” és „a magyar jövedelmi középosztály nem tudja kihasználni”. Szerinte az is fontos különbség, hogy a Fidesz mindent központosít, pedig a jó szociálpolitika a szubszidiaritás elvén nyugszik.

A Jobbik önkormányzati szociálpolitikája

A Jobbik helyi szintű szociálpolitikájának vizsgálata megmutatja, hogy a makroszinten megfogalmazott elképzelések egy részét a radikális párt hogyan valósította meg a gyakorlatban, vagy esetleg mennyiben tért el ezektől a helyi viszonyoknak megfelelően. A helyi politika a nagypolitikára, kormányváltásra készülő ellenzéki párt számára egyfajta próbát is jelent, így a helyi szintű döntésekből valamelyest arra is következtetni lehet, hogy mit várhat a választó egy esetleges Jobbik-kormánytól. Azért vizsgáljuk az alábbiakban Ózd és Tapolca példáját, mert ez a két legnagyobb város, amelynek 2014 és 2018 között jobbikos polgármestere volt. Ráadásul a két város között jelentős különbség van a roma lakosság arányában, ami befolyásolta a Jobbik helyi szociálpolitikai programját.

Ózd

Janiczak Dávid ózdi polgármester a kampányidőszakban a társadalmat „építőkre” és „rombolókra” bontó, nemzeti radikális választási programmal hívta fel magára a figyelmet:

„Az integráció lényege (...) az, hogy a kisebbségi társadalomnak fel kell adnia kultúráját, szokásrendjét, el kell fogadnia a többségi társadalom elvárásait, és minden igyekezetével azon kell lennie, hogy az elvárásoknak megfelelően éljen. Amennyiben ez nem működik, úgy kijelenthető, hogy az adott kisebbség társadalmi együttélésre alkalmatlan, ezért ameddig köreinkben marad, kiemelten megfigyelendő és büntetendő elem. (...) Az ózdi jobbik nem borszín alapján különbözteti meg az embereket, hanem közösséget építő és közösséget romboló egyének között húzza meg a határvonalat. (...) Véleményünk szerint két út járható a cigánykérdés megoldásához. Az első a békés megegyezésen alapul, a másik a radikális kirekesztésen. Pártunk egy utolsó esélyt kíván nyújtani az itt élő romboló kisebbség számára, ezért elsőként a békés megegyezést tartja célravezetőnek. Ha az

egyezmény kudarcot vallana, csak abban az esetben követheti a radikális megoldás.” (Jobbik, Ózd, 2014)

A börtönbe juttatás emlegetése, valamint az, hogy Janiczak egy „utolsó esélyt” ajánl az Ózdon élő „romboló kisebbség” számára, egy meglehetősen fenyegető városvezetést jelzett előre. Janiczak polgármesterként azonban visszafogottabb lett. Városvezetési programjában a hangsúly a munkahelyek számának növelésére, a helyi oktatásba, kultúrába, sportéletbe való befektetésre, valamint a közbiztonság javítására került. (Gazdasági Program, 2014)

Azonban a cigányság jelenlétét a városban negatív jelenségként említi: az ózdi lakosság összetételének kedvezőtlen változása szerinte, hogy a „város népessége” fogy, a cigány lakosság azonban jelentős (Gazdasági Program, 2014: 3). Emellett az országos programból jól ismert szegregációs törekvések is megjelentek. „Fontos alapelv az integrált oktatás erőltetésével ellentétben a differenciált nevelés, oktatás erősítése, mely lehetővé teszi, hogy a gyermekek, tanulók képességeiknek megfelelő körülmények között fejlődhessenek, tanulhassanak.” (Gazdasági Program, 2014: 24)

Janiczak elkötelezte magát a közfoglalkoztatás mellett, mivel annak célja – az orbáni elképzeléseknek megfelelően – az alacsony iskolai végzettségű munkavállalók elsődleges munkaerőpiacra történő fokozatos visszaintegrálása (Gazdasági Program, 2014: 22–23).

Ózdon a rendparti kampányszlogenek is megjelentek a gyakorlatban. Az önkormányzat megalapította az Ózdi Városi Rendészetet [143/2015.(V.28.)], amely a városi közterület-felügyeletet váltotta, annál nagyobb finanszírozással és kapacitással. Ennek jegyében öt térfigyelőkamerával bővült a kamerarendszer: „Ez az ózdi költségvetéshez – és az előző ciklushoz – képest jelentős fejlesztés” (Janiczak 2018, interjú).

Janiczak kampányolt azzal is, hogy lovas és quados rendőrökkel tölti meg a város utcáit. Mivel a rendőrség nem önkormányzati hatáskörben van, ezért Ózd a városi rendészeket ültette lovakra. A quadot időközben elvetették, mivel a városi rendészeti állomány egyetlen tagjának volt csak ennek megfelelő jogosítványa. „Mindezen túlmenően a külterületeken való quadozás jelentős veszélyekkel jár” – tette hozzá a polgármester. Végül terepjárót vásárolt a város. A kezdeti siker után azonban a lovas szolgálat is megszűnt, Janiczak szerint azért, mert „olyan jól sikerült, hogy a lovasokra egyből felfigyeltek az Állami Ménesgazdaságnál és elvitték őket magasabb bért ígérve”. Az új jobbikos polgármester vezetése alatt indult el a kutyás rendészeti szolgálat is, ez „gond nélkül megy”, és az illegális áramvételezőkkel és a közterületen alkoholt fogyasztókkal szembeni harcban „komoly sikereket értek el” (Janiczak 2018, interjú).

Ózdon az önkormányzati támogatásokat szabályozó rendelet [4/2015. (II. 20.)] háromféle juttatást nevez meg: települési támogatást, rendkívüli települési támogatást és lakásfenntartási támogatást. A jogosultság megítéléséhez használt jövedelemhatárokat a jobbikos városvezetés tudatosan emelte fel, hogy többen

kérvényezhessék a támogatást (Janiczak 2018, interjú). Azonban ez azzal is jár, hogy a leginkább rászorulóknak a náluk jobb helyzetűekkel kell versenyezniük az önkormányzati juttatásokért.

A lakásfenntartási támogatás országos átlagos összege 3870 forint volt havonta 2014-ben (Kováts, 2015), Ózdon 2015 után nem változott érdemben a támogatás. Az viszont módosult, hogy a települési lakásfenntartási-támogatást természetbeni juttatásként adja az önkormányzat, hogy „megakadályozza a segélyekkel való visszaélést” (Janiczak 2018, interjú).

A települési támogatás kifejezetten olyan családoknak nyújt segítséget, amelyekben valamilyen egészségkárosodás okoz anyagi terheket, és évi öt- és húszezer forint között mozog az értéke, a család élethelyzetétől, rászorultságától függően. A rendkívüli települési támogatás tizenöt- és ötvenezer forint közötti összeg lehet, amit – más önkormányzatokhoz hasonlóan – rendkívüli, tragikus élethelyzet esetén kaphatnak a rászorulók, egyéni elbírálás alapján.

Ózd adósságkezelési támogatást nem nyújt, de ezt a korábban sem tette, mivel negyvenezernél kisebb lélekszámú településként ez nem volt kötelező. Az azonban már meglepő, hogy az adósságkezelést nem csak, hogy nem biztosítják, hanem rendeletben *korlátozzák* a lehetőségét is: „Települési, rendkívüli települési és a lakhatáshoz kapcsolódó települési támogatás elmaradt tartozás vagy díjhátralék kiegyenlítésére nem adható.” [4/2015.(II.20.)]

A legrendhagyóbb Ózd bérlakásrendelete [8/2015.(V.7.)], ami komoly változásokon ment át Janiczak polgármestersége alatt. Bevallottan ez az egyik fő prioritása a polgármesternek, ami miatt több konfliktust is felvállalt. A rendelet első változatába bekerült egy kitétel, mely büntetlen előéletet követel meg a bérlakást igénylőktől, valamint a polgármester egyedül dönthetett a bérlakások kiosztásáról. Ezután a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda a borsodi kormányhivatalnál feljelentette Ózdot, arra hivatkozva, hogy a bérlakásrendelet diszkriminatív és jogellenes. A szervezet külön kiemelte, ha valaki korábban bűncselekményt követett el, attól még lehet szociálisan rászoruló (Index, 2015). A megyei kormányhivatal osztotta a jogvédők álláspontját, törvényességi felhívást intézett az önkormányzathoz. A polgármester jogkörét azonnal módosították, de a büntetlen előélet feltételhez még hónapokig ragaszkodott Janiczak. Végül ez a rendelkezés is eltűnt, mikor új rendeletet fogadott el az ózdi önkormányzat [(5/2016. (III. 11.)).

Az ózdi lakáspolitikai másik hangsúlyos eleme, hogy a 35 év alatti érettségizett, házasságban élő párok öt évig ingyen lakhatnak önkormányzati bérlakásban, amennyiben legalább az egyikük munkaviszonnyal rendelkezik és a bérleti szerződés megkötését követően öt éven belül két gyermeket vállalnak [(5/2016. (III. 11.)). Nem egyedül a fenti támogatási forma utal egy sajátos ózdi családpolitikára. A 300 ezer forint összegű családalapítást elősegítő támogatásban első gyermekük megszületésekor azok az ózdi szülők részesülhetnek, akik elmúltak 20 évesek, és az egyik szülő legkevesebb 380 napja bejelentetten dolgozik. Ezek a feltételek a legrosszabb helyzetű ózdiakat zárják ki a támogatásból. Figyelemre

méltó az az egyszeri ötvenezer forintos ösztöndíj is, amelyet a polgármester ad át a jeles érettségiket letevőknek – de a szakmunkásoknak nem. Az önkormányzat a CSOK-ra hajazó konstrukcióval is szolgál, amikor építési telket biztosít kedvezményes áron olyan 45 évesnél fiatalabb, legalább középfokú végzettségű pároknak, akik két éves biztosított jogviszonyt tudnak felmutatni és négy éven belül két gyermeket vállalnak. Amennyiben csak egy gyermekük lesz, az építési telek kedvezményes ára és a rendes forgalmi értéke közötti becsült különbözet felét vissza kell fizetniük. Ha végül nem lesz gyermekük, a teljes összeget vissza kell fizetniük [6/2016. (IV.18.)].

Tapolca

A 2014-es polgármester-választást Tapolcán megnyerő Dobó Zoltán azzal emelkedik ki a másik 19 jobbikos polgármester közül, hogy az ő városa a fejlettebb, gazdagabb Dunántúlon található, ahol a Jobbik hagyományosan gyengébben szokott szerepelni. Míg Ózdon a 2011-es népszámlálás során a lakosság 11%-a vallotta magát cigánynak, addig Tapolcán ez az arány 1,3% volt. (KSH, 2011)

Dobó Zoltán választási programja nem sok közös pontot mutat Janiczak Dávidéval. Dobó egyrészt inkább csak beszédekben, interjúkban, utcai kampányban fejtette ki terveit és nem volt terjedelmes választási programja. Janiczaknál a cigánysággal kapcsolatos kijelentések hangsúlyosak voltak a kampányban; ezzel szemben Dobó nyilatkozataiban és beszédeiben nem találtuk nyomát a „cigánybűnözés” emlegetésének 2014-ben. Emiatt az az Ózdon tapasztalt jelenség, hogy a kampány radikális retorikája a megnyert választás után konszolidálódik, Tapolcán nem figyelhető meg.

Dobó Zoltán kampánya központi elemévé a tapolcai kórházat tette meg, azt ígérte, visszaszerzi az aktív betegellátást: a belgyógyászat, a sebészet és a szülészeti újranyitásával kampányolt. Dobó a kórházzal már a polgármesterjelölti kampány előtt foglalkozott, tüntetést és aláírásgyűjtést szervezett az aktív ellátás megtartásért, melyet végül megszüntetett a második Orbán-kormány.

„A tapolcai kórházat eleink száz éve közadakozásból, nemtől, felekezettől függetlenül építették. Ez a kórház túlélte az első nagy háborút, túlélte a '19-es polgárháborút, túlélte a második nagy háborút, túlélte a szovjet bevonulást, túlélte ötvenhatot, túlélte a rendszerváltást – ez már hat olyan esemény, amiből egy is elég lehet ahhoz, hogy eltűnjön egy ország. A Fideszt viszont nem élte túl a kórház. A Fidesznél kártékonyabb csoportosulás Tapolcán még nem pusztított.” (24.hu, 2015).

Tapolcán az Orbán-kormány elvonásai látták el azt a szerepet, amit Ózdon, illetve az országos programban a cigányság.

A kérdés, hogy a klasszikus jobbikos toposzok nélküli városvezetés használja-e a kirekesztés eszközeként az önkormányzati szociálpolitikát? Tapolcán a települési

támogatás feltétele a „lakókörnyezet rendezettsége”, ami meglehetősen szabadon értelmezhető, visszaélésre ad lehetőséget. Az összege 2500 és 5000 forint között mozog havonta, a (sajátos arányszámokkal kiszámított) rászorultságtól függően [3/2015. (II. 23.)]. Ráadásul a települési támogatást szabályozó rendeletet 2016 márciusában, 13 hónappal elfogadása után ismét szigorították: kizárták azokat a személyeket és családtagjaikat, akik álláskeresőként, illetve munkanélküliként nem működnek együtt a kormányhivatallal, például az elmúlt két évben a felajánlott közmunkát visszautasították, vagy nem végezték el [7/2016. (III. 29.)]. Ez komoly változás egy év alatt, és a szegények szociálpolitikai eszközökkel történő kontrolljának erősítését mutatja.

Rendkívüli települési támogatást az igényelhet, aki létfenntartást veszélyeztető válsághelyzetbe került. Ennek összege legfeljebb 28 500 forint, évente pedig ennek legfeljebb a háromszorosa. A polgármester azonban dönthet másként „egyéni mérlegelés alapján”. A rendkívüli támogatás kifizetése pénzben történik, kivéve ha „feltételezhető, hogy az ügyfél a pénzbeli támogatást nem a kérelemben megjelölt célra, vagy gyermeke(i) ellátására fordítja”. Újabb gumiszabály, ami visszaélésre ad lehetőséget.

Létezik a településen egy 25 ezer forintos temetkezési támogatás is a rászorulóknak, itt is van különös méltányolást érdemlő eset, mely a helyben elérhető legolcsóbb temetés teljes összegét kifizeti. Az önkormányzat fizeti továbbá a gyermekek étkeztetését azoknak a kérelmezőknek, akiknél az egy főre jutó havi nettó jövedelem nem éri el az öregségi nyugdíj legkisebb összegének 150 százalékát, egyedülálló szülő esetén 200 százalékát. Van „közmenza” is a településen, ahol szociálisan rászoruló idősek (65 év felett) ingyen ebédelhetnek. A rászorultság betegség, fogyatékoság vagy hajléktalanság is lehet. Tapolcán ingyenes a házi segítségnyújtás és családsegítés, gyermekjóléti szolgálat és a bölcsőde, valamint az idősek otthonának nappali ellátó részlege is. Az életvitelszerű közterületen tartózkodás nincs kriminalizálva a településen, azonban a közösségi együttélést szabályozó rendeletben [21/2017. (X.9.)] ötezer forinttól kétszázezer forintig büntethető az, aki „az utcabútorokat nem rendeltetésüknek megfelelően használja”, illetve az is, aki ittas állapotban közterületen lefekszik a földre. A városnak szociális bérlakásrendelete is van [24/2015. (XI. 30.)].

Tapolcán tehát sokféle támogatás létezik, és számos esetben jól definiált kritériumok szerint dől el a jogosultság. Ahol a polgármester dönt, ott lehetősége van pozitívan kivételezni, de nincs jogában kizárni kérelmezőket a jogosultak köréből. Azonban a lakókörnyezet rendezettségének előírásával, a sokféleképpen értelmezhető szabályokkal Tapolcán is megtörténhet a kirekesztés szubjektív feltételek alapján. Az is aggasztó, hogy az önkormányzat megalakulása után hozott rendeletét egy évvel később egy újabb kontrolláló feltétellel terjesztette ki.

A szokásos ellátási formák esetében összességében nem látszik jelentős különbség a két város között. Adósságkezelés, hasonlóan Ózhoz, Tapolcán sincs. Ózdon korábban több volt a mélyszegénységben élőket kizáró elem, de ezek – az országos sajtó és jogvédő szervezetek figyelmét is felkeltő – részletek idővel

kikoptak a rendeletekből. Maradtak viszont a jobb helyzetűeket megerősítő, a fiatal, képzett családok betelepülését segíteni hivatott lakás- és családpolitikai intézkedések. Tapolcán ilyen nem találni, feltehetően azért, mert a város e nélkül is prosperál.

Cukisodó szociálpolitika? A „néppárti” Jobbik 2018-as szociálpolitikai programja

A Jobbik kommunikációja és a pártról szóló sajtóhírek 2015 után rendszerint a párt néppártosodásáról, „cukiságkampányáról” szóltak, azaz arról, hogy a korábbi, rasszista szavazók megcélzására alkalmas szlogenek, a nemzeti radikalizmus eltűntek, és helyükbe a nemzeti néppárti politizálás került. Ahhoz, hogy ezt a jelenséget – vagy annak hiányát – megragadjuk a párt szociálpolitikájában a párt új, 2018 februárjában kiadott programját vizsgáltuk meg és hasonlítottuk össze a négy évvel korábbi programmal, valamint Sneider Tamást kérdeztük.

Fontos szimbolikus változás, hogy az új program már címében is más társadalmi víziót jelez előre. Míg 2014-ben a „Kimondjuk. Megoldjuk” cím még utalt arra a pártot pozicionáló narratívára, mely szerint a Jobbik a társadalmi problémákat legőszintebben bemutató politikai alakulat, 2018-ban a Jobbik már a neutrálisabb „Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel” szlogen köré építette választási programja imázsát. A címben ezzel – a korábbi tabudöntögetés helyett – az új, korrupcióellenes és technokrata pozíciót emelték ki. A szakpolitikai elemzés szempontjából utóbbi az érdekes, ahogy az majd látszik.

Elsőként érdemes felsorolni azokat a programelemeket, melyek korábbról kerültek be változtatás nélkül a 2018-as választási programba. Ilyen az összes lakáspolitikai javaslat, a fent már ismertetett nagyívű állami bérlakásépítési program. Az a fontos elem is maradt, hogy ez azoknak a családoknak járna, akik megfelelnek az olyan homályos kritériumoknak, mint „a társadalmi beilleszkedésre hajlandók” és „betartják a közösségi együttélés alapvető szabályait”, akik „tisztességes tagjai a közösségnek” (Jobbik, 2018: 15).

Szintén változtatások nélkül éltek túl a néppártosodást a családpolitikával és genderrel kapcsolatos állásfoglalások. Támogatnák a gyermeket vállaló családokat, a családbarát felsőoktatást, az anyák munkába állását, a lombikbébi programokat, valamint radikálisan csökkentenék a gyermekneveléshez szükséges termékek áfáját.

„A gyes hároméves korig történő folyósítását megtartjuk, az összegét pedig oly módon növeljük, hogy a gyermekvállalás ne jelentsen egyet a szegénységgel. A gyermekvállalási kedv növelése érdekében pedig továbbra is fenntartjuk a babakötvények rendszerét, valamint a gyed extrát. (...) A családi juttatások, ezen belül is a családi pótlék 2008 óta tartó befogasz-

tásának feloldása, emelése és reálértéken tartása létfontosságú a családok anyagi biztonsága tekintetében. A pótlék rendszerét oly módon alakítjuk át, hogy a negyedik gyermektől adókedvezmény formájában folyósítjuk, aki pedig szociális támogatásban részesül, az a segéllyel együtt a családi pótlékot is szociális kártyára kapja. A családi pótlék és az iskoláztatási támogatás univerzális jellegét feloldjuk, és a juttatásokat a kötelező iskolába járáson kívül további feltételhez kötjük. Ilyen lehet az együttműködés az oktatási, szociális és családvédelmi intézményekkel.” (Jobbik, 2018: 61)

A családi pótlék jelentős emelése – kormányra kerülve azonnal megdupláznák Sneider állítása szerint – egy olyan fontos pont, amiben eltér a Jobbik programja a Fidesz megvalósított politikájától. Arra a kérdésre, hogy ez mennyire egyeztethető össze azzal a korábbi jobbikos állásponttal, mely szerint a „megélhető gyermekvállalás” ellen küzdeni kell, Sneider Tamás azt felelte, hogy csak a harmadik gyermekig folyósítanák a pótlékot, a negyedik gyermektől, a korábbi programoknak megfelelően, már nem emelkedne a juttatás összege. Ezt ugyanakkor nem azonnal, hanem felmenő rendszerben vezetnék be. „A jelenleg, mondjuk, öt gyermekes családok pótlékát nem vennénk el, hiszen időt kell hagyni arra, hogy átálljon az ilyen szülők gondolkodása.” (Sneider 2018, interjú)

Szintén a Fidesztől eltérő elképzelés, hogy az „elnőiesedett szakmák” (amelyeknek jelentős része gondoskodó munka és az utóbbi nyolc évben feltűnően elhanyagolt terület) béreit rendeznék. Új elemként bekerült a párkapcsolati és családon belüli erőszak, illetve a szexuális bűnelkövetések elítélése, melyek esetében a párt szerint „szükséges az áldozattámogató szemlélet kialakítása, erősítése mind a jogalkalmazási, mind a szociális rendszerben.” (Jobbik, 2018: 63) A programban nem szerepel, de Staudt Gábor országgyűlési képviselői felszólalásából tudjuk, hogy a Jobbik az isztambuli egyezményt is ratifikálná. (Parlament.hu, 2018)

A nyugdíj területén sincs nagy változás, csupán annyi, hogy az inflációkövető, vagy a svájci indexálás helyett a párt bevezetné az általuk feltalált „Magyar Indexálást”, mely a nyugdíjas fogyasztói kosár reálértékéhez és az éves reálbéremelkedéshez kötné a nyugdíjak emelését.

A rendpártisághoz kapcsolódó javaslatok legmegosztóbb részeit 2018-ra teljesen elhagyta a Jobbik. Az önfenntartó börtönöket változatlanul támogatják, de a közterületi rendfenntartást már nem bíznák a Magyar Gárdára, és csendőrséget sem állítanának fel. Erre a két szervezetre egyáltalán nem is hivatkozik a 2018-as programban a Jobbik. „Több rendfenntartót biztosítunk a közterületeken. Növeljük a közterület-felügyelet, a településőrség, a mező-, hal- és vadőrség létszámát, támogatjuk a polgárőrséget. Kezdeményezzük mobil rendőrőrsök felállítását. Bővítjük a térfigyelőkamera-rendszereket” – írják. (Jobbik, 2018: 43)

A 2014-es programhoz képest a legfontosabb változás a cigánysággal kapcsolatos radikális állítások csökkenése. Szembetűnő, hogy a Jobbik 2018-as programjában nem szerepel a párt ismertségét megalapozó „cigánybűnözés” kifejezés. Sneider Tamás szerint ez tartalmi váltást nem jelöl, hiszen korábban sem azért

használták a kifejezést, mert rasszisták voltak, hanem azért, mert akkor a pártot még 20-30 éves fiatalok alkották, és „a fiatalok hajlamosak sarkosan fogalmazni”. Ráadásul azt érezték, hogy emiatt foglalkozik velük a média, ezért a közép-párttá válásig megérte használni ezt a kifejezést. De azt is látja, hogy a korábbi attitűdjével olykor „a Jobbik feleslegesen bántott meg különböző közösségeket”. Szerinte egyébként nem kell annyit foglalkozni a szavakkal, kifejezésekkel, mert az a fontos, hogy a Jobbik tartalmilag ugyanazt a politikát képviseli a kezdetektől mostanáig. Ugyanezt válaszolta arra a kérdésre is, hogy miért nincs benne az új programban a korábbi pont, amely alapján nyilvántartásba vennék a magyarországi cigány lakosságot, hogy „helyes és pontos diagnózist” állítsanak fel a cigányság helyzetéről: a képviselő szerint „ennek nincs jelentősége, egyébként is, készítettek kutatásokat a cigányságról korábban is, már 1973-ban is”, hiszen a tisztánlátás minden társadalmi gond megoldásának nulladik lépése. Az pedig Sneider szerint, úgymond, tagadhatatlan, hogy „a cigányságon belül alakultak ki olyan magatartásminták, melyeket alaposan meg kell ismerni”.

Róna Dániel és Molnár Csaba tanulmánya szerint (2017) a Jobbik számára a kormányra kerülés lett a legfőbb cél, ezért, habár a cigányellenességgel a társadalom többsége szimpatizál, az túlságosan rásüti a pártra a rasszista címkét, ami gátolja a szavazói bázisuk további növekedését. Viszont a néppártosodás ellenére maradtak bizonyos áthallásos, többféleképpen értelmezhető megjegyzések a 2018-as programban is:

„A hazai szociális problémáknak tagadhatatlanul van egy elhanyagolt, etnikai szegmense is, a kérdés cigánysággal kapcsolatos vetülete. Ez a társadalmi gond méltatlanul háttérbe szorult az elmúlt 28 évben, így az ország polgárai számára megnyugtató megoldás ez idáig nem született.” (Jobbik, 2018: 61)

Nem sok változás van a programban a szegregált oktatással kapcsolatban, és a 2018-as program szó szerint megismétli a 2014-es sorait a bentlakásos iskolákkal kapcsolatban (Jobbik, 2018: 6, 33–34). Az újdonság csupán az, hogy 2018-ban a párt már oktatási szakemberek széleskörű bevonásával akarja megreformálni az oktatást.

Sneider Tamás szerint az lenne a legjobb, ha a „problémás gyerekek” számára kialakított bentlakásos iskolákba önkéntes alapon mennének a gyerekek a szüleik beleegyezésével, emiatt külön ösztönöznék, hogy a bentlakásos iskolákba bejárjanak látogatóba a gyermekek szülei. De fenntartja, hogy ez nem működhet mindig önkéntes alapon. „Ilyenkor jön a képbe a családvédelem, gyermekvédelem. De ez minden rendszerben így van, hogy nagy baj esetén kiemelik a családból a gyermeket, ha nem tisztességesek a szülők.” (Sneider 2018, interjú) Ez alapján a Jobbik teljes mellszélességgel támogatja azt a jelenleg is működő, és az Orbán-kormány által támogatott gyermekvédelmi gyakorlatot, hogy a gyerekeket akár anyagi okokból is kiemelik a családjukból (Darvas et al., 2016).

Viszont, akárcsak a cigánybűnözés kifejezés, az érdemes-érdemtelen szegények közötti megkülönböztetés is teljesen kikopott a Jobbik programjából. Nincs nyoma annak, hogy a társadalmat „építőkre” és „rombolókra” osztják fel, és az érpataki modellre való hivatkozás is teljesen eltűnt a 2018-as választási programból. Azonban a szubjektív, diszkrecionális feltételekhez kötött segélyezés tartja magát: „A visszaélések kiküszöbölésére szolgáló meghirdetett szigorításokat, amelyek feltételhez köthetik a juttatások kifizetését, sajnos a legtöbb önkormányzat egyáltalán nem érvényesíti, így csak a lehetőséget teremtették meg, mely jól kommunikálható, de valódi politikai akarat a jelek szerint nincs mögötte.” (Jobbik, 2018: 60)

A mérséklődést mutatja az is, hogy a Dúró Dóra által korábban hangoztatott elképzelés, amely szerint elvinnék az alapfokú tanulmányaikat be nem fejező, 1990 után született állampolgároktól a szavazati jogot végül nem került be a programba. (HírTV, 2017)

Amikor Sneider Tamást arról kérdeztük, hogy mennyire tartja kompatibilisnek a Jobbik társadalmpolitikai vízióját a többi ellenzéki pártéval, azt felelte, úgy érzi, ebből a szempontból már sokkal jobb a helyzet, mint korábban, sok mindenben egyetértenek. Ez ugyanakkor éppen nem a Jobbik néppártosodása, vagy balra pozícionálása miatt történt, hanem azért, mert a baloldali-liberális pártok is ráébredtek, hogy azok a programok, melyeket „a Jobbiktól átvett az Orbán-kormány, a magyar társadalom szimpátiáját elnyerték, és ezzel már nem mernek szembe menni” (Sneider interjú, 2018).

Összegzés

Jól látszik, hogy a Jobbik néppártosodása olyan értelemben nem csak egy kommunikációs trükk, hogy a párt szakpolitikai programjában is észlelhető a nemzeti radikalizmus megszelídülése. Természetesen ez a szelídség viszonylagos, és a párt korábbi kiinduló értékeihez, vagy a 2010 óta jobbra tolódott Fideszhez képest kell értelmezni.

Az előszóban azt írtuk, hogy a Jobbik a néppártosodás előtt is egyetlen tekintetben állt jobbra a Fidesztől, ez pedig a „cigánykérdés” volt. 2018-ra eljutottunk oda, hogy ebben a kérdésben a Jobbik mérséklődésével nagyjából egy platformra került a kormánypárttal. Szimbolikus jelentőségű ennek kapcsán Orbán Viktor miskolci cigányozása a 2018-as választási kampányban (HírTV, 2018), illetve az az eset, amikor Emberi Erőforrások Minisztériumát vezető Balog Zoltán 2017 júliusában a nyilvánosság előtt elmélkedett arról, hogy a határon túli magyar cigányok teherterelt vagy erőforrást jelentenek-e az országnak (Index, 2017).

A jelenlegi magyar választási rendszer miatt időről-időre felmerül, hogy az összes ellenzéki pártnak össze kellene fognia a kormányváltás érdekében. Azonban nehéz elképzelni, hogy a többi ellenzéki párt, amelyek megalakulásuk óta elkötelezett hívei a liberális demokraciának, mennyiben tudna együttműködni

egy esetleges kormánykoalícióban. Ha a demokratikus ellenzék társadalompolitikáját elemző tanulmányt (Lakner, 2018) és a jelen elemzést egymás mellé tesszük, akkor az látszik, hogy a legtöbb bér- és újraelosztási szakpolitikában egyetértés van minden ellenzéki párt között. Az alábbiakban (2. táblázat) a Lakner (2018) által elemzett szociálpolitikai szempontok alapján foglaljuk össze a Jobbik 2018-as programját.

2. táblázat: Főbb társadalompolitikai elemek a Jobbik 2018-as választási programjában

Alapjövedelem, garantált minimum	Foglalkoztatás	Bérlpolitika	Adópolitika	Lakhatás
Nincs.	Szakszervezetek erősítése. Közfoglalkoztatás átalakítása annak érdekében, hogy átvezessen az elsődleges munkaerőpiacra	Minimálbér, garantált bérminimum emelése; EU-s szinten béruniós felzárkóztatási program	Progresszív SZJA; adójóváírás visszahozása. 5%-os ÁFA-kulcs alapvető élelmiszerekre; 0,53%-os bankadó visszahozása	Állami bérlakásépítési program; kollégiumok építése; devizahitelek felvételtörési forintosítása

Társadalmi integráció	Menedékkérők ellátása	Családi ellátások	Nyugdíj
Elképzelhető az oktatási szegregáció. Oktatáspolitikai szakemberek bevonása. Bentlakásos iskola önkéntes alapon a „leszakadó” rétegeknek.	Az európai lakosság érdekével ellentétesek az EU menedékjoggal kapcsolatos szerződéseinek kötelezővé tétele. Nem menekültkérdésről, hanem egy többmillió „népvándorlásról” van szó.	Ingyenes bölcsőde. Családi pótlék duplázása és inflációkövetővé alakítása a 3. gyerekig. A családi pótlék kifizetésének további feltételekhez (együttműködés) kötése. GYES emelése	„Kitanított gyermekek” után nyugdíjkiegészítés. Differenciált, méltányos nyugdíjemelés. „Magyar Indexálás”. „Szocho” visszalakítása nyugdíjjáruulékká. A férfiak is nyugdíjba mehetnek 40 év után.

A hasonlóságok mellett, mint például a foglalkoztatáspolitikai átalakítása vagy a családi pótlék emelése, vannak alapvető eltérések is a 2018-as „néppárti” Jobbik és a 2018-as „demokratikus ellenzék” között. A legfontosabb különbség az, hogy míg a Jobbik számára fontos, hogy diszkrecionális ellátási formák legyenek az ellátórendszerben, azaz a támogatásokat azok kapják, akik betartják a „közösségi együttélés szabályait”, „tisztességesek”, addig a többi ellenzéki párt ragaszkodik a normatív ellátási formákhoz és az alanyi jogú szolgáltatásokhoz is. Míg a demokratikus ellenzéki oldalon (különböző formában) megjelenik az alapjövedelem gondolata, ez a Jobbik esetében teljesen hiányzik. Szintén eltérő álláspontokat

látunk a szegregáció kapcsán, habár a Jobbik 2014-hez képest sokat változtatott a korábbi, radikálisabb álláspontján, a mai napig kitart amellett, hogy az integráció erőltetése káros lehet, és a nehéz helyzetű családok, köztük a roma gyerekek egy része számára a nevelő célzatú bentlakásos iskolai rendszert tartják a megfelelő megoldásnak.

Irodalom

- 444.hu (2017a): Itt van a kormány civil törvényének szövege. <https://444.hu/2017/04/02/itt-van-a-kormany-civil-torvenyenek-szovege> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- 444.hu (2017b): Benyújtották a civil szervezetekről szóló törvényjavaslatot. <https://444.hu/2017/04/07/benyujtottak-a-civil-szervezetekrol-szolo-torvenyjavaslatot> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Alfahír (2013): Nemcsak a szegénység kiterjedése, de mélysége is növekedett. http://alfahir.hu/nemcsak_a_szegenyseg_kiterjedese_de_melysege_is_novekedett (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Alfahír (2015): Sneider Tamás: Egyre csak növekszik a szegénység. http://alfahir.hu/sneider_tamas_egyre_csak_novekszik_a_szegenyseg (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- ATV (2016): Magánszféra – Dúró Dóra. Interneten: <https://www.youtube.com/watch?v=m7ayY6R-QGw> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Bernáth Gábor – Messing Vera (2012): Szélre tolvá. Kutatási zárójelentés a roma közösségek többségi médiaképéről, 2011. Amencia médiaprogram. http://www.amencia.hu/uploads/pdf/szelre_tolva.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Bock, Gisela: “Antinatalism, maternity and paternity in National Socialist racism.” In: Bock, Gisela and Pat Thane (eds.) 1991. *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s*. London and New York: Routledge. 213–233.
- Boda Zsolt – Szabó Gabriella – Bartha Attila – Medve-Bálint Gergő – Vidra Zsuzsanna (2014): Politikától vezérelve – A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és a médiában. In: *Politikatudományi Szemle* 2014/3. 67–94.
- Böcskei Balázs – Molnár Csaba (2017): Kormányon a radikális jobboldal? – A Jobbik ígéretei a magyarországi törvényalkotásban (2010–2014). *Politikatudományi Szemle* 2017/1. Interneten: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2017_1szam/bm.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Kende Ágnes – Vigh Katalin (2016): Roma gyerekek a szakellátásban. Gyermekjólét és gyermekvédelem Nógrád megyében. In: *Esély* 2016/4. 52–82. Interneten: <http://www.esely.org/>

- kiadvanyok/2016_4/2016-4_3-1_Darvas-Farkas-Kende-Vigh_Roma_gyerekek.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Feischmidt Margit – Szombati Kristóf (2013): Cigányellenesség és szélsőjobboldali politika a magyar társadalomban: Gyöngyöspata és a hozzá vezető út. In: *Esély* 2013/1. 74–100. Interneten: http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_1/feischmidt.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Gazdasági Program (2014): Ózd Város Önkormányzata Képviselő-testületének 2015–2019-es ciklusra vonatkozó gazdasági programja. Interneten: http://www.ozd.hu/content/cont_55389112610953.81605491/1_melleklet_gazd_program.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Gönczöl Katalin (2015): A büntető populizmus térnyerése Magyarországon, 2010–2014. In: Hack Péter (szerk.): *Gályapadból laboratóriumot – Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 331–342.
- Helsinki Figyelő (2014): Mi a baj a szeretetteljes gettóiskolával? http://helsinkifigyelo.blog.hu/2014/11/27/mi_a_gaz_a_szeretetteljes_gettoiskolaval (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Híradó.hu (2014): Fidesz: Önfenntartóvá kell tenni a börtönöket. <https://www.hirado.hu/2014/03/21/fidesz-onfenntartova-kell-tenni-a-bortonoket/> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Hírtv.hu (2017): Vona finomított a szavazati jog megvonásával kapcsolatban. <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/vona-finomított-a-szavazati-jog-megvonásával-kapcsolatban-1400896> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Hírtv.hu (2018): Orbán szerint a romák Miskolc bevándorlói. <https://hirtv.hu/ahirtvhirei/orban-szerint-a-romak-miskolc-bevandorloi-2450957> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Hvg.hu (2014): Így vitte el a Jobbik a Fidesz dunántúli „ékkövét”. http://hvg.hu/itthon/20141017_Jobbik_Tapolca_Fidesz_riport (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Hvg.hu (2017): Kész a PISA-kudarcról szóló jelentés: jöhet a Jobbik-javaslat a bentlakásos iskolákról? http://hvg.hu/itthon/20170131_pisa_2016_emmi_oktatasi_allamtitkarsag (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Index.hu (2015): NEKI: Törvénytelen az ózdi lakásrendelet. http://index.hu/belfold/2015/05/21/neki_torvenytelen_az_ozdi_lakasrendelet/ (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Index.hu (2016): Megválasztották a Jobbik alelnökeit. https://index.hu/belfold/2016/05/29/megvalasztottak_a_jobbik_alelnokeit_minden_vona_elkepezelese_szerint_alakult/ (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Index.hu (2017): Balog: Még nem döntöttünk, hogy a határon túli magyar cigányok teherterhelés vagy erőforrás. https://index.hu/belfold/2017/07/20/balog_zoltan_emmi_tusvanyos/ (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Jobbik 2006 [2003]: Alapító nyilatkozat. Interneten: https://www.jobbik.hu/rovatok/egyeb/alapito_nyilatkozat (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)

- Jobbik Ózd (2014): Ózd: Magyarország mintavárosa. A Jobbik Magyarországért Mozgalom Ózdi Alapszervezetének önkormányzati programja. http://ozd.job-bik.hu/sites/default/files/users/ozd_magyarország_mintavarosa.pdf vagy https://web.archive.org/web/20150325022811/http://ozd.jobbik.hu/sites/default/files/users/ozd_magyarország_mintavarosa.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Jobbik (2014): Kimondjuk. Megoldjuk. – A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzet felemelkedéséért. https://jobbik.hu/sites/default/files/cikkcsatolmany/kimondjukmegoldjuk2014_netre.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Juhász Gábor (2015): Államcéllok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. In: *Esély*, 2015/1. 3–32. Interneten: http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_1/2015-1_1-1_juhasz_allamcelok_paradigmavaltas.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Karácsony Gergely – Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In: *Politikatudományi Szemle*. 2010/1: 31–66.
- Kováts Bence (2015): Rezsitámogatás-csökkentés. Az új lakásfenntartási célú települési támogatások vizsgálata 31 önkormányzat példáján. In: *Esély*, 2015/6. 29–60. Interneten: www.esely.org/kiadvanyok/2015_6/2015-6_2-1_Kovats_Rezsitamogatás-csökkentés.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Kováts Eszter (2017): Jobboldali populizmus és a „genderideológia” fenyegetése. In: *Fordulat* 22. szám. 104–127. Interneten: http://fordulat.net/pdf/22/F22_KOVATS.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- KSH (2011): Helyiségnévtár: Ózd és Tapolca helység lakóinak nemzetiségi köztudása 2011-ben. http://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=14492 (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Lakner Zoltán (2018): Az innováció kényszere. A demokratikus ellenzéki pártok szociálpolitikai programja 2018-ban. In: *Esély* 2018/2.
- Misetics Bálint (2013): Javaslatok egy egalitáriánus lakáspolitikai reform fő irányaira: politikai és szakpolitikai vázlat. In: *Esély* 2013/1. 39–73. Interneten: http://www.esely.org/kiadvanyok/2013_1/misetics.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- mno.hu (2015): Nem lehet bekamerázni az ózdi közmunkásokat. <https://mno.hu/belfold/nem-lehet-lekamerazni-az-ozdi-kozmunkasokat-1294531> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Mózer Péter – Tausz Katalin – Varga Attila (2015): A segélyezési rendszer változásai. In: *Esély* 2015/3. 43–66. Interneten: http://esely.org/kiadvanyok/2015_3/2015-3_2-1_MozerTauszVarga_Segelyezesi_rendszer.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Parlament.hu (2018): Staudt Gábor felszólalása. http://www.parlament.hu/egy-kepviselo-adatai?p_auth=HnwUT5KA&p_p_id=pairproxy_WAR_pairproxyportlet_INSTANCE_9xd2Wc9JP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-1&p_p_col_count=1&pairproxy_WAR_

- pairproxyporlet_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcp_lsq%2Fogy_naplo.naplo_fadat%3Fp_ckl%3D40%26p_uln%3D268%26p_felsz%3D218%26p_szoveg%3D%26p_felszig%3D218 (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Political Capital (2017): Az átrendeződés éve. A populista jobb és a szélsőjobb a mai Magyarországon. Interneten: http://politicalcapital.hu/pc-admin/source/media/Boell_Szelsojobb_HUN_171220.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Róna Dániel (2014): Jobbik-jelenség. Doktori értekezés. http://phd.lib.unicorvinus.hu/824/1/Rona_Daniel.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Róna Dániel – Molnár Csaba (2017): Radikális változás? – A Jobbik néppártosodása. In: Boda Zsolt-Szabó Andrea (szerk.): *Trendek a magyar politikában* – 2. MTA TK Politikatudományi Intézet-Napvilág Kiadó. Interneten: http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/Trendek_imprimatura.pdf (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Saraceno, Chiara: "Redifining maternity and paternity. Gender, pronatalism and social policies in fascist Italy." In: Bock, Gisela and Pat Thane. (eds) 1991. *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s–1950s*. London and New York: Routledge. 178–194.
- Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca – Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. In: *Századvég*, 48. 2008/2. 35–77.
- Szikra Dorottya: Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In: Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.): *Lépték és ironia. Szociológiai kalandozások*. Budapest, L'Harmattan, 2018.
- TASZ (2017): Az együttélés csapdái: ötvenöt helyi szociális rendeletet támadtunk meg. <https://tasz.hu/romaprogram/az-egyuttes-csapdai-otvenot-helyi-szocialis-rendeletet-tamadtunk-meg> (Utoljára megtekintve: 2018. március 12.)
- Tóth G. Csaba – Virovác Péter (2013): Nyertesek és vesztesek. A magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. In: *Pénzügyi Szemle* 2013/4. 385–400.
- Ungváry Krisztián (2002): Árvásítás és „modernizáció”. Adalékok Imrédy Béla miniszterelnöki működéséhez és a zsidótörvények geneziséhez. In: *Századvég* 26. 3–37.
- Varga, Mihai (2014): Hungary's "anti-capitalist" far-right: Jobbik and the Hungarian Guard. In: *Nationalities Papers* 2014/5. 791–807.
- Zolnay János (2013): Abusive Language and Discriminatory Measures in Hungarian Local Policy. In: Stewart, Michael (szerk.): *The Gypsy 'Menace'. Populism and the New Anti-Gypsy Politics*. London: OSCE. 25–43.

VARGA ISTVÁN

TÖRVÉNYTELEN GYERMEKEK TARTÁSA, MINT SZOCIÁLIS VÉDELMI MECHANIZMUS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

A házasságon kívül született gyermek volt a törvénytelen gyermek az 1946 előtti Magyarországon. Ők egy olyan speciális helyzetű társadalmi réteget alkottak, amely ma nem létezik. Speciális helyzetük jogállásukból fakadt: a természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíj fizetésének kötelezettsége terhelte. (Az apa a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.) A tanulmány azt a szociálpolitikai jellegű helyzetet mutatja be, ahogy a törvénytelen gyermekek és édesanyjuk megélhetését az állam közvetetten, tartásdíj útján biztosította.

Bevezetés

A szociálpolitika történetének konfliktuselméleti felfogása a szociálpolitika gyökerének a – gyári munkásság törekvései nyomán kiharcolt – munkaügyi szabályokat, különösen pedig a társadalombiztosítási ellátásokat tekinti. A téma szakirodalmában azonban azt a felfogást támogatja, miszerint a szociálpolitika nem vezethető vissza kizárólag erre az egy gyökerre, hanem tekintetbe kell venni más fejlődési vonalakat is; ilyenek például a családpolitika és a gyermekek után járó ellátások (Szikra, 2010), a lakásépítés (Gyáni, 1992), illetve a vállalati jóléti politika (Simonik, 2007). Leegyszerűsítve azt is mondhatnánk, hogy a jóléti állam kiépülése előtt is több olyan állami beavatkozás létezik, mely szociális védelmi szerepet tölt be, és amely alapjául szolgál a későbbi szociálpolitikai megoldásoknak.

A házasságon kívüli születés a házasság kialakulása óta létezik, és egészen a közelmúltig¹ általában tiltott dolognak, devianciának számított. A patriarchális társadalmakban ennek megfelelően az ilyen kapcsolatból származó gyermek, illetve édesanyja helyzete, megélhetése bizonytalan volt.

¹ 1946. évi XXIX. törvény mondta ki, hogy: „A házasságon kívül született gyermek mind az anyának, mind az atyának, mind ezek rokonainak egyaránt rokona... úgy illetik jogok és terhelik kötelezettségek, mintha a gyermek házasságból született volna.” 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk 19. §. Ezzel a törvénytelen gyermekek speciális réteghelyzete („... a törvénytelen születés mára teljesen elfelejtett jogi és társadalmi kategóriája...”, Karády, 2012: 31) formálisan megszűnt, elnyerték ugyanazokat a jogokat, amelyek addig csak a házasságból születetteket illették meg.

Ezt a bizonytalanságot jól szemlélteti, hogy a magyar nyelv milyen sokszínű (többé-kevésbé ma is használatos) módon említi a törvénytelenül születő gyermekeket:²

- szerelemgyerek,
- virágbó vót,
- természetes gyermek,
- megesett lány (magzata),
- lelencgyerek,
- balkézből született gyermek,
- potyagyerek,
- pottyantott gyermek,
- hadigyerek,
- törvénytelen ágyból született,
- tisztátalan ágyból származott,
- orozva csinált kölkök,
- zabigyerek,
- fattyú.

A felsorolás sorrendisége az elfogadástól, az enyhe elítélésen át a teljes elítélésig, a megbélyegzésig tart.

A törvénytelen szülés/születés hazai feldolgozása hosszú ideig általában a jogi szabályozás és a hátrányos helyzet bemutatására terjedt ki. A magyar statisztika a kezdetektől nyilvántartja, hogy egy születés házasságból, vagy azon kívül történik-e. Megbízható adataink tehát 1870-től vannak. A témát elsőként feldolgozó Laky Dezső több országra kiterjedő statisztikai adatok alapján a pusztá leírásnál többre alig vállalkozott (Laky, é. n.). Az Ájus-Henye szerzőpáros *„Orozva csinált kölkök”* című műve az 1880–1910 közti időszak statisztikai adatait mutatja be. Ezen túl a szerzők igyekeznek összefüggésekre is rámutatni *„...bebizonyosodott, hogy az illegitimitás megértése csak igen sok tényező együttes figyelembevételével lehetséges, az anyakönyvezés pontatlanságától kezdve a házassági szokásokig.”* (Ájus-Henye, 1992: 104). Balogh Judit a jogtudomány oldaláról, főleg a törvényesítés aktusait mutatja be (Balogh, 1996). Gyáni Gábor a cselédség története kapcsán vizsgálja a törvénytelen születéseket és társadalomtörténetileg megalapozott modellt állít fel a cselédség és a törvénytelen születés összefüggéseiről (Gyáni, 1983). Tóth Zoltán árvaszéki iratok elemzése során művében a beszédes című, *„A városodás és a rendezetlenség újratermelődése”* című fejezetben mutatja be a törvénytelen születések ok-okozati összefüggéseit (Tóth, 1989).

A téma szociálpolitikai nézőpontú feldolgozása azonban eddig nem történt meg, holott a törvénytelen születésből következő depriváció, illetve a helyzetre reagáló technika (a gyermektartásdíj) szinte kínálja a téma ilyen tárgyú feldolgozása-

² Tárkány Szücs Ernő, 1981: 141–142; Balázs Kovács Sándor, 2000: 265–266; Nagy 1994; Somlai, 2002: 163.

sát. Maga a szociálpolitikai szakirodalom sem figyelte fel a témára, azonban a szociológiával, szociálpolitikával foglalkozó korabeli szerzők leíró jellegű műveiben fel-felbukkan (pl. Cziglányi 1939; Csorna 1929; Esztergár 1936; Szokolai 1939).

A tartásdíj (bár inkább egy jövedelemhelyettesítő jogi megoldásnak tekintik, azaz nem szokták a hagyományos szociálpolitikához sorolni) köztes helyet foglal el az informális szolidaritás és az állam jogi aktusai közt. Már nem azonos az önkéntes szolidaritással, de az állam még csak szabályozást vállal, nevezetesen a nemző apát kötelezi tartásdíj fizetésére. Ez hasonló ahhoz a klasszikus helyzethez, ahogy létrejött az intézményesült szociálpolitika egyik formája, a társadalombiztosítás. A piacról anyagi erő hiányában nem megfelelően kielégíthető a szükséglet, a jötevők és jótékony szervezetek munkája a „tűzoltással” jellemezhető, ezért az állam cselekvésre, beavatkozásra kényszerül. Jelen tanulmányban tehát a tartásdíjat olyan szociális védelmi mechanizmusnak tekintem, amely fejlett szociálpolitika hiányában nyújtott (messze nem teljes körű) ellátást egy speciálisan rászoruló rétegnek. Célom továbbá, hogy szakmai vitát is generáljak a kérdéstről.

Vizsgálatom kvalitatív kutatás, amelynek során forráskutatást, forráselemzést, dokumentumelemzést és diskurzuselemzést végeztem. Magától értetődő, hogy ezzel párhuzamosan a korabeli szakirodalmak, jogszabályok és statisztikák felkutatása és másodelemzése is megtörtént.

1. A modern állami szabályozás és a tartásdíj (kikényszerítés) kezdetei

1.1. Az első magyar házassági törvény

A polgári házasságot bevezető 1894. évi XXXI. törvény értelemszerűen nem szabályozta a házasságon kívül született gyermek tartását, de a tartásdíj két típusát nevesítette. Rendelkezett a napjainkban már talán meglepőnek tűnő nőtartásról, azaz, ha a válásban a feleség nem volt vétkes, és nem volt elégséges jövedelme, a férj vagyoni helyzetének és társadalmi állásának megfelelően eltartani volt köteles, ameddig a volt feleség új házasságot nem kötött (90-93. §).

A gyermekek esetében egy meglehetősen homályos szakasz szabályozta a tartásdíjat és az elhelyezést. Ez utóbbit részletesen, nevezetesen ha a szülők másként nem egyeztek meg, a gyermekek hét éves életkorukig anyjuknál, hét éves kor fölött a nem vétkes szülőnél, ha pedig mind a két szülő vétkes volt, a fiúk az apánál, a lányok az anyánál maradtak. A tartásdíjról a bontó ítéletben kellett határozni, de hogy milyen módon, arra nézvést csak azt határozta meg, hogy azt mindkét szülő jövedelme arányában köteles fedezni, ha arra a gyermek vagyona nem elégséges (95. §). Viszont ha a bíró a perbeli körülményeket nem tartotta elegendőnek a döntéshez, a per befejezése után az ügyiratokat áttehetette a gyámhatósághoz (96. §). Ez utóbbit akár tekinthetjük előremutató intézkedésnek is, mert feltehe-

tőleg a gyámhatóság járatosabb volt a tartás és nevelés költségeinek meghatározásában, mint a törvény hatályba lépése után felálló válóperes bíróságok.

A gyermektartásdíj perek azonban a válások³ alacsony száma miatt hosszú ideig főleg a házasságon kívül született gyermekek tartására irányultak. Így volt ez az 1920-as, 30-as években is, amikor a jóléti állam még csak kevésbé befolyásol(hat)ta az emberek szolidaritásról alkotott felfogását; sőt, a tartásdíjra vonatkozó jogi normák is főleg a bírói gyakorlatban fogalmazódtak meg.

1.2. *A törvénytelen születésű gyermekek jogi helyzete a két világháború között Magyarországon*

Molnár János szerint 1946 előtt a gyermekvédelem terén csak „szórványos jogszabályok álltak rendelkezésre” (Molnár, 1954: 3). Ezen állítással csak részben tudunk egyetérteni, mert a magunk részéről inkább a jogszabályok koherenciáját hiányoljuk. Ez a törvénytelen gyermekek helyzetét rendező jogszabályokra mindenképp igaz, mert a családjogi kérdések a magánjog körébe tartoztak. A házasságon kívül született gyermek jogállása 1946 előtt Magyarországon:

1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.
2. Az anyja vallását követi.
3. Az anyja állampolgárságát követi.
4. Községi illetőségét az anyja községi illetősége szabja meg.⁴
5. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.
6. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.
7. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anyja; ha az anyja kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.
8. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban (Cziglányi, 1939: 33–41; Csorna, 1929: 127–128; Esztergár, 1936: 128–130).

Az első hét pont egyértelműen szabályozza az identitást és társadalmi helyzetet meghatározó tényezőket. Az utolsó pont azonban ambivalens módon előírja, hogy bár az apa semmilyen családi kapcsolatban nincs a gyermekkel, de mégis tartásdíjat kell fizetnie. Ezt a tartásdíjat fizetheti az apa önként, szabadon megállapodva az anyával. Ennek hiányában az állam bírósági úton ad lehetőséget a probléma megoldására. A bíróság egyedi döntések sorozatát hozza, egyediként mérlegelve az egyes esetek körülményeit, hiszen minden eset más és más. Összességben azonban kialakul egy joggyakorlat a megítélt tartásdíj nagyságáról a meg-

³ Az 1930. évi népszámlálás szerint 57 066 elvált lakos élt Magyarországon (38 261 nő és 18 805 férfi). Budapest székesfőváros adatai 18 945 fő (13.076 nő és 5 869 férfi). Az ország népessége ekkor 8 688. 319 fő (4 438 209 nő és 4 250 110 férfi), Budapest adatai 1 006 184 fő (546 560 nő és 459 624 férfi) (Az 1930. évi népszámlálás: 234.)

⁴ Ennek kiemelt jelentősége volt a szociális ellátásokhoz való hozzájutásnál.

ítélés szempontjairól. A tartásdíjnak a megítélése ugyanakkor a redisztribúciónak egy sajátos formája, hiszen kötelezéssel jön létre, akárcsak a korai szociálpolitikai törvények.

Meglátásunk szerint tehát a bíróság közbeiktatásával egy szociálpolitikai jellegű ellátás jön létre. Másként fogalmazva, a szociálpolitika egy korai megnyilvánulását látjuk, hiszen a szabályozás és ezáltal a kikényszerítés, a szociálpolitika felé tett első lépés, akárcsak a munkáltatók fizetésre kötelezése a gyári törvényeknél.

2. A szociális védelem kontextusa

Ferge tanulmánya a szociálpolitika definícióiról több megközelítési módot említ. A *pragmatikus megközelítésben* jelentős szerepet játszik az állam, egyrészt, mint szabályozó, másrészt, mint újraelosztást végző. Fontos, hogy a piac megkerülésével az állampolgárok szükségleteit elégíti ki.

A *funkcionalista megközelítés* szerint az ellátatlanság a társadalom újratermelődését és integráltságát veszélyezteti⁵. Itt is megjelenik a piac révén kielégíthetetlen szükségletek fedezése/átvállalása.

A *strukturális-dinamikus megközelítés* az állam és az állampolgárok közötti változó viszonyra helyezi a hangsúlyt. Következésképpen állandó mozgásban van, és különféle társadalmi csoportok harcolnak a szükségleteik elismeréséért. Összességében, az állam és az állampolgár közötti jogviszony intézményesülése (Ferge, 1991: 72–76).

Ezen kívül, főleg hazánkban, van a szociálpolitikának egy szűken vett értelmezése is, ami a *szegénypolitikával* egyenlő. Ez érdemes és érdemtelen szegényekre osztja a rászorultakat, és annak eldöntéséhez, hogy ki melyik kategóriába tartozik, egyedi elbírálásra van szükség (Ferge, 1991: 77).

Kétségtelen, hogy a törvénytelen gyermekek esetében ezen meghatározások mindegyike jelen van. A megesezt lány és gyermeke részéről támad egyfajta *szükséglet* [kiemelés V. I.]. Az érintettek egy része ezt ki tudja elégíteni, mert jó anyagi helyzete lehetővé teszi, hogy a piacon szolgáltatást vásároljon. A többiek ellátatlannak, és mivel a születések 7–10 százaléka házasságon kívüli⁶, ezért meglehetősen nagy, több százezer főt kitevő társadalmi réteget alkottak a korabeli Magyarországon. A korábban említett joghátrányok miatt az ő esetükben inkább beszélhetünk a *társadalom integráltságát* [kiemelés V. I.] veszélyeztető tényezőről. Ezért a korabeli viszonyok között az állam az apa tartásdíjra kötelezésével elégíti ki a szükségleteket, amit ugyan nem nevezhetünk igazából a *szükségletek fedezé-*

⁵ „Szociális kérdések mindig voltak – írja Esztergár –, *jelentőségüket azonban számuk és súlyosságuk adta meg.* (Esztergár 1936: 3). A házasságon kívül született gyermekek védelmének külön fejezetet szentel nagy ívű munkájában, ahol a bíróság és a közigazgatás több ponton együttműködik a „szociális kérdésként meghatározott” (kiemelés: V. I.) törvénytelen gyermekek védelmében (Esztergár, 1936: 126–133).

⁶ Ld. bővebben az 4. fejezetben.

sének-átvállalásának [kiemelés V. I.], de közvetetten mégiscsak ez történik. Végetül az állam és az állampolgárok közötti *változó viszonyról* is beszélhetünk, hiszen a korábban említett 1946. évi XXIX. sz. törvénycikk éppen az állandó mozgást, egyfajta „civilizációs folyamatot” hivatott jelképezni. Összességében tehát egy intézményesült viszonyról beszélhetünk, de tisztában kell lennünk azzal, hogy a korszak szociálpolitikáját a szegénypolitika jellemezte (Ferge, 1986), amit leginkább a „kezdetleges” mellett a „felemás” (Szikra, 2008: 46), „kétvágányú” (Szikra, 2008: 43) jelzőkkel illelhetünk.

3. A törvénytelen viszonyok

A negatív jogi megítélésen és nyelvi megbélyegzésen túl (illetve részben abból következően) a kiközösítést, a gyermek szerencsétlen, nehéz sorsát, a megvetést emelik ki a témával foglalkozó korabeli szerzők (Cziglányi, 1939: 23; Laky é.n.:3; Tárkány Szücs, 1981: 141). „*Az a körülmény, hogy valaki házasságon kívüli viszonyból származik, társadalmi megbetegedéseknek nyitja meg a lehetőségét*” (Esztergár, 1936: 126). Ez megjelenik a magasabb csecsemőhalandóságban, a magasabb gyermekkori halandóságban, a bűnözésre való hajlamban és a prostitúcióval való kapcsolatban is (Gyáni, 1983: 114–118; Laky é.n.:1–56; Szél, 1929: 119; Pálosi, 1927: 100; Westernmarck, 1910: 51). Mindezt a korabeli gyermekvédelem csak töredékesen tudta ellensúlyozni, bár Csorna Kálmán a törvénytelen gyermekek védelmét a négy nagy gyermekvédelmi terület egyikeként határozta meg⁷ (Csorna, 1929: 17).

Máday a „törvénytelen viszonyok” név alatt foglalja össze a törvényes család ellentéteit:

1. *Szabadházasság/vadházasság* (amit ma élettársi kapcsolatnak hívunk).

Mivel nincs házasságkötés, a törvény nem ismeri el, így a családjog rendelkezései nem terjednek ki rá.

2. *A maitresse-rendszer*.

A szabadházassághoz hasonló intézmény, de itt a középosztályba vagy főúri körökbe tartozó férfi és egy társadalmilag, vagyoniilag alacsonyabban álló nő kapcsolatáról van szó. A férfi eltartja (kitartja) a nőt, ő pedig cserébe szerelemmel fizet. Általában nincs közös háztartás, a férfi csak időnként látogatja meg a nőt.

⁷ Ez a négy terület a következő: „1. a nyilvános oktatás- és nevelésügy, 2. a szegény és árva, a talált és törvénytelen gyermekek védelme, 3. a zuhlés veszélyének kitétt és bűnöző gyermekek oltalmazása és 4. az ipari gyermekvédelem” (Csorna, 1929: 17–18). Csorna tehát helyesen, a prevenció fontosságára hívta fel a figyelmet, amely napjainkban is kiemelt jelentőségű (lehetne), hiszen a kisgyermekkorban nyújtott szociálpolitikai ellátások (szemben a szankcionálással) a későbbiekben bőven megtérülnek.

3. *Házasságtörés.*

Ennek két fajtáját különbözteti meg. A nemi ösztönnek engedelmeskedő, alkalmyszerűen elkövetett, és a tartós viszonyra kifejlődött szeretőtar-
tást. (Ez utóbbi hasonlít a maitresse-rendszerre.)

4. *Kéjrendszer* (prostitúció).

A nő a szerelmi ölelését bocsátja áruba pénzért. Fontos megkülönböztetni
egyrészt a rendőri felügyelet alatt álló és a titkos kéj nők kategóriáját, más-
részt a fő- és mellékfoglalkozású kéj nőket.

5. *Szabadszerelem.*

Férfi és nő anyagi érdektől mentesen egyesül. Nem jellemző rá az állandó-
ság, emiatt a prostitúcióval rokon, de erkölcsileg távol áll tőle, és a szabad-
házassággal sorolható egy kategóriába (Mády 1908: 586–588)

Érdemes ezen tipológia alapján kutatásom tipikus eseteivel megismerked-
nünk, bár a felsorolt 5 kategória elkülönítése nehézkes.

1. eset⁸ – *A szabadházasság/vadházasság (TML P. 1530/1927)*

1927. május 12-én az élettársi kapcsolatuk megszűnése után indított az apa (az
ács foglalkozású K. István) ellen gyermektartási keresetet M. Rozália 25 éves há-
zicseléd. Gyermeük, az 1925. szeptember 1-jén született M. István ekkor már 20
hónapos. Mint a keresetlevélből kiderül, 1927 márciusáig a szülők **együtt éltek**
(kiemelés: V. I.): „*K. I. három és fél éven át együtt lakott és szerelmi viszonyt folytatott*
velem 1927. március haváig.”

Valószínűleg nem túlzás vadházasságról beszélünk, mert a születési anya-
könyvi kivonatban csak az anya volt feltüntetve szülőként, az apa nem. Tehát az
apa a gyermeket nem vette a nevére, bár utólagos házasságkötéssel is törvényesít-
hető lett volna. Mindenesetre bizonyosak lehetünk benne, hogy addig gyermeké-
ről gondoskodott, mert M. Rozália csak az életközösség megszakadásától, 1927.
március 1-jétől igényelt 20 pengő gyermektartásdíjat havonta, szülési, anyatartási
és gyermekelengye igénye pedig nem volt.

1927. május 30-án került sor a tárgyalásra, ahol a bíróság a felek együttmű-
ködésének következtében már ezen a napon ítéletet is hozott. Megítélt 15 pengő
havi gyermektartásdíjat és 49 pengő perköltséget. Az indokolás szerint: „*Alperes*
elismerte, hogy a gyermek tőle való (...) az összecszerűséget kifogásolta. Mint ácsmun-
kásznak napi 4 P jövedelme van. (...) Ezt a bíróság alapul véve havi 15 P. megítélést
tartotta megfelelőnek tekintve alperes jövedelmét, másrészt hogy egy ilyen társadal-
*mi állású gyermek eltartásához ez elég*⁹ (kiemelés: V. I.), *s hogy 16 éves korában*
keresőképes, 16 éves koráig megítélte a tartásdíjat.”

⁸ Az idézett esetekben adatvédelmi okokból a felek vezetéknévének kezdőbetűjét használom.

⁹ A társadalmi állás által meghatározott szükségletre később térek ki.

2. eset – Maitress és/vagy prostituált (TML P. 446/1934)

A katolikus vallású 21 éves N. Borbála 1933. december 9-én szülte meg N. Júliát, majd 1934. február 17-én tartásdíjkeresetet adott be P. Lajos főkönyvelő ellen.

N. Borbála igényelt 50 P tartásdíjat havonta, 150 P gyermekágyi munkavesztéséget, szülési és kelengyeköltséget. Vagyoni-kereseti viszonyait egyiküknek sem ismerjük, de az átlagos igény dupláját jelentő összegből és P. Lajos foglalkozásából (főkönyvelő) arra következtethetünk, hogy jövedelmi viszonyai az átlag feletti-ek voltak. P. Lajos vallomásában elismeri, hogy tényleg közösült a felperessel, de „...felperes hatósági engedéllyel rendelkező hivatásos kéjnök volt Dombóváron, és a közösülés a nyilvános találka házban történt”. Ezt követően a bíróság hivatalos igazolást kért a felperes foglalkozásáról. Ennek alapján „A bíróság a dombóvári fősolgabírósg 1449/1934. sz. értesítése alapján tényként állapítja meg, hogy felperest a közigazgatási hatóság 5/1933. sz. alatt 1933. évi február 22. napjától 1933. május hó 24. napjáig, mint kéjnököt nyilvántartotta.” N. Borbála azzal védekezett, hogy az alperes őt „kivette” a nyilvánosházból, és néhány hétig közös háztartásban éltek. (Ez esetben a maitresse-rendszer is megvalósulni látszik.) Feslettségét azonban igazolta az, hogy kéjniként nyilván volt tartva, ilyenkor pedig a természetes apa személyét meghatározni nem lehet. A bíróság a tartásdíjkeresetet elutasította, és a felperest kötelezte a perköltség megfizetésére.

3. eset – Szabadszerelem és vadházasság (törés) (TML P. 1512/1932)

Sz. Katalin 1930. június 10-én szülte meg Sz. Tibort. A tartásdíj keresetet azonban jóval később, 1932. május 6-án adja be, ezért visszamenőleg csak 1931. október 1-jétől tart(hat) igényt 20 pengő tartásdíjra, valamint 100 pengő 80 fillerre munkamulasztás címén.

Az apa, H. István tönkrement kereskedő, aki egy ideig árufuvarozóként is dolgozott. Ennek a látszólagosan mellékes körülménynek kiemelt jelentősége van, mert az akkor még autófuvarozó H. István 1929. szeptember 10-én elhívja Sz. Katalint **autókirándulásra**¹⁰ (kiemelés V. I.) „...ez alkalommal elmentünk a nyergespusztai erdő felé, ahol közösültünk. A viszonynak az lett a következménye, hogy teherbe estem, és 1930. június 10-én Tibor nevű gyermekem született.”

H. István a nő feslett életmódját igyekszik bizonyítani, ez azonban nem sikerül, mert Sz. Katalin elismeri: „...Az való igaz, hogy 1927 körülbelül októbertől 1931. októberig együtt éltem K. Jánossal.” Az iratok szerint adóügyi jegyzőként dolgozó férfival való vadházasság lehet oka, hogy csaknem 2 év telt el a gyermek születésétől a kereset beadásáig.

A tartásdíj kereset azonban nem a volt élettárs ellen került beadásra, és bár láttuk, hogy mindkét fél elismerte a megcsalást, ez végül nem vezetett a bíróság szerint a feslettség megállapításához: „Felperes ugyan maga is beismerte, hogy 1927

¹⁰ Cseh-Szombathy korszakalkotó műve mutatta be, hogy az Egyesült Államokban a személygépkocsi is közrejátszott a fiatalok szexuális érintkezési szokásainak változásában (Cseh-Szombathy, 1979: 59). Hazánkban az autók alacsony száma miatt ez nyilván csak nagyon korlátozottan tudott megjelenni, de mint látjuk, előfordult.

októbertől 1931. októberig K. Jánossal előbb Nakon, majd Dombóváron együtt élt, és erre az időre esik a fogamzás ideje is, azonban ez a bíróság megítélése szerint nem meríti ki a feslettségnek azt a fokát, mely miatt tartásdíj ne volna követelhető.” Ennek megfelelően megítélte 15 pengő havi tartásdíjat és 80 pengő szülési anyatartási költséget.

Fellebbezésre nem került sor, de Sz. Katalin 1933 júliusában végrehajtást kér az elmaradt 22 havi tartásdíj és a szülési anyatartási költség kifizetésére.

Mint az esetek is mutatták a törvénytelen születéssel adva volt tehát a hátrányos helyzetet stigmává merevítő állapot, melyben maguk a témával foglalkozó korabeli szerzők is gyakran azt ismertetik, hogyan lehet törvényessé tenni ezen gyermekeket. Ez volt a törvényesítés, ami jogi kiskapuként, a törvénytelen születés esetén szinte a kezdetektől fennállt. Lehetővé tette, hogy a törvénytelen gyermek a törvényes gyermek jogállásába lépjen, jogi és társadalmi helyzete rendeződjön. Megléte jelzi, hogy ha csekély mértékben is, de volt lehetőség a törvénytelen születésből adódó hátrány mérséklésére. Ennek két¹¹ útja: a szülők utólagos házassága, vagy királyi (a két világháború között kormányzói) kegyelem általi törvényesítés (Csorna 1929: 128; Hattyuffy, 1900: 60–82, Esztergár 1936: 129–146). Ezenkívül az örökbefogadás jogintézménye is tulajdonképpen törvényesítésként funkcionált, bár nem erre találódott ki. Kormányzói leirattal azonban néhány tucat, örökbefogadással és a szülők utólagos házassága által néhány száz utólagos törvényesítésre került sor évente (Varga 2008), ezért ennek hatásai meglehetősen korlátozottak voltak.

Nem tudjuk melyik típusú törvényesítés történt az 4. sz. esetben, de a törvénytelen születés negatív hatásaitól éppen megszabadult anya ekkor már saját törvénytelen gyermeke tartása iránti perben harcolt a tartásdíjért.

4. eset – A törvényesített anya (TML P. 2452/1927)

B. Erzsébet földműves napszámosnő és Gy. Ferenc uradalmi kocsis kapcsolatából 1927. július 7-én születet B. Ferenc.

1927. július 29-én jegyzőkönyv készült B. Erzsébet által a bíróság előtt előadott szóbeli keresetről. E szerint 1926. július és november közt szerelmi viszonyt folytatott Gy. Ferencsel. Tartásdíjigényét is előadja: „A szüléssel mindössze 3 heti munkamulasztást számítok fel, ami vasárnapokat kivéve 18 munkanapot tesz ki, s minthogy a napi dologidőben ezzel napi 2 P. 40 fillér napszámot veszítettem, munkamulasztásom összesen 43 P. 20 fillér összegnek felel meg. A szüléssel kapcsolatban kelengye és a bábaasszonyoknak összesen 30 P. 40 fillér kiadásom merült fel.” Ezen túl 24 pengő havi gyermektartásdíjat igényel a fia 14 éves koráig.

¹¹ Wenzel Gyula említi még a „római pápa kegye” általi törvényesítést, de ez értelemszerűen csak a katolikusok közt volt lehetséges, és csak egyházi és egyházbírói tekintetben volt hatása (Wenzel 214–215. p.).

1927. szeptember 2-án került sor az első tárgyalásra. Ezen Gy. Ferenc elismerte, hogy közöszültek, de a gyermeket nem ismeri el magáénak, mert szerinte B. Erzsébet másokkal is közöszült. Hivatkozik továbbá alacsony jövedelmére, ami „...16q gabona, 4 méter dorongfa, egy hold kukoricaföld és jelenleg nőtlen (...) előadja továbbá, hogy öreg korú szüleit ő tartja.”

1927. szeptember 20-án került sor a második tárgyalásra. B. Erzsébet csatolja gyermeke születési anyakönyvi kivonatát. „...és előadja, hogy az abban feltüntetett M. Erzsébet ő vele azonos, mert a B. nevet *utólagos törvényesítés útján* (kiemelés V.I.) csak a napokban kapta.”

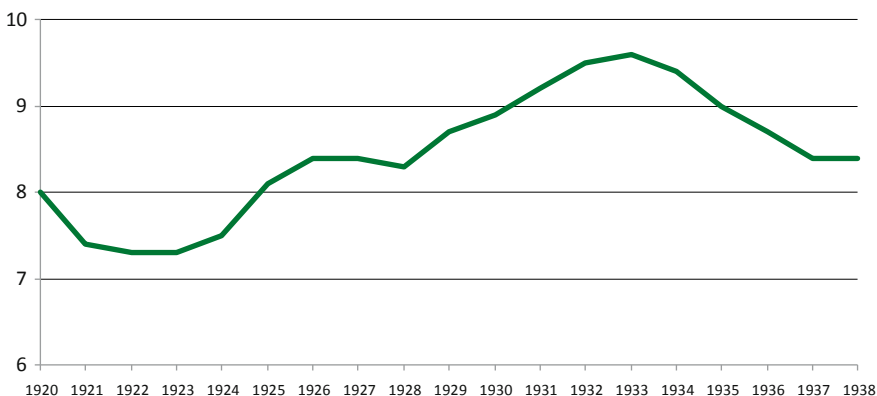
Ezen a tárgyaláson ítéletet hozott a bíróság. Megítélt 18 pengő tartásdíjat, valamint a munkamulasztásra és a gyermekkelengye költségekre a teljes igényelt összeget. Az indokolás szerint: „A tartásdíj megállapításánál figyelembe vette a bíróság, hogy alperes is szegény gazdasági cseléd, ki szüleit tartja, ezért a megállapított összeget tartotta megfelelőnek, amely a létét alperesnek, ha fizeti is, nem veszélyezteti, és egy ilyen társadalmi állású gyermek tartására elég.”

4. A törvénytelen születés statisztikai adatai

A magyar statisztika már a kezdetektől számon tartotta, hogy törvényes házasságból, vagy azon kívül születik valaki. A törvénytelen születések számáról tehát megbízható adatokkal rendelkezünk.

Hogy tisztában legyünk a tendenciákkal, a vizsgált korszakot néhány évvel kiegészítve azt látjuk, hogy a 10 százalékot nem haladta meg, ugyanakkor hét százalék alá sem csökkent a törvénytelen születések aránya. Ez a viszonylagos állandóság születésszámmra átszámítva 15–19 000 élve születést jelentett évente (KSH, 1992: 148-151). Összességében tehát egy többszázezer főt kitevő társadalmi réteget jelentettek a törvénytelen születésű személyek.

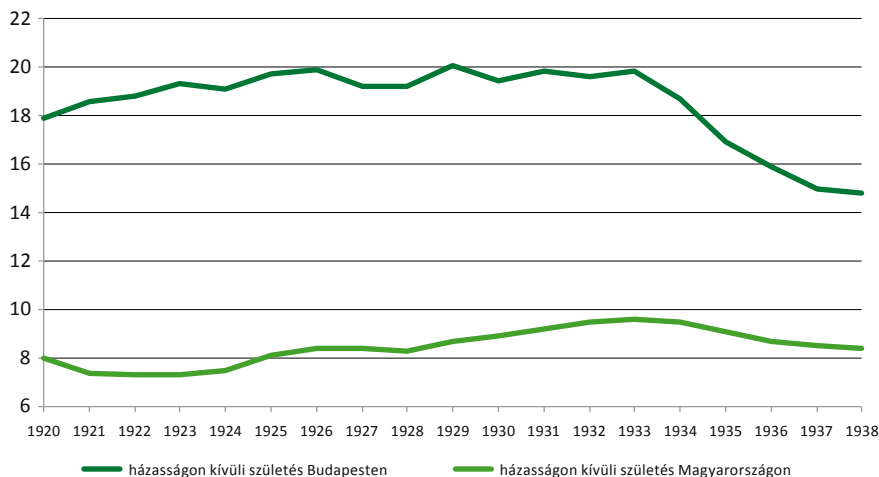
1. ábra: Házasságon kívüli születések aránya Magyarországon, 1920–1938, %

Forrás: Történeti statisztikai idősorok 1992: 148–151

A 2. sz. ábra a budapesti (ami a maival ellentétben, kezdetben 10, majd az 1930. évi XVIII. törvénycikk alapján 14 kerületből állt) és az országos törvénytelen születési arányokat mutatja. Az eltérés hasonló tendencia mellett több mint kétszeres. Budapesten minden ötödik, míg vidéken csak minden tizenegyedik gyermek született házasságon kívül.

2. ábra: Házasságon kívüli születések aránya
Budapesten és Magyarországon, 1920–1938, %

Forrás: Történeti statisztikai idősorok 1992: 148–151

5. A kutatás

5.1. A kutatási helyszín és a kutatott időszak

A forráskutatás terepe a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára volt. Mivel a gyermektartási pereket az 1911. évi I. törvénycikk 1. §. 2. i). pontja alapján, első fokon a járásbíróóságok tárgyalták, a legnagyobb mennyiségben épen maradt Dombóvár¹² Járásbíróóság 1926–37. közé eső időszakát dolgoztam fel. Ennek számszerűségét szemlélteti az 1. táblázat.

A kutatás nyitó évének kiválasztását segítette, hogy 1926 a pengő bevezetésének éve¹³, a korabeli infláció pedig a korábban koronában megadott tartásdíj-követelések összehasonlítását meglehetősen nehézé tette volna. Természetes lett volna az utolsó békeévet, 1938-at, a korszak lezárultát jelentő 1945-öt, vagy

¹² Dombóvár város fontos vasúti csomópont volt a vizsgált időszakban (ma is az), így vonzáskörzetével együtt jól megjeleníti mind a mezőgazdasági, mind az ipari, mind a kereskedelmi/szolgáltató szektort.

¹³ Az 1925. évi XXXV. törvénycikk vezette be a pengőt 1927. január 1-jei hatállyal.

a törvénytelen gyermekek egyenjogúsítását törvénybe foglaló évet, 1946-ot választani a kutatás záró dátumának. Az elmúlt évek új kutatásai azonban bemutatják, hogy a korabeli szociálpolitikára mekkora hatással volt a fajvédelem, illetve, hogy a korabeli redisztribúció sokszor a zsidónak tekintett polgárok kárára működött (Szikra 2008; Ungváry 2013). Magam ezt az új paradigmát fontos határvonalként tartom, de választásomat erősítette, hogy a második zsidótörvény, az 1939. évi IV. törvénycikk 3. §-a megtiltotta, hogy zsidó – törvényesítés által – magyar állampolgárságot szerezhessen. A harmadik zsidótörvény, az 1941. évi XV. pedig nem csak a zsidónak és nemzsidónak tekintett állampolgárok közötti házasságot tiltotta meg (9-10. §), ezzel belekényszerítve a szerelmeket gyermekvállalás esetén a törvénytelen születésbe, hanem a büntetni rendelte azokat a zsidó férfiakat, akik házasságon kívüli nemi viszonyba kerültek magyar honos tisztességes nemzsidó nővel (15. §). Mindezek miatt az első zsidótörvény¹⁴ elfogadása előtti évet (1937) tekintem kutatásom másik határvonalként. Ezzel egyben jelzem, hogy az 1938–1945 közötti időszak külön kutatás tárgyát képezi.

1. táblázat: Peres ügyek a Dombóvári Járás területén 1926–37.

Év	Összes per db	Gyermektartási per, db (%)	Megtalált perirat db
1926	3956	5 (0,126)	3
1927	4548	8 (0,176)	6
1928	4593	5 (0,109)	3
1929	5520	8 (0,145)	7
1930	5641	6 (0,106)	1
1931	4317	7 (0,162)	3
1932	3966	12 (0,302)	8
1933	3081	9 (0,292)	5
1934	2781	13 (0,467)	11
1935	2936	4 (0,136)	2
1936	2971	11 (0,370)	8
1937	4018	11 (0,274)	10
<i>Összesen:</i>	<i>48328</i>	<i>99 (0,205)</i>	<i>67*</i>

* 1926-ban két esetben voltak a pénzüsszegek koronában megadva, ezért ezeket a statisztikába nem vontam be.

¹⁴ Azaz az 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, tehát ide nem értve a Numerus clausust (az 1920. évi XXV. tc-et: A tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiára való beiratkozás szabályozásáról.)

5.2. A kutatás módszertana

5.2.1. Forráskutatás

Forráskutatásom első fázisában a főljástromkönyv¹⁵ és a mutató segítségével az adott év pernyilvántartásaiból (összesen 48 328 címszóból) ki kellett keresnem a gyermektartási pereket. Az így létrejött esetszámot (99) azonban a hiányzó ügyek száma a kétharmadára (67) apasztotta.

Forráskutatásom második fázisában a meglévő periratok – melyek ugyan az előadói ívekben összegyűjtve, ott azonban gyakran idő- és logikai rendbe rendezés nélkül (időnként hiányosan) szerepeltek – szisztematikus átvizsgálása következett. Ezen eredeti dokumentumok adták a kutatás bázisát, hiszen ezekből nyerhettem választ a vizsgálati szempontokra. Másként fogalmazva, a legfontosabb levéltári források, ahonnan a kutatás során információkat lehet nyerni, a következők:

1. *A keresetlevél*

A keresetlevelet a felperes állította ki ügyvédjén keresztül, ezért elsősorban a hozzá kapcsolódó információkat tartalmazta: az anya adatai, (az anya szemszögéből) a fogantatás körülményei, a követelt tartásdíj összege és az egyéb követelések.

2. *A szegénységi bizonyítvány*

Szinte mindegyik anya kérte a bíróságtól a szegényjog megadását, amelynek igazolásához kellett a szegénységi bizonyítvány. Ezt az illetékes települések elöljárói, jegyzői töltötték ki. Ha a perhez csatolva megmaradt, akkor képet kaptam az anyák vagyoni helyzetéről, keresetükről, arról, állandó-e a jövedelmük, fizetnek-e adót.

3. *A születési anyakönyvi kivonat*

Főleg a demográfiai adatok megismerését segítette a születési anyakönyvi kivonat. Ez általában a gyermek és az anya esetében maradt fenn. Tartalmazta a születés időpontját, a gyermek, illetve a szülő(k) neveit, életkorát, vallását és foglalkozását.

4. *A jegyzőkönyvek*

A bírósági tárgyalás során a bizonyítás iratok bemutatása és főleg tanúk maghallgatása alapján történt. A jegyzőkönyvekből a tanúmehallgatások történései, a tanúk (gyakran) egymásnak ellentmondó véleménye során nemcsak a bíróság számára derült ki a vélhető eseménylánc, melynek vége a törvénytelen születés, hanem a kutató számára is kibontakozott a valóság-
nak a konstruálása.

¹⁵ A főljástromkönyv a pereket 7 kategóriába osztotta. A gyermektartási perek a vagyoni jogi kategóriában szerepelnek, egyéb tartási perek, valamint pénzbeli követelések társaságában.

5. Az ítélet

Meghatározó információforrásként szolgált az ítélet szövege, hiszen itt szerepelt, mennyi a megítélt tartásdíj, az indoklásból pedig megismertem a tartásdíj megítélésének szempontjait. Előfordult, hogy az ítéleten kívül más irat nem maradt fenn, így az ítéletből tudtam kideríteni a gyermek, alperes, felperes életkorát, foglalkozását.

6. Egyéb iratok

Kiegészítő információkat hordoztak a fentiekben nem említett iratok, pl. idézések, fellebbezések, folyamodványok, nyilatkozatok.

5.2.2. A diskurzusok kutatása

Szociálpolitika-történeti forráskutatásom egyben mikrotörténeti kutatás is, amely „...éppen átlagosságánál fogva tekinthető „reprezentatívnak”, mivel mikrokozmoszként foglalja magába azokat a vonásokat, melyek egy meghatározott történelem valamely társadalmi rétegére jellemzőek...” (Ginzburgot idézi Gyáni, 1997: 152), valamint a valóság konstruálásának kutatására tett kísérlet. A konstrukcionalizmus mint tudásszociológiai irányzat azt vizsgálja, hogy a társadalomban a dolgok hogyan jönnek létre. A hétköznapi tudást a másokkal való diskurzus hozza létre, majd tárgyiasul, és mint meglévőre tekintünk rá (Szöllösi, 2012: 35-44). Miként konstruálja, majd oldja meg a korszak társadalma a problémát? A zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesett lány felkeresi az ügyvédet. Ő – a lány elmondása és a jogi taktikának megfelelően – leírója által szövegbe foglalja a történéseket. Az eseményeknél jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa és az anya) volt jelen. Ezt követően a bíróság előtt (a bírósági eljárásban) megkezdődik a tanúvallomásokból a valós történet (re)konstruálása, amely során a felek és a „profi” résztvevők (a bíró, az ügyvédek) a különféle élethelyzetekre különféleképpen hivatkoznak. Végül nem csak az apaság bírói úton¹⁶ történő megállapítására kerül sor, hanem esetről esetre annak megállapítására is, hogy melyik gyermek (és anya) mekkora tartásdíjat érdemel.

Ezt a folyamatot a konstrukcionista elmélet egyik kutatási módszerével, a diskurzuselemzéssel¹⁷, ezen belül konverzációelemzéssel, valamint kritikai diskurzuselemzéssel vizsgáltam.

Ez a kutatási módszer a szövegek társadalmi előállítását valóságteremtő gyakorlatként fogja fel. A diskurzuselemzés alapelve, hogy amikor a nyelv segítségével az igazságot megjelenítjük, az igazság nem valami eleve adott, ami a nyelv közvetítésével válik láthatóvá. Valójában a nyelv révén tudjuk megteremteni és kifejezni szubjektivitásunkat, általa vagyunk képesek társadalmi tevékenységeket

¹⁶ A korszakban vérvétel alapján még nem volt lehetséges az apaság megállapítása, ezt csak az 1947. június 1-jén hatályba lépett 30.000/1947. I.M. számú rendelet tette lehetővé.

¹⁷ „A történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dül a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek ígyekeznek megkaparintani.” (Foucault, 1998: 51)

kifejteni, hatalmi relációkat kialakítani (Carver, 2004: 144). Sőt „*A diskurzus-elemzés azonban nem az igazságot magát keresi, hanem inkább arra kíváncsi: ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni.*” (Carver, 2004: 146).

A kritikai diskurzuselemzés (critical discourse analysis – CDA) a kutató a szöveg elmélyült formai és tartalmi elemzése során kapott eredményeket összefüggésbe állítja a szöveg kontextusát adó társadalmi, kulturális, politikai rendszerrel. Végül célja pedig, hogy a szöveg által a társadalomról, annak működési mechanizmusairól, ezen belül is a társadalomban működő hatalmi viszonyokról tudjunk meg többet, mert Foucault-ra¹⁸ alapozva elmondhatjuk, hogy a hatalom gyakorlásának legfőbb eszköze a nyelv, szövegek elemzése leleplezi az uralkodó diskurzust, azonosítása és elemzése révén a társadalom, a hatalom működési mechanizmusairól tudhatunk meg többet (Birher et al., 2014).

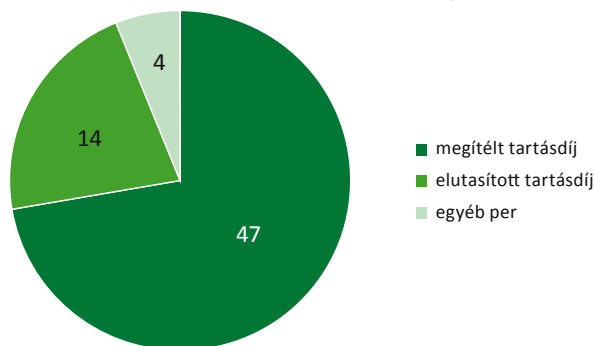
6. A gyermektartási per és a szereplők statisztikai jellemzői

A diskurzuselemzés eredményeinek ismertetése előtt azonban ismerkedjünk meg a kutatás „technikai paramétereivel”, azaz a megítélt tartásdíjjal kapcsolatos különféle számadatok, összegek és időtartamok százalékos megoszlásának bemutatásával.

6.1. A per eredményessége

Az esetek háromnegyedében a bíróság megítélte a tartásdíjat. Tehát a minta alapján elmondható, hogy egy gyermektartási pernek jó eséllyel vágott neki egy megesezt lány. (Azonban az érem másik oldala, hogy a bíróság nem ítelt meg tartásdíjat kb. minden negyedik esetben.)

3. ábra: A per eredményessége

¹⁸ Ez a megközelítés a jelenlegi gyermekvédelmi rendszer működési mechanizmusait elemző kutatásokban is megjelenik (pl. Rác 2012; 2016).

Az esetek harmadában (18 eset) fellebbeztek a felek, egyaránt 9-9 esetben az alperes (az apa), és a felperes (az anya). Arányokat tekintve azonban az anyák csaknem háromszor annyian fellebbeztek, mint az apák, a 16 pervesztes anyából kilenc fő (56%) a 45 pervesztes apából kilenc fő (20%).

Az alperesi (apai) fellebbezések két esetben voltak sikeresek, azaz a tartásdíj-kérelmet a felsőbbíróság elutasította. A felperesi (anyai) fellebbezések négy esetben voltak sikeresek, az elsőbíróság által elutasított a tartásdíjkérelmet a felsőbbíróság megítélte. 12 esetben a fellebbezés ellenére a felsőbbíróság ugyanúgy döntött, mint az elsőbíróság, öt esetben a felperes (anya) továbbra sem kapott tartásdíjat, hét esetben az alperes (apa) továbbra is tartásdíjfizetésre volt kötelezve. A fellebbezések tehát kis mértékben az anyáknak kedveztek, de jelentősen nem változtatták meg az elsőfokú ítéletek arányát.

Négy esetben nem törvénytelen gyermek tartása ügyében indult a vizsgált per. Egy esetben gyermekölés történt, a szülő nő így kerülte el a törvénytelen születést. Három esetben a felek megegyeztek a tartásdíjról való lemondásról, közülük két esetben az anyai nagyszülők és az édesapa között folyt a per, egy esetben pedig a nemző apa és a leányanya, valamit leendő férje kötött megállapodást.

6.2. A perek hossza

A legrövidebb per 18 nap alatt zajlott le, fellebbezés esetén pedig 2,5 hónapig tartott. A leghosszabb első fokú per több mint egy évig (14 hónap) tartott, fellebbezés esetén pedig csaknem két évig (23 hónap) tartott az eljárás. A perek átlagos hosszúsága 4,4 hónap, a fellebbezéses pereké 9,6 hónap, a fellebbezés tehát több mint duplájára növelte az ítélezési időt.

A perek időbeli hosszúságának azért van kiemelt jelentősége, mert az anya és gyermeke megélhetése annál bizonytalanabb volt, minél jobban elhúzódott a pereskedés, hiszen ellátást csak utólag kaptak (amennyiben azt megítélte a bíróság).

6.3. A gyermekek

6.3.1. A gyermekek neme

A gyermekek többsége fiú (azaz 26 lány és 33 fiú), ami megfelel annak a statisztika törvényszerűségnek, hogy több fiúgyermek születik. Sajnos a periratok hiányosságai miatt négy esetben nem lehetett megállapítani a gyermekek nemét.

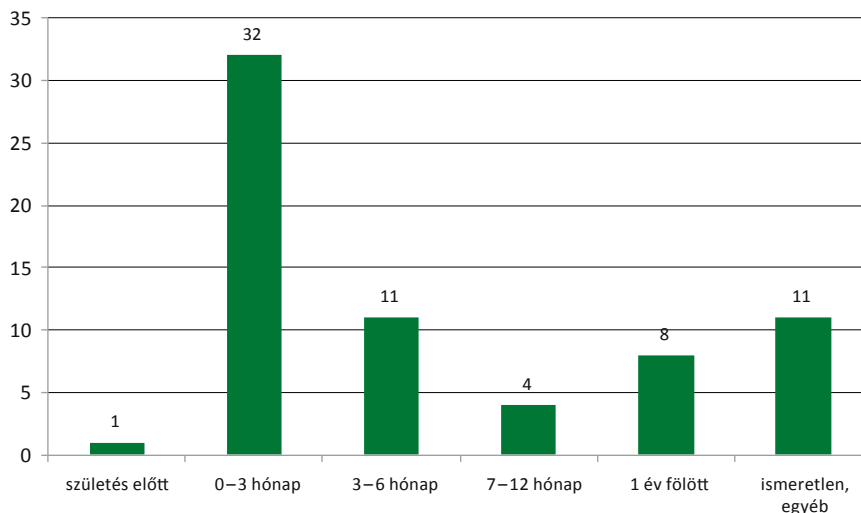
6.3.2. A gyermekek életkora a kereset beadásakor

Az anyák kétharmada a gyermek születése utáni 6 hónapban (sőt felük már 3 hónapon belül) beadta a keresetet, nyilván minél előbb pénzhez kívántak jutni, hogy a szülés időpontjában a felmerülő költségeket rendezni tudják és a gyermeket el tudják tartani.

Egy elég jelentős kisebbségnek (nyolc fő, 12%) nem volt sürgős a tartásdíj megítélése, hiszen több mint egy évet (a legidősebb gyermek, aki után a tartásdíjat megítélték, néhány nap híján öt éves volt) is vártak a kereset beadásával. Ők azok, akik valamilyen háttérrel, pl. vagyon, élettárs, támogató szülők, tartásdíjat önként fizető apa rendelkeztek. Ezen háttér megszűnte után ők is rákényszerültek a tartásdíj igénybevételére, ekkor azonban nem fizetés esetén, visszamenőleg már csak korlátozott összegeket tudott megítélni a bíróság.

A gyermekek átlagéletkora a kereset beadásakor 8,15 hónap, egy esetben pedig a gyermek születése előtt 2 hónappal adták be a keresetet (5. sz. eset).

4. ábra: Életkor a kereset beadásakor, %

5. eset – A születés előtti tartásdíjkérelem (TML P. 4004/1937)

S. Jenő kereskedő és T. Ilona 28 éves katolikus vallású takarítónő kapcsolatából 1938. február 2-án született T. József. Meglehető módon S. Jenő (aki családos ember volt, ezért feleségéről és lányáról is kellett gondoskodnia) azonnal vállalta az apaságot, sőt a 100–130 pengős jövedelméből felajánlott 10 pengő havi tartásdíjat, és 60 pengő szülési költséget. T. Ilona azonban ezeket az összegeket kevesellte, és még a gyermek születése előtt (1937 decemberében) megindította a gyermektartási pert.

T. Ilona keresete ekkor napi 2 pengő napszám, tulajdonában van egy 1000 pengő értékű ház 3/48-ad része (azaz értéke 62,5 pengő). Tartásdíjigénye: 25 pengő havi tartásdíj, 50 pengőt munkamulasztás miatt, 25 pengő gyermekkelengye költség, 40 pengő szülési-gyermekágyi költség és 1000 pengő magánjogi csábítás, erkölcsi kártérítés címén. Ez utóbbit azért, mert: „...*függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhez menési lehetőségeimet csökkentette...*”

A bíróság végül megítélt 15 pengő havi tartásdíjat, valamint 80 pengő szülési költséget. Az erkölcsi kártérítést azonban elutasította, mivel: „Egy 28 éves takarítónő (...) tapasztalatlanak nem tekinthető. Felperesnek tettevel, annak következményeivel tisztába kellett lennie.” A megítélt tartásdíj S. Jenő keresetének 11,5–15 százaléka.

6.4. Az anyák

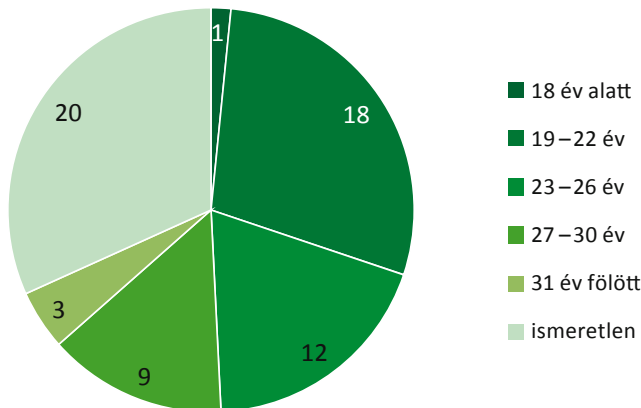
6.4.1. Az anyák vallási megoszlása

A nagyszámú hiányzó adat miatt nehézkes következtetéseket levonni az anyák vallási megoszlásából, azonban feltételezhető, hogy nincs jelentős eltérés a mintában szereplő anyák vallása és a járás lakosságának¹⁹ vallási megoszlása között.

6.4.2. Az anyák életkora

Az anyák többsége a szülőképes kora első időszakában hozta világra gyermekét, és csak elvétve fordult elő 31 év feletti szülés. A legfiatalabb anya 17 évesen, a legidősebb 36 évesen szült. Az anyák átlagéletkora a születéskor 24 év (23,96 év).

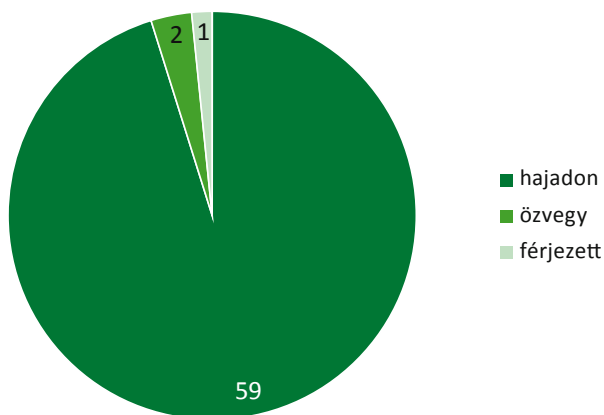
5. ábra: Anyák életkora szüléskor

¹⁹ A Dombóvári Járás lakosságának vallási megoszlása ekkor (%): katolikus: 93,11, református: 2,64 izraelita: 2,56, evangélikus: 1,48 (1930. évi népszámlálás: 144–115).

6.4.3. Az anyák családi állapota

6. ábra: Anyák családi állapota

A periratokban 20 alkalommal konkrétan szerepel az anya hajadon volta, 39 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. Ezen anyák nagy részét partnere azzal hitegette, hogy elveszi feleségül. A házasság elmaradása és a szülés után azonban az anyáknak gyermektartási pert kellett indítaniuk, hogy megélhetésük biztosítva legyen. Bár túlnyomórészt hajadonok voltak, kitéve annak, hogy törvénytelen gyermeket szülnek, előfordult, hogy özvegyasszony (6. számú eset), sőt férjezett nő (7. számú eset) szült törvénytelen gyermeket.

6. eset – Özvegy nő törvénytelen gyermeke (TML P. 233/1933)

Özv. Gy. Szvetozárné 36 éves katolikus vallású háztartási alkalmazott, havi jövedelme 32 pengő és teljes ellátás. Két törvényes gyermeke van, a 11 éves István és a nyolc éves Katalin: I. Lajos nőtlen, foglalkozása MÁV-segédtsízt, kereseti- vagyoni viszonyai ismeretlenek. Kapcsolatukból 1932. február 26-án megszületett Gy. Ilona.

Az özvegy édesanya 1932. március 8-án adta be a gyermektartási keresetet I. Lajos ellen. Felperes szerint alperes a gyermeket először magáénak ismerte el, később viszont arra akarta őt rávenni, hogy a gyermeket elhajtsa, amit ő természetesen elutasított. Havi 20 pengő tartásdíjat igényelt a bíróságtól, szülési-anyatartási és gyermekkelengye-költséget viszont (nem tudjuk, miért) nem.

Alperes védekezésében azt állítja, hogy pénzért közösült a felperessel. „Ő 10 P-t kért, én 3 P-t ígértem, mire ő a 3 P előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.” Felperes kérte a szegényjog megadását is, de alperes szerint ez nem jár neki, mivel szerb állampolgár. Alperes szerint a felperes férje nem halt meg, a gyermeknek tehát van egy törvényes apja, így tartásáról neki kell gondoskodnia. Felperes védekezésésképpen megpróbálja Szerbiából megszerezni férje halotti

anyakönyvi kivonatát. 1932. május 23-án pedig kéri, hogy a per iratait 5 hónapig tegyék nyilvántartásba, mert: *„...miután a pécsi m. kir. állami gyermekmenhelyen gyermekemet nekem kell szoptatni 5 hónapig, amég gyermekemet el nem választom, onnan nem távozhatom, de pénzem nincsen, s így peremben a szükséges intézkedéseket meg nem tehetem”.*

A bíróság az iratokat 5 hónapra nyilvántartásba rendelte ugyan, de azzal az indoklással, hogy 5 hónap haladékot ad az anyakönyvi kivonat beszerzésére. Az anyakönyvi kivonat helyett felperes csak egy kézzel írott igazolást tudott szerezni arról, hogy a férj tényleg elhalálozott.

A bíróság ezt nem fogadta el bizonyítéknak és 1933. január 24-én a tartásdíj-kérelmet elutasította. Az indoklás így szólt: *„Mint hogy így nincs bizonyítva, hogy felperes gyermeke törvénytelen, bíróság a felperest keresetével elutasította, és mint per-vesztést a költségek megfizetésére kötelezte.”*

A bíróság az ítéletnél csak azt a tényt vizsgálta, él-e a férj. Mivel a halálát nem sikerült bizonyítani, azt feltételezték, hogy él. Tehát a gyermek törvényes apja ő, attól függetlenül, hogy ki a nemző apa. A gyermek, bár tartásdíjat nem kapott, de annyi nyeresége volt, hogy a törvényes gyermek jogállásába került

7. eset – Férjzett nő törvénytelen gyermeke(i) (TML P. 66/1937)

S. Henrik 1933. október 28-án vette feleségül B. Erzsébetet. Mindketten evangélikus vallásúak, a feleség 19, a férj 25 éves. A férj a házasság harmadik hetében megtudta, hogy felesége mástól már teherben van, és hamarosan szülni fog. Másnap a feleséget hazaküldte a családjához. Együttélésük három hétig tartott, de törvényesen el nem váltak. A feleség 1933. december 12-én Erzsébet, 1935. február 10-én Margit nevű leánygyermeknek adott életet.

A két gyermek törvényesnek számított, mert az anya házasságban élt. S. Henrik azonban nem akart a törvényes apja lenni két olyan gyermeknek, akik nem tőle származnak, ezért a gyermekeket törvénytelenítettette. 1936. október 27-én a m. kir. törvényszék a gyermekeket törvénytelen származásúnak mondta ki.

A szövevényes ügynek ezzel még nem lett vége. B. Erzsébet 1937. január 7-én gyermektartási keresetet adott be a S. Károly tejnagykereskedő ellen. Mint írja, 1933-ban náluk szolgált, és a tejnagykereskedő kiskorú diák fia csábította el, ezért az apa (azaz a vélelmezett nagypapa) az alperes.

B. Erzsébet a következő összegekre tartott igényt: 20 pengő tartásdíj havonta és 130 pengő szülési, gyermekágyi és gyermekkelengye költség. A keresetben megemlíti saját viszontagságos sorsát: *„...mivel törvénytelen gyermekem van, férjemtől elváltam, s egyedül küzködöm minden támogatás, tartás nélkül gyermekeimmel (...) Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány, férjhezmenetelem megghiúsult, illetőleg tönkre lett téve...”*

Alperes tagadta, hogy a gyermek a fiától származna. A fia a fogamzási időben csak a tavaszi iskolaszünet idején volt otthon, ekkor is nemi betegségben szenvedett, a nemi élettől el volt tiltva. Ezen tényt orvosi vallomás is megerősíti: *„Én*

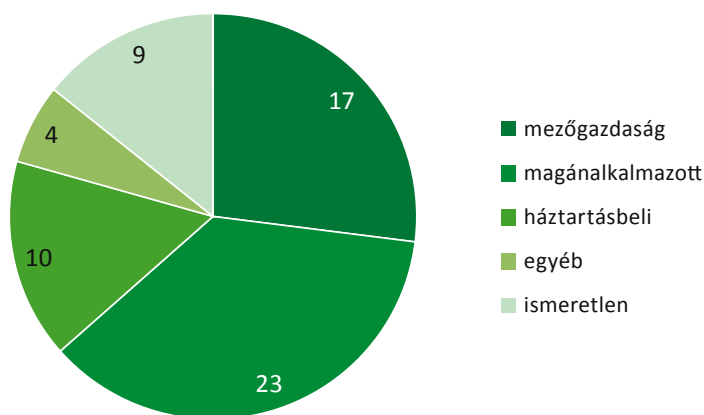
a nevezettet, mint minden gonoreás beteget eltiltottam a közösüléstől, bár ez a betegség nem zárja ki azt, hogy az illető nemi életet éljen.”

A fiú betegségét és hogy rosszul volt, több tanú is igazolta. A felperes viszont az elcsábítás tényét, és a közösülést nem tudta bizonyítani. Ezért a bíróság az 1937. június 11-i tárgyaláson a tartásdíjkérelmet elutasította.

6.4.4. Az anyák foglalkozása

Az anyák negyede mezőgazdasági dolgozó (napszámos 15 fő, gazdasági cseléd egy fő, földműves egy fő). Több mint harmaduk városi cseléd²⁰ (háztartási alkalmazott 17 fő, takarítónő két fő, szobalány egy fő, szakácsnő egy fő, bejárónő egy fő, házvezetőnő egy fő). Hatoduk (tíz fő) nem dolgozott sehol – a szülői házban, vagy az élettársuknál éltek eltartottként (közülük azonban hárman korábban bizonyíthatóan napszámosként dolgoztak). Az egyéb kategóriában szereplő egy-egy üzemvezető, munkásnő, szülésznő, kéjő az ipart, egészségügyet illetve a korabeli „szolgáltató” szektort képviseli.

7. ábra: Az anyák foglalkozása

²⁰ Gyáni Gábor a városi cselédséget bemutató monográfiájában a társadalomtörténeti háttér megvilágításával modellszerűen ismertette a törvénytelen születés és a cseléd foglalkozás összefüggését.

A modell röviden összefoglalva: a cselédként dolgozó lány/asszony keresményét igen gyakran hazaküldte a családnak, vagy a család támogatása céljából, vagy azért, hogy a szülők stafírungot vegyenek számára. Ezen gazdasági ok mellett a cselédnek állás motivációja volt még az erkölcsi megbélyegzés miatti menekülés, a házasságon kívüli teherbeesés, vagy a férjtől való különköltözés (Gyáni, 1983: 87–92; 2000: 172). A nagyváros szabadabb légköre azonban gyakran vezetett premaritális nemi kapcsolathoz, melynek az esetek egy részében törvényszerű következménye volt a törvénytelen gyermek. A két világháború között Budapesten a törvénytelen gyermekek harmada származott cselédanyától (Gyáni, 1983: 212–213).

6.4.5. Az anyák jövedelmi viszonyai

Az anyák jövedelméről töredékes adataik vannak, mindössze 15 esetben ismerjük a jövedelmük (többé-kevésbé) pontos összegét, melynek átlaga 34,1 pengő. Ennek az átlagnak csaknem duplája a bizonyíthatóan legmagasabb jövedelemmel rendelkező, egyik gyári munkásnő anyja keresete, ami 66 pengőt tett ki havonta.

A napszámos anyák jövedelme napi 0,7-3 pengő közé esett. Ha feltételezzük azt, hogy egy hónapban 24 napot dolgoztak, és télen-nyáron minden nap kaptak munkát, akkor elérhették a 17-72 pengő közti összeget. Ez az összeg az elérhető maximumot jelentette, a valóság valószínűleg ennél jóval kevesebb volt. (Elég, ha csak arra gondolunk, hogy télen egyáltalán nem volt munkalehetőség.)

A háztartási alkalmazottak, cselédek jövedelme 10-35 pengő²¹ közé esett havonta. E mellé természetesen még járt a teljes ellátás is, ételmszerre és szállásra tehát elméletileg nem kellett költeniük.

6.4.6. A tipikus anya

A mintában szereplő tipikus anya húszas éveinek elején járó városi cseléd, vagy mezőgazdasági dolgozó (napszámos). Általában magát áldozatként feltüntetve hiszékenységgel, illetve partnere udvarlásával és a házasság ígéretével magyarázza a nemi aktus létrejöttét, amelyből a gyermek született.

6.5. Az apák

6.5.1. Az apák vallása

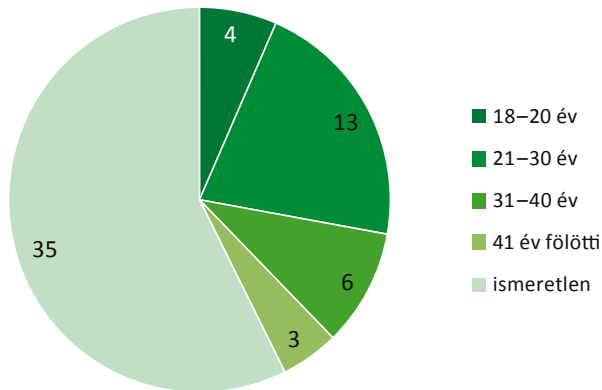
Az apák vallását mindössze 3 esetben ismerjük, mindhárman katolikusok. Ebből semmiféle következtetést levonni nem tudunk, hacsak azt nem, hogy a bírósági eljárásban a felek vallásának (és ezt a nyilván nem tartás miatt biztosra vehetjük) ekkor még nem volt szerepe. Ezt a kutatás határainál ismertetett joghátrányok miatt fontosnak tartom jelezni.

6.5.2. Az apák életkora

Csak 26 esetben ismerjük az apák életkorát, míg az anyáknál 43 esetben ismerjük. (A gyermek születési anyakönyvi kivonatában csak az édesanyjuk életkora szerepelt, az apák életkora az egyéb peres iratokból volt kideríthető – amennyiben ott szerepelt.)

²¹ Összehasonlításképpen: a korszakban a budapesti cselédek átlagbére havi 36 pengő volt egy hónapra (Gyáni, 1983: 90), azaz a mintában szereplő legmagasabb cselédbér sem éri el a budapesti átlagbért.

8. ábra: Az apák életkora a szüléskor

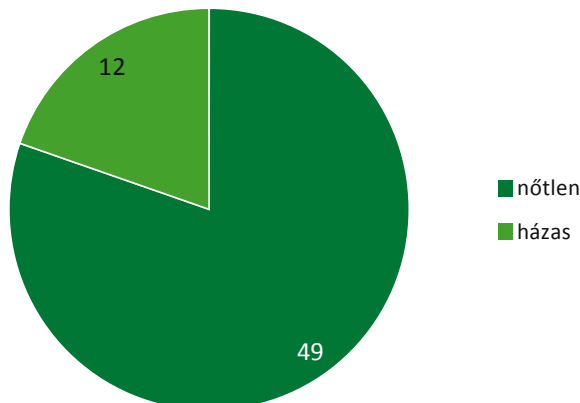

A legfiatalabb apa 18 év alatti, a legidősebb 54 éves volt. Az apák átlagéletkora 28,9 év, tehát átlagosan öt évvel voltak idősebbek az anyáknál. Ennek megfelelően az ismert életkorú apák negyede (nyolc fő) 31 év feletti, sőt 45; 51; 54 évesek a legidősebbek, ami a nőknél (valószínűleg a szülőképes kor határa miatt) teljesen hiányzott. Az apák életkorának önmagában nincs nagy jelentősége, a többi szociológia jellemezővel együtt azonban segítheti a következtetések levonását.

6.5.3. Az apák családi állapota

Az anyák szinte kizárólag hajadon többségével szemben, minden ötödik apa házasságán kívüli kapcsolatból, házasságtöréssel nemzett gyermeket. Ezzel nemcsak az utólagos házasság, így a törvényesítés legegyszerűbb lehetősége záródott be a gyermek számára, hanem az apáknak újabb konfliktust vállalva szembe kellett nézniük feleségükkel is.

9. ábra: Az apák családi állapota

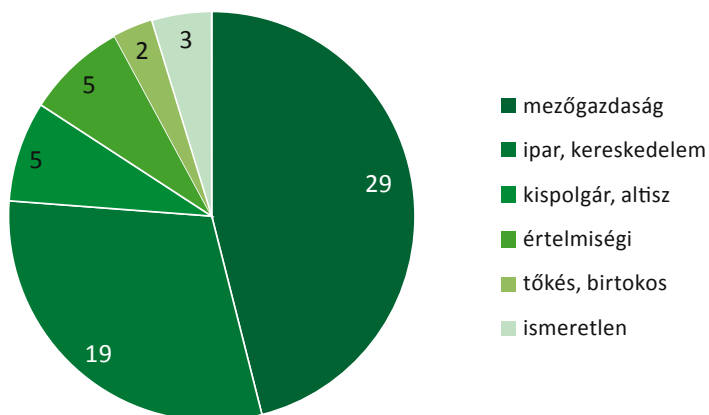

A periratokban 12 alkalommal szerepel beazonosíthatóan az apa nőtlen volta, 37 esetben pedig a körülményekből és az adatokból következtetni lehet rá. A házaspárok (szintén 12 fő) mindig hivatkoztak feleségük, családjuk eltartási nehézségeire a tartásdíj nagyságának megállapítása során.

6.5.4. Az apák foglalkozása

Az apák foglalkozása jelentős eltéréseket mutat az anyáktól. Felük mezőgazdasági dolgozó, azon belül a legszegényebb réteg (kilenc fő napszámos és nyolc fő cseléd). A nyolc fő földműves már rendelkezik valamiféle birtokkal, a két kocsis, egy-egy juhász és vincellér pedig speciális ismeretei, szaktudása miatt a legmagasabb státusú közülük. Tehát korántsem annyira homogén mezőgazdasági foglalkozásúakról beszélhetünk, mint az anyák esetében.

10. ábra: Az apák foglalkozása

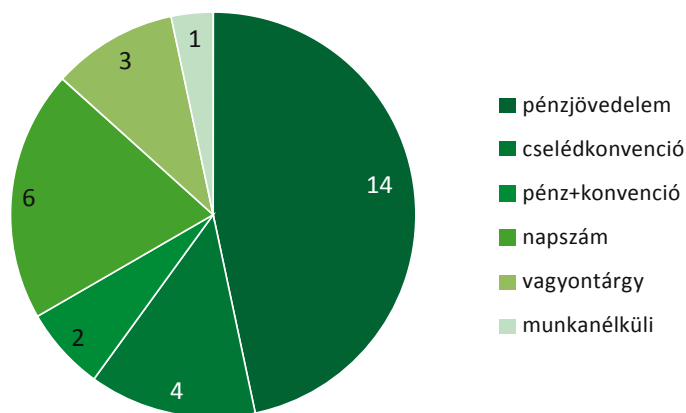

Harmaduk iparos vagy szolgáltató szektorban dolgozik (ács, asztalossegéd, kőműves, kőművessegéd, lakatossegéd, hentessegéd, kereskedő, kereskedősegéd, szabósegéd, sírásó, vajmester). Életkoruk alapján gyakran még nem önálló (vállalkozó), hanem a korabeli meghatározás szerint „segéd”. Az anyáktól eltérően az apák között megjelenik a csaknem tizedüket kitevő kispolgári-altiszti réteg (két csendőr, egy-egy postaaltiszt, MÁV segédtsízt, vonatkísérő), valamint az ugyanilyen arányú értelmiség (egy-egy orvos, igazgatótanító, postatiszt, főkönyvelő, diák). Szerepel a mintában egy malomtulajdonos és egy kisbirtokos községi bírósági bíró, akiket a vállalkozó/tőkejövedelemmel rendelkezők közé sorolhatunk. Összességében tehát foglalkozási, illetve társadalmi státusz szempontjából az anyákénál jóval heterogénebb az apák összetétele.

6.5.5. Az apák jövedelmi viszonyai

14 esetben ismerjük összegszerűen az apák jövedelmét, négy esetben cselédkonvenciót kapnak, ami két esetben pénzzel is kiegészül. A hat fő napszamos esetben keresetük nincs számszerűsítve. Ezen túl három esetben a pontos jövedelem hiányában valamilyen jelentős vagyontárgyat (három db malom; egy db cséplőgép; két ház, 49 hold föld, sok állat), vagy egy esetben az apa munkanélküliségét vette figyelembe a bíróság.

11. ábra: Az apák jövedelme

Összesen tehát 30 esetben kapunk nehezen összehasonlítható adatokat az apák jövedelméről. A jövedelmek összehasonlításának problémájával nyilván a bíróság is szembesült, pl. a 8. esetnél a tartásdíj több volt, mint az apa készpénz-jövedelme.

A pénzjövedelmek átlaga 111 pengő²², de ez óriási eltéréseket mutat, mert a legalacsonyabb jövedelem 16,8, még a legmagasabb 350 pengő.

8. eset – A készpénzjövedelemmel nagyobb tartásdíj (TML P. 1846/1936)

K. Irén és Gy. István gazdasági cseléd kapcsolatából 1936. február 13-án született K. Irén. 1936 augusztusában az édesanya megindította a gyermektartási pert, annak ellenére, hogy Gy. István peren kívül havi 6 pengő tartásdíjat ajánlott föl.

Feltehetőleg jóval magasabb tartásdíjat szeretett volna kapni, de a hiányos periratokból nem ismeretes sem a tartásdíj igénye, sem kereseti-vagyoni viszonyai. Gy. István konvencióját viszont ismerjük, mint gazdasági cseléd „...6 q búza, 10 q rozs, 8 m3 dorongfa konvenciója van, jár neki 300 négyszögöl kaszáló, 1200

²² Ha az átlag számolásába a konvención kívüli pénzösszeget is beleszámolom, ez az összeg 100 pengő alá esik. Ha viszont a konvenciót igyekszem pénzösszegre konvertálni, jóval kiegyensúlyozottabb ez a szám.

négyszögöl tengeri, 400 négyszögöl kert, jogosult egy tehenet tartani és két anyagöbét a szaporulataival. Negyedévenként 7 pengő készpénzt.”

A bíróság végül havi nyolc pengő tartásdíjat ítelt meg a gyermek részére, annak 16 éves koráig, az anyának pedig 62 pengő szülési költséget és anyatartást. Az ítélet indoklása szerint: *„A tartásdíj mérvének megállapításánál a bíróság figyelemmel volt a gyermek szükségletére, az anya társadalmi állására, az alperes kereseti vagyoni viszonyaira, s úgy találta, hogy a megállapított tartásdíj a gyermek elemi szükségleteit fedezi, s viszont ezt az alperes saját fenntartásának veszélyeztetése nélkül megfizetni képes.*”

Furcsa, hogy negyedévenkénti (azaz 3 havi) 7 pengős jövedelemből hogyan fizet valaki havi 8 pengő tartásdíjat saját eltartásának veszélyeztetése nélkül, az ítéletet azonban mindkét fél elfogadta. A magyarázat feltehetőleg a korabeli „béren kívüli juttatás” nagyságában keresendő.

6.5.6. A tipikus apa

Mint az elemzés során említettük, az apák csoportja jóval heterogénebb az anyákénál, ezért a tipikus apa képének a megrajzolása nehézkes. Másként fogalmazva a tipikus apa helyett az apák következő 2 típusát ismerhetjük fel:

1. Mezőgazdaságban vagy iparban dolgozó, az anyánál nem módosabb, azonban néhány évvel idősebb férfi, aki általában nőtlen.
2. Altiszt, értelmiségi, esetleg járadékos, az anyánál (esetenként jóval) magasabb jövedelmű és életkorú, akik között házasságban élő is előfordul.

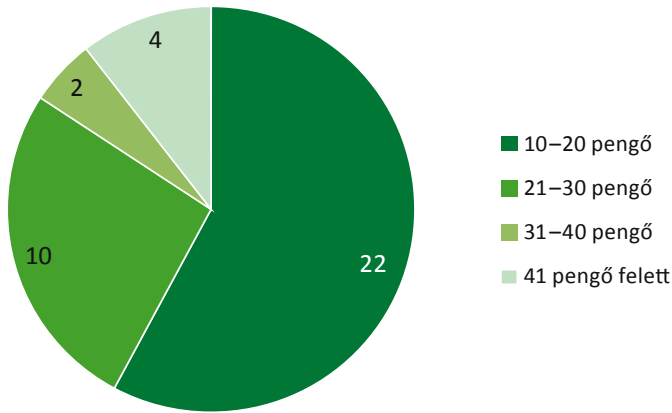
6.6. Az igényelt összegek

6.6.1. A tartásdíjigények

Az esetek kétharmadában fennmaradt tartásdíjigények alapján elmondható, hogy az anyák zömmel tizenegynéhány pengőt igényeltek (kilenc fő kereken 20 pengőt).

A legmagasabb tartásdíjigény havi 95, a legalacsonyabb 10 pengő, az átlagos tartásdíjigény 26,5 pengő volt. Ettől számosság tekintetében inkább lefele, mint felfelé tértek el.

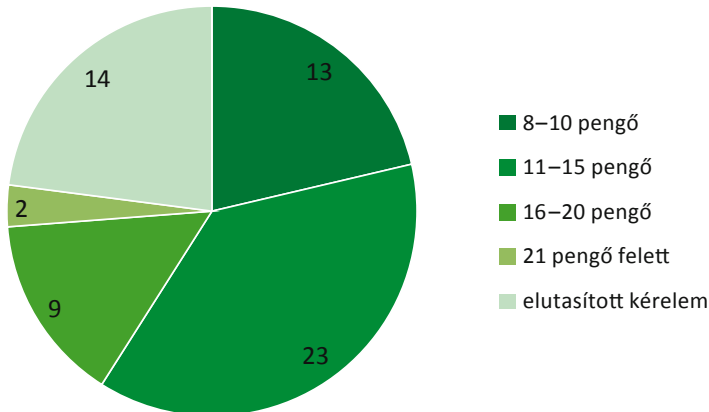
12. ábra: A tartásdíjigény összege

6.6.2. A megítélt tartásdíjak

A megítélt tartásdíjak összege az ítéletben mindig szerepelt, és mint korábban láttuk, a bíróság 47 esetben ítelt meg tartásdíjat, amelynek összege természetesen kevesebb volt az igényelt összegnél. A tartásdíj negyede tíz pengő alatti, fele 11-25 pengő közötti összeg. 16 pengőt meghaladó összeget már ritkán ítelt meg a bíróság, 20 pengő feletti összeggel pedig mindössze kétszer találkozunk. A legmagasabb megítélt tartásdíj havi 70 pengő, a legalacsonyabb havi nyolc pengő, de ezt kilenc esetben ítélte meg a bíróság.

13. ábra: A megítélt tartásdíj összege

Az átlagos megítélt tartásdíj összege 14,5 pengő. Ha ezt összehasonlítjuk az átlagos tartásdíjigénnyel, akkor megállapíthatjuk, hogy a bíróság átlagosan kb. a tartásdíjigény felét (54,6%-át) látta indokoltnak és ítélte meg. Érdekes meg-

említeni, hogy a gyermeknevelési pótlék összege ekkor havi 5 pengő volt²³, tehát ennek átlagosan kb. háromszorosa volt, amit az állam tartásdíjként megfelelőnek gondolt az apától átcsoportosítani az anyához a gyermek eltartására.

6.6.3. Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye

A tartásdíjon túl a szülő nő más címen is igényelhetett összegeket a nemző apától. Ezek a következők voltak:

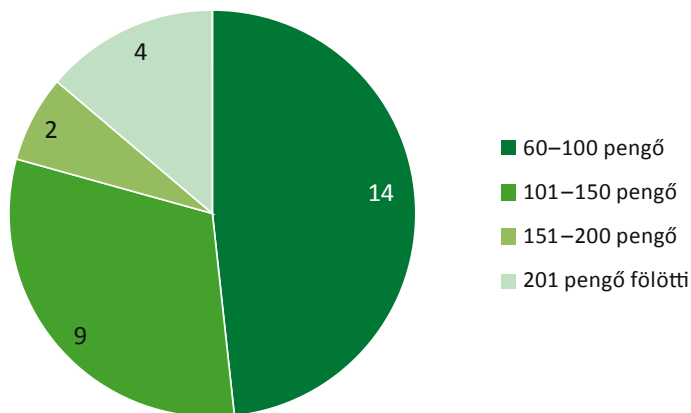
- A szülés miatti munkakiesés címén anyatartási díj.
- A szüléssel járó orvosi költségek megtérítése.
- A megszületett gyermek kelengyéje.

A bíróság ezeket „Születési-anyatartási kötelezettség és gyermekkelengye” néven általában egy kategóriában kezelte, de természetesen előfordult a tételenkénti megítélés is.

Az igényelt összeg

Az esetek felében az anya szülési és gyermekkelengye költsége ismeretlen, vagy az anya ezt nem igényelte. Az igénylés elmaradásának az oka, hogy azokban az esetekben, ahol a gyermek 2 évesnél idősebb volt a kereset beadásakor, a bíróság a születéstől eltelt idő hosszúsága miatt nem ítélte meg szülési-anyatartási és gyermekkelengye költséget.

14. ábra: Születési-anyatartási és gyermekkelengye igény

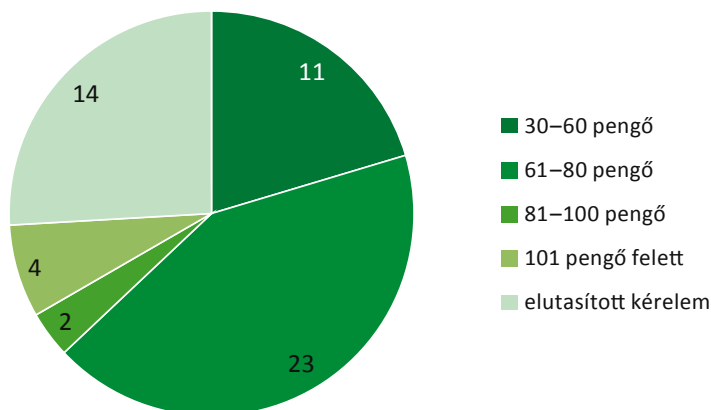
A legmagasabb igényelt összeg 340, a legalacsonyabb igényelt összeg 60, az átlagosan igényelt összeg 130,4 pengő volt.

²³ 1938. évi XXXVI. törvénycikk az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról 6. §

A megítélt összeg

40 esetben ítélte meg a bíróság szülési-anyatartási költségre és gyermekkelengyére összeget.²⁴

15. ábra: Megítélt szülési-anyatartási és gyerekkelengye

Ezek negyede 30-60, fele 61-80 pengő közötti összegek, az átlagösszeg 76,7 pengő, amittől ismét csak inkább lefelé, mint felfelé tértek el. A legnagyobb megítélt összeg 150, a legalacsonyabb 30 pengő. A bíróság tehát az átlagosan igényelt összegnek csaknem háromötödét (58,8 %) ítélte meg.

7. A diskurzusok szerepe a tartásdíj megítélésben

A bírósági eljárásban zéróösszegű játszma zajlott, a bizonyítás azonban nehézségekbe ütközött, mert „Nagyon kevés esetben lehetséges gyermektartási perben a közösülés ténye mellett közvetlen bizonyítékot produkálni. Ilyen aktushoz nem szoktak a felek tanúkat hívni.” (TML P. 2401/1926) Ezért aztán kiemelt szerepet kaptak a döntésnél a felperesi és alperesi előadások, illetve ezek tanúvallomásokkal való bizonyítása, melyekből megelevenedik a valóság kinek-kinek a saját érdeke szerinti értelmezése. A bíróság ezek összevetéséből konstruálja meg azt a történetet, amit az uralkodó normákkal összhangban valóságként fogad el, és ez alapján történik a tartásdíj megítélése (és ez esetben mértékének meghatározása is) vagy elutasítása. Végső soron az érdemesség vagy érdemtelenség dől itt el.

²⁴ Előfordult, hogy az igény összege nem maradt fenn, csak a megítélt összeg nagysága, hiszen az a bírósági ítéletben mindig szerepelt.

7.1. *Felperesi előadások*

A felperesi előadásokból és a felvonultatott tanúk vallomásaiból a nemző apák ötféle viselkedési módja rajzolódik ki.

7.1.1. Házassági ajánlat

Az anyák egy része előadásában kifejtette, hogy a nemző apa megkérte a kezét, vagy legalábbis több alkalommal ígéretet tett a házasságra.

„Több éven át udvarolt nekem, és állandóan azt ígérte, hogy feleségül vesz engem. 1927 augusztus havában egy nagyobb társasággal kendert nyomni voltunk L. Mihály döbröközi lakosnál. Innen este az alperessel együtt távoztam, és ekkor az alperes rábírt arra, hogy vele lakásukra bemenjek, és ott vele nemileg közösültem.” (TML P. 2031/1928)

„K. I. lápafői lakossal 1927 év folyamán Szentpéteri pusztán (Gölle), hol akkoriban szüleivel szolgált és mi is ott laktunk megismerkedtem és így több ízben megfordult lakásunkon, hol állandóan velem foglalkozott, nekem szerelmet vallott és ígérte, hogy feleségül vesz, melybe szülei is beleegyeztek. Többszöri együttlétünk alkalmával arra is rávett, hogy vele is közösüljek, ami ellen szabadkoztam, de házasságot ígért és így a rábeszélésnek engedtem. (TML P. 3179/1929)

„...hosszabb ideig udvarolt nekem, és házasságot ígért, sőt 1928. év júniusában szüleimtől meg is kért engem, és egymás közt eljegyeztünk ezen időtől fogva 1928. augusztus végéig velem többször nemileg közösült, aminek következtében teherbe ejtett...” (TML P. 2502/1929)

7.1.2. Szerelmi viszony

Ha nem volt házassági ajánlat, akkor a szerelmi viszonyt jelölték meg felperesek, ami leginkább a mai járáshoz hasonlatos kapcsolatot jelentett.

„...1927 évi augusztus havától 1928 évi december hó közepéig szerelmi viszonyt folytattam és ezen viszonyunkból kifolyólag vele több ízben nemileg közösültem.” (TML P. 2654/1929)

„...évek óta köztudomású Döbröközben az, hogy alperessel szerettük egymást, összejöveleken, mulatságokon engem kísért, engem táncoltattott.” (TML P. 2031/1928)

„D. József (...) gazdasági cseléd alperes házassági ígérettel elcsábított s vele Tüske puztán 1925 január havától 1927 január haváig szerelmi viszonyt folytattam.” (TML P. 1124/1927)

7.1.3. Csábítás

A csábítás, mint láttuk megjelent a szerelemi viszonnal együtt, illetve önállóan is. Ilyenkor általában nem esik szó házasságról, de egy egyoldalúan szoros kapcsolat vélelmeződik a nő részéről:

„...függő helyzetemet kihasználva, engem ki feddhetetlen életű, érintetlen és tapasztalatlan voltam elcsábított, tehát férjhezmenési lehetőségeimet csökkentette...”. (TML P. 4004/1937)

A csábítás sajátos esete, amikor az autófuvarozó H. István elhívja Sz. Katalint autókirándulásra

„...ez alkalommal elmentünk a nyergespusztai erdő felé, ahol közöszültünk. A viszonynak az lett a következménye, hogy teherbe estem és 1930. június 10-én Tibor nevű gyermekem született.” (TML P. 1512/1932)

Az elcsábítottak az őket ért kárt és szégyent is kihangsúlyozták:

„Alperesék tönkretették az életemet, s mint érintetlen és tapasztalatlan leány férjhezmenetelem megghiúsult, illetőleg tönkre lett téve, az ebből eredő kárigényemet külön per útján fogom érvényesíteni.” (TML P. 66/1937)

„Anyámat sírba vitte a szégyen. Férjhez menni nem tudok, különösen nem úgy, hogy alperes gyermeke olyan tartásban és neveltetésben részesüljön, mintha törvényes gyermek volna.” (TML P. 987/1936)

7.1.4. Erőszak

A nemi erőszakkal való érvelés ritkán fordult elő, ezekben az esetekben azonban nem találtam olyan iratot, mely szerint az apát büntetőjogilag is elmarasztalták volna. Sőt feljelentésre utaló irat sem volt fellelhető, ezért arra következtethetünk, hogy a nemi erőszak (ha meg is történt) a pertaktika része volt.

„...aki az egyetlen férfi, akivel egy ízben nemi érintkezésem volt. Ugyanis 1925 tavaszán W. Mihály ecetgyárosnál szolgáltam és ez alatt történt, hogy én B. Sándoréktól 1925. május 19-én este hazamentem, Sz. István hazakísért és ellenkezésem dacára ajkamat befogva, velem nemileg közöszült.” (TML P. 2401/1926)

M. Máriát az alperes egy nap alatt háromszor erőszakolta meg.

„A szőlőhegyen történt az erőszak, az első M. Mária apjának a borospincéjében, amikor az apa elment, a második a csendőr borospincéjében, a harmadik a szőlőhegyről hazafele menet.” (TML P. 1324/1932)

7.1.5. Élettársi kapcsolat

Azokban az esetekben, ahol a felek korábban együtt éltek, az apák elismerték az apaságot. Meglehetősen nehéz is lett volna ezt tagadni, hiszen maga a házasság nélküli együttélés legitímálta azt. Ilyen esetekben a felek visszafogottabban nyilatkoztak egymásról. Ez a nyilatkozat típus tulajdonképpen önálló kategóriát képezne, azért soroltam mégis az anyai nyilatkozatokhoz, mert ilyenkor az anyának olyan bizonyító erő volt a kezében, ami szinte lehetetlenné tette a per elvesztését.

Az anyai felvetésre az apák általában a tartásdíj összegszerűségét kifogásolták: „K. I. három és fél éven át együtt lakott és szerelmi viszonyt folytatott velem 1927. március haváig.” „Alperes elismerte, hogy a gyermek tőle való (...) az összegszerűséget kifogásolta.” (TML P. 1530/1927).

Vagy meglehetősen tárgyilagosan adták elő, hogy: „Igaz ugyan, hogy a gyermek megszületése után szó volt közöttünk esetleg házasságról, a házasság azonban felperestől való elhidegülésem miatt elmaradt.” (TML P. 2684/1937).

7.2. Alperesi előadások

Az apák előadásai alapján az anyák háromféle viselkedési típusba sorolhatók. Ezek között azonban sokkal szorosabb volt az átjárás, mint az előző esetekben. Feslettség esetén például a szabadszerelemhez hasonlatos viselkedést igyekeztek bizonyítani, ami időnként kiegészült pénz elfogadással is, ami viszont már a prostitúció jellemzője.

7.2.1. Feslettség

A feslettség, mint erkölcsi romlottság gyakori hivatkozási alap volt az apák részéről.

„...felpereshez Kurdon (község a Dombóvári járásban, V.I.) léte alatt nagyon sokan jártak, erkölcstelen életmódja közismert volt és e miatt a falu lakossága el is akarta a faluból távolítani.” (TML P. 1140/1934)

„...közismert feslett erkölcsű nő volt, aki állandóan késő éjjel felügyelet nélkül volt látható idegen férfakkal az utcán” (TML P. 463/1932)

Jelezttem már az érvelési kategóriák elkülönítésének nehézségét, mert a feslettség gyakran együtt járt az anyagi előny valamilyen formájával:

„...felperessel abban állapotott meg, hogy ha (a tanú, V.I.kiegészítése) befizeti őt egy mulatságra, úgy vele közösülni fog. A tanú felperes kérelmének eleget tett és a multság után az Erzsébet uccában, a Szt. Florián szobor mögött, a Szauter féle ház uccára nyitott udvarán közösültek.” (TML P. 2168/1933)

Sőt a „*szerelmi viszony*” kifejezéssel is:

„A felperessel csak egyszer közösültem, 1925. május 19-én, és azért is fizetem neki 25 000 K-t. (...) Ugyanebben az időben a felperes más férfiakkal is folytatott szerelmi viszonyt és a közösülésekért pénzt fogadott el.” (TML P. 2401/1926)

7.2.2. Prostitúció

A 3. fejezetben már bemutattam a prostitúció összetett voltát. A feslettség már alkalmi prostitúcióba ment át, amikor a közösülésért fizetett árat, esetleg az árról való alkut hangsúlyozták az alperesek.

„...de felperes erkölcstelen életet élt, azért is, mert ugyanezen időben más iparossegédekkel mindig előre kialkudott árért 1.50 P.-től 5 P.-ig közösült. Az alkudozás mindig az udvaron folyt, és csak azután engedte be a cseleldsobájába, amikor már az ellenszolgáltatásba megegyeztek.” (TML P. 2646/1929)

„...én először 1 P.-öt ajánlottam fel, azonban felperes kevesellte, majd 2 P.-öt ajánlottam és ekkor hajlandó volt velem közösülni.” (TML P. 1121/1934)

„Ő 10 pengőt kért, én 3 pengőt ígértem, mire ő a 3 pengő előre való fizetése ellenében hajlandó volt velem eljönni.” (TML P. 233/1933)

7.2.3. Hivatásos prostitúció

Az engedéllyel rendelkező hivatásos prostituáltak esetén (ha ezt irattal bizonyítani tudta), az alperes biztosan megnyerte a pert, mert ez esetben az apa személyét nem lehetett megállapítani: „*Felperes hatósággi engedéllyel rendelkező hivatásos kéjné volt Dombóváron és a közösülés a nyilvános találka házban történt.*” jelezte az egyik perbe fogott férfi, és ezt bizonyítani is tudta. (TML P. 446/1934)

7.3. A bírósági ítélet

Az ítéletek elemzése során három típusba sorolható kifejezéseket olvashatunk a tartásdíj összegének megállapításakor:

1. A gyermek szükséglete.
2. A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása.
3. Az alperes (apa) fizetőképessége.

Az 53 fennmaradt indoklásban azt vizsgáltam meg, hogy hányszor szerepelnek az egyes, imént felsorolt, illetve ezekhez hasonló kifejezések.

7.3.1. A gyermek szempontjai

A gyermek szükségletei

A „*gyermek szükségletét*” 34 esetben vette figyelembe a bíróság, ami az esetek 64,1 százaléka. Két esetben a felmerült szükségleteket, egy-egy esetben a „*gyermek megélhetésének a biztosítását*”, illetve a „*gyermek tartására pedig ma 15 P. kell*” szókapcsolatot vették figyelembe. Tágan értelmezve és szövegszerűen kiemelve tehát azt, hogy mi a gyermek szükséglete, az esetek kétharmadában (71,7%, 38 eset) vették figyelembe.

A tartásdíj mértéke

Nyolc esetben (15,1%) vette figyelembe a bíróság, hogy a „*tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét.*” Három esetben arra voltak tekintettel, hogy a „*megállapított összeg fedezi-e a rendeltetését.*” A hangsúly mindkét esetben a „fedezi” (kiemelés V. I.) szavon van. Az első esetben legalább akkora hangsúllyal, mint a gyermek szükségletén, a második szókapcsolatban viszont a gyermek szükséglete már csak áttételesen jelenik meg. 11 esetben (20,7%) vette figyelembe a bíróság, hogy a megítélt összeg elég lesz-e a gyermek eltartására, pl. „*rendeltetésükre elégségesek*”. A pusztán szükségleten túl a tartásdíj nagyságának megemlítése, vagy másként fogalmazva a szükséglet tágan vett értelmezése az esetek kétötödében (22 eset, 41,5%) fordult elő.

7.3.2. A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása

33 esetben (62,3%) hivatkozott a bíróság „*a felperes társadalmi állására*” a tartásdíj nagyságának megállapításakor, ami csaknem eléri a gyermek szükségleteinek arányát. A társadalmi állás megállapításakor figyelembe vették:

- az anya iskolai végzettségét,
- az anya foglalkozását,
- az anya szüleinek foglalkozását.

Mivel, mint láttuk, zömmel alacsony társadalmi állású anya szült törvénytelen gyermeket az esetek kb. felében a magasabb társadalmi állású apának, ennek a szempontnak a figyelembevétele lehetetlenné tette a magasabb összegű tartásdíj kifizetését. Másként fogalmazva, a társadalmi állás figyelembevétele mintegy blokkolta, de legalábbis alacsonyabb szintre szorította a szükséglet figyelembevételét.

7.3.3. Az alperes (apa) szempontjai

Az alperes vagyoni-kereseti viszonyai

30 esetben vette figyelembe a bíróság az *„Alperes vagyoni-kereseti viszonyait”*, ami az esetek 56,6 százaléka. Ezen túl egy-egy esetben vette figyelembe a bíróság, hogy az *„alperesnek nincs vagyona”, „alperes átlagos kereseti lehetőségét”, „alperes kereseti lehetőségéhez képest”*. Összesen tehát az alperes kereseti-vagyoni viszonyait 33 esetben (62,3%) vette figyelembe a bíróság, ami megegyezik az anya társadalmi állásának figyelembevételével.

Alperes meg tudja-e fizetni a tartásdíjat

19 esetben, (35,8%) vette figyelembe a bíróság, hogy *„alperes vagyონromlása, anyagi romlása nélkül meg tudja fizetni”* a tartásdíjat. Hét esetben pedig azt, hogy *„alperes saját megélhetésének (fenntartásának) veszélyeztetése nélkül”* meg tudja-e fizetni a tartásdíjat. Összesen tehát 26 esetben (49%) vette figyelembe a bíróság az alperes kereseten túli teherbíró képességét.

Alperes hozzátartozói

Hét esetben vette figyelembe a bíróság, hogy *„a hozzátartozók tartásának veszélyeztetése nélkül”* meg tudja-e fizetni alperes a tartásdíjat. Hozzátartozók alatt az alperes szüleit, feleségét, gyermekeit értették, ezen túl konkrétan fogalmazva egy-egy esetben vették figyelembe *„alperes nős voltát”, „alperes családi állapotát”* illetve *„törvénynél eltartásra kötelezett törvényes felesége megélhetése veszélyeztetve volna”*.

Alperes hozzátartozóinak szükségletét összesen tíz esetben (18,8%) vette figyelembe a bíróság.

7.3.4. Egyéb szempontok

Egy-egy esetben, azaz ritkán vette figyelembe a bíróság *„A felperes keresetét”,* illetve azt, hogy *„az összeg felperes kereseti igényét kielégítse”*. Önmagában tehát a felperesi kereset és igény nemigen alapozta meg a tartásdíjat a gyermek szükséglete és a társadalmi állás nélkül.

Hasonlóan, egy-egy esetben olvashatjuk *„A jelen gazdasági helyzetet”,* illetve a *„mai viszonyok mellett”* megfogalmazást, amelyek lényegében egymás szinonimái.

7.3.5. Az ítélkezési szempontok megoszlása

Csaknem azonos arányban, az esetek kétharmadában vették figyelembe az anya és a gyermek társadalmi állását, a gyermek szükségletét, az alperes kereseti-vagyoni viszonyait. Tehát ugyanolyan fontos volt a társadalmi állás, mint a gyermek szükséglete, valamint az a jövedelem, amiből a tartásdíjat fizetni kell. A legmeglepőbb számunkra az anya és a gyermek társadalmi állásának ilyen magas arányú kihangsúlyozása a tartásdíj megállapításánál, hiszen ok-okozati összefüggés látszólag nincs. Ez azonban csak látszólag van így, hiszen pontosan ez az indoklás „blokkolta” a többi szempontot, és nem tette lehetővé nagyobb arányú szolidaritás megvalósulását. Azaz az érdemesség és érdemtelenesség régi ellentétének a megjelenését láthatjuk a tartásdíj megítélésében. Jelen esetben a törvénytelen gyermek, aki a nem megfelelő (jogilag és társadalmilag támogatott) családba(n) születik jelenti az érdemtelen kategóriát.

A jövedelmüket az apák (az alacsonyabb tartásdíj reményében) általában igyekeztek kevesebbnek feltüntetni, ezért a jövedelem mellett a vagyoni helyzet is befolyásolta a tartásdíj nagyságát. Sőt, a vagyoni-jövedelmi viszonyok önmagukban nem elégségesek, hiszen a nemző apának is el kellett tartania magát, illetve a társadalmi állását fenn kellett tartania (hiszen ezt nála is figyelembe vette a bíróság), vagyronmlás tehát nem következhetett be a tartásdíj miatt. Előfordulhatott az is, hogy a vagyon nehezen mobilizálható tárgyakból állt, sőt mint láttuk, a pénzjövedelemhez képest magasabb összegű tartásdíjat is megítéltek, amit a korabeli „konvenció” azaz a természetbeni, vagy ha úgy tetszik „béren kívüli” juttatás nagysága magyaráz.

Az esetek kétötödében vették figyelembe, hogy a tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét. Nehéz elválasztani a „szükséglet” értelmezésének figyelembevételét a „fedezi-e szükségletét”, „fedezi-e rendeltetését” értelmezésétől. Úgy érezzük, ez utóbbiak a szükséglet tágabb értelmezését jelentik, ugyanakkor ezek inkább egymást kiegészítő, mintsem kizáró fogalmak.

Az esetek hatodában vették figyelembe a felperes hozzátartozóit. Az apának lehetett családja (akár felmenői, akár leszármazói), akiket szintén el kellett tartani. Ez a hatodnyi arány akár magasabb is lehetne, ha a nemző apák jelentős része (háromötöde) nem nőtlen családi állapotú lenne.

Összegzés

Kutatásomban a gyermektartási pereken keresztül azt a szociálpolitikai helyzetet mutattam be, amikor az informális szociális gondoskodás már nem elegendő egy probléma kezelésére, a formális szociálpolitika pedig még nem tudja kezelni a problémát.

Fontos jellemzője ennek a tartásdíjban megjelenő szociálpolitikai jellegű (szociális ellátást helyettesítő) ellátásnak, hogy a korabeli joggyakorlat a jogszabá-

lyokból következően a gyermek, illetve az anya társadalmi állására tekintettel határozta meg a tartásdíj nagyságát (azaz a redistribúció mértékét). A szükséglet ehhez igazodóan vette figyelembe, így a társadalmi mobilitást erősen fékezte a bíróság szemlélete, amit az állampolgári egyenlőség és szolidaritás súlyos torzulásként értelmezhetünk.

A szemléletváltást, az általánosnak és egységesnek tekintett szükséglet figyelembevételét, a már említett 1946. évi XXIX. törvény, illetve az 1952. évi IV. törvény (a családjogi törvény) hozta meg. Ez utóbbi a társadalmi állás helyett a szükséglet figyelembevételét írta elő a tartásdíj megállapításánál (Molnár, 1954: 3–6). Ha azonban tágabb kontextusban vizsgáljuk a jelenlegi jóléti politikát – pl. a gyermekek utáni adókedvezmény esetében –, valami hasonlót láthatunk: a magasabb jövedelmű (társadalmi állású) rétegek gyermekei után magasabb juttatás jár, mert az alacsony keresetűek nem tudják kihasználni a teljes összeget.

A gyermektartásdíj fizetési kötelezettségének a kikényszerítése tehát felfogható az állam korai szociális jellegű beavatkozásai egyikeként. Lényege a családtagok kötelezettségeinek meghatározása és kikényszerítése. A reguláció, mint szociálpolitikai eszköz, hasonló a munka világának szabályozása keretében megjelent minimálbérhez, ahol a munkáltató és a munkavállaló közötti transzfert, valamint a társadalombiztosításhoz, ahol az intertemporális transzfert szabályozzák. A gyermektartásdíj (maradványként) az állami szociálpolitika, illetve családpolitika kialakulása és kiszélesedése után is fennmaradt, és belesimult a rendszerbe, annak egyik sajátos elemeként. Gondoljunk csak a tartásdíj állam általi megelőlegezésére.

A rendszerváltást követően hazánkban is jelentősen emelkedett az élettársi kapcsolatok, az egyszülős családok és a szinglik száma. Hogy ezen jelenségeket megérthessük, ahhoz nem elég a jelen folyamatait, illetve a témával foglalkozó külföldi szakirodalmat tanulmányozni. Szükséges a magyar előzmények vizsgálata, hiszen a törvénytelen születés ezen jelenségek egyik „evolúciós” előképe lehet.

Irodalom

- Ájus Ferenc – Henye István (1992): Orozva csinált kölkök – A házasságon kívüli születések története Magyarországon, 1880-1910. In: *KSH Népeségügyi Kutatóintézet Történeti demográfiai Füzetek*, Budapest 1992/1
- Balogh Judit (1996): *Német–magyar párhuzamok a törvényesítés (legitimatio) intézményének történetében*. Miskolc: Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica Tomus XII.
- Balázs Kovács Sándor (2000): A megcsúszott lányok és a házasságon kívül született gyermekek helyzete a Sárközben. In: *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XXII.*, Gaál Attila (szerk.). Szekszárd.
- Birher Nándor – Boros István – Kocziha Mihály – Kolozsi Pál – Stummer Attila – Sztráray-Kézdy Éva (2014): A kvantitatív szövegelemzés mint előrejel-

- zési lehetőség. *Pénzügyi Szemle Online Paper*. <http://www.penzugyiszemle.hu/tanulmányok-eloadasok/a-quantitativ-szovegelemzes-mint-elorejelzesi-lehetoseg>, (utolsó letöltés 2015. április 21.)
- Carvel, Terell (2004): Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”, *Politikatudományi Szemle*, 2004. 4. szám.
- Cziglányi Aladár (1939): *A tartásjog rendszere és szociálpolitikája*, Pécs: Dunántúl Nyomda.
- Cseh-Szombathy László (1979): *Családszociológiai problémák és módszerek*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Csorna Kálmán (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Budapest: Eggenberger.
- Esztergár Lajos (1936): *A szociálpolitika tételes jogi alapjai*. Pécs: Kultúra Könyvnyomdai Műintézet.
- Ferge Zsuzsa (1986): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest: Magvető kiadó.
- Ferge Zsuzsa (1991): *Szociálpolitika és társadalom*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke és a T-Twins Kiadó.
- Foucault, Michael (1998): A diskurzus rendje. In: Foucault, Michel: *A fantasztikus könyvtár*. Vál. és ford.: Romhányi Török Gábor. Budapest: Pallas Stúdió - Attraktor Kft.,
- Gyáni Gábor (1983): *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Gyáni Gábor (1992): *Bérmunkásnő és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1992.
- Gyáni Gábor (2000): Budapest története 1873–1945 In.: Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.
- Gyáni Gábor (1997): *A mindennapi élet, mint kutatási probléma*. Aetas 1997/1.
- Hattyuffy Dezső (1900): *A gyámhatósági közigazgatás kézikönyve*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia kiadása.
- Karády Viktor (2012): *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola
- Laky Dezső (é. n.): *A törvénytelen gyermekek Budapesten*. Budapest.
- Máday Andor (1908): A család átalakulása és a feminizmus. In: *A társadalom*. Stein Lajos (szerk.). Budapest: Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat.
- Molnár János (1954): *A gyermektartási perek*. Budapest: Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó.
- Nagy Janka Teodóra (1994): A keresztapaság a Külsőrekecsini csángóknál. *Néprajzi Látóhatár*, 1994/1-2.
- Pálosi Ervin (1927): *Budapest kriminalitása és mortalitása az 1909–25. években*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala

- Rácz Andrea (2012): *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények: Gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett fiatal felnőttek iskolai pályafutásának, munkaerőpiaci részvételének és jövőképeinek vizsgálata*, Budapest: L'Harmattan Kiadó
- Rácz Andrea (2016): *Gyermekvédelem, mint fragmentált társadalmi intézmény: A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban*, Debrecen: Debrecen University Press, 2016.
- Simonik Péter (2007): *Szociális érzékenység vagy gazdasági érdek? Munkásjóléti intézmények a magyar bányáiparban a két világháború között*: Ph.D disszertáció. Budapest: ELTE TÁTK
- Somlai Péter (2002): *20 év*. Budapest: Új mandátum Könyvkiadó.
- Szél Tivadar (1929): *A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban*. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.
- Szikra Dorottya (2008): A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. In: *Századvég, Új folyam*, 48. szám.
- Szikra Dorottya (2010): Családtámogatások Európában történeti perspektívában. In: *Családpolitikák változóiban*. Simonyi Ágnes (szerk.). Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet
- Szokolai Leó (1939): A törvénytelen gyermek. In: *Mai Magyar Szociálpolitika*, Mártonffy Károly (szerk.). Budapest: Állami nyomda.
- Szöllősi Gábor (2012): *A társadalmi problémák konstrukcionista elméletének alapjai*. Z-press Kiadó.
- Tárkány Szücs Ernő (1981): *Magyar jogi népszokások*. Budapest: Gondolat kiadó.
- Tóth Zoltán (1989): *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Budapest: Akadémia Kiadó
- Ungvári Krisztián (2013): *A Horthy-rendszer mérlege – Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Budapest: Jelenkor kiadó.
- Varga István (2008): Törvénytelen születésű személyek mobilitási lehetőségei Magyarországon a két világháború között, In: Némédi Dénes, Szabari Vera (szerk.) *Kötő-jelek 2007: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar
- Wenzel Gyula (1863): *Magyar és erdélyi magánjog rendszere*. Buda: Kir. Egyetemi Nyomda.
- Westermarck, Edward (1910): *Az emberi házasság története*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt.
- Az 1930. évi népszámlálás (1932) I. rész Demográfia adatok községi és külterületi lakóhelyek szerint, Budapest 1936.
- Történeti statisztikai idősorok 1867–1992, I. kötet. Népeesség-népmozgalom. Budapest: KSH.

Jogszabályok

1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról
1911. évi I. törvénycikk a polgári perrendtartásról
1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiára való beiratkozás szabályozásáról
1925. évi XXXV. törvénycikk a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről
1930. évi XVIII. törvénycikk Budapest székesfőváros közigazgatásáról
1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról
1938. évi XXXVI. törvénycikk az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról
1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról
1941. évi XV. a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről
1946. évi XXIX. törvény a házasságon kívül született gyermek jogállásáról
1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról
- 30.000/1947. I. M. számú rendelete a házasságon kívül született gyermek jogállásáról szóló 1946:XXIX. törvénycikk hatálybaléptetése a polgári törvénykezés körében való végrehajtása tárgyában

SÁRCSEVITY BEA

A NYUGDÍJBIZTOSÍTÁS SZABÁLYOZÁSA A MAGYAR ÉS A SZERB ALKOTMÁNYBAN A 2. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A tanulmány azt vizsgálja, hogy miként változott Szerbia és Magyarország 2. világháború utáni alkotmányaiban a nyugdíjbiztosítás szabályozása. Az összehasonlító elemzés célja, hogy a két volt szocialista ország alkotmányainak változásait nyomon követve feltérképezze a szociális jogok alkotmányos garantálásának alakulását és feltárja az esetleges nemzetközi jogi különbségeket. A magyar és a szerb alkotmány a 2. világháború után azonos szellemiségben született, de idővel különböző irányba fejlődtek, ami megmutatkozik a nyugdíjbiztosítás szabályozásában is. A kronologikus logikát követő tanulmány három részre oszlik: először a második világháborút követő államszocializmus, majd a 90-es években lezajló rendszerváltás, végül a 2000-es évek utáni változások bemutatása történik az alkotmánymódosítások és az alkotmánybírói állásfoglalások alapján. A szerző ennek során kimutatja, hogy egy-egy időszak politikai, társadalmi sajátosságai hogyan és mennyire befolyásolták a társadalombiztosítás tágabb vagy szűkebb szabályozását a két ország alkotmányaiban.

Bevezetés

A tanulmányban Szerbia és Magyarország alkotmánymódosításait és az alkotmánybírók állásfoglalásait elemeztem a 2. világháború utántól napjainkig. Nem törekedtem Szerbia és Magyarország alkotmányának teljes körű összehasonlítására, csupán a társadalombiztosítás és ezen belül is az öregségi nyugdíjbiztosítás – az időskori szociális biztonsághoz való jog érvényesülését elsődlegesen biztosító intézmény – alkotmányi szabályozásának áttekintésére vállalkoztam. A két ország összehasonlításáról – ezen belül szociálpolitikai jellegű komparatív vizsgálatáról – eddig kevés tanulmány született. Ennek egyik oka kétségtelenül

nül az, hogy Szerbiát sokszor nehézkes egy-egy adott kategóriába besorolni.¹ Az elemzés kiindulópontja egyrészt az volt, hogy jóléti rendszerük kialakításakor Szerbia és Magyarország is a német típusú konzervatív bismarcki modellt követték.² A társadalombiztosítással széles társadalmi kockázati közösséget kívántak kialakítani, amelyhez elengedhetetlen volt az állami szerepvállalás, és annak alkotmányos alapjoggá válása. Másrészt a két ország alkotmányai a második világháborút követően a közös szocialista eszme hatása alatt íródtak, de idővel különböző fejlődési irányt vettek. A tanulmány felvázolja azt a fejlődési útvonalat, amelyet Szerbia és Magyarország az államszocializmustól napjainkig követett. A dolgozat felépítése a főbb rendszerváltozásokat követi, így három részre osztható: a második világháborút követő államszocializmusra, az azt követő 90-es években lezajló rendszerváltásra, és végül a 2000-es évek időszakára. E korszakok főbb alkotmánymódosításait és az alkotmánybíróságok állásfoglalásait fogom elemezni.

A második világháború utáni időszak

A második világháborút követően „*a szovjet modellt „építő” ún. szocialista államok a 19. század legnagyobb hatású szocialista tanítását, a gyakorlati politika szerint Lenin által alapvető pontokon átdolgozott marxi elméletet igyekeztek megvalósítani.*” (Mezey B. – Sente Z. 2003: 463) A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot alkotó tagállamok föderatív alapokon szerveződő szocialista államot alapítottak. Annak ellenére, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (a továbbiakban: Jugoszlávia) nem kötelezte el magát a Szovjetunió irányába, az 1946. január 31-én elfogadott alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány mintájára készült el, csakúgy, mint a Magyar Népköztársaság 1949. évi XX. törvénye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Mindkét alkotmány a népköztársaság államformáját rögzíti, amely „*a munkások és a dolgozó parasztok állama. Minden hatalom a dolgozó népé, a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam kezében van*”. (Trócsányi L. – Schanda B. 2010: 49)

¹ Szerbia térképe történelme során számtalanszor változott. A Vajdaságot a trianoni békeszerződés csatolta Szerbia területéhez. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság 1929-ben felvette a Jugoszlávia nevet. 1943. november 29. és december 4. között az ország neve Demokratikus Föderatív Jugoszláv Köztársaság volt. Ezt követően 1945-ben alakult meg a kommunista Jugoszlávia, amely 1946-tól a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság nevet viselte, és Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Montenegró alkotta. Az ország neve 1963-tól Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság lett. 1992-re Jugoszlávia felbomlott, a tagköztársaságokból független államok jöttek létre. A délszláv háborút követően 2003-ban Szerbia és Montenegró megalapította a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot. 2006-ban Montenegró kikiáltotta a függetlenségét. Szerbia az államszövetség felbomlását követően Szerb Köztársaság néven létezik tovább.

² A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban 1922-ben fogadták el az első Szociális biztosításról szóló törvényt, amely alapját az Osztrák-Magyar Monarchia egykori területén hatályban lévő jogszabályok alkották. (Radenković 2015: 235)

Az ún. sztálini alkotmány a polgári demokráciákkal ellentétben nem fogadta el az emberi jogokat, hanem megteremtette az állampolgári jogokat³, továbbá nagyobb hangsúlyt fektetett a gazdasági, a szociális és kulturális jogok deklarálására. Az állampolgári jogok legnagyobb része munkaviszonyhoz volt kötve. A szociális biztonság megteremtése a társadalombiztosításon keresztül az egyik alapvető joga volt minden dolgozó állampolgárnak.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya

Az 1949. évi XX. törvény, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya VIII. fejezetének 47. §-a foglalja magában a szociális biztonsághoz való jogot, amely kimondja, hogy: „a Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképtelenségük esetén”, ezt „a védelmet és segítséget széles körű társadalombiztosítással és az orvosi ellátás megszervezésével valósítja meg”.

A Magyar Népköztársaság Alkotmányát 1949-től 1989-ig több ízben is módosították, részben át is dolgozták. A „felpuhuló” diktatúra hatására a Magyar Népköztársaság 1972. évi I. törvénye módosította az 1949. évi XX. törvényt. Ez után a Magyar Népköztársaság Alkotmányának VII. fejezete az állampolgárok⁴ alapvető jogairól és kötelezettségeiről szól. Az 54. § deklarálja az emberi jogokat⁵, az 57. és 58. § pedig különválasztja a szociális jogokat az egészségügytől. Az 58. § rögzíti, hogy a Magyar Népköztársaság „állampolgárainak öregség, betegség és munkaképtelenség esetén anyagi ellátáshoz van joguk”, amelyet az állam „társadalombiztosítás keretében és a szociális intézmények rendszerével” biztosít. Az alkotmány meghatározza, hogy mit és milyen intézményrendszerrel kíván ellátni.

³ Az állampolgári jogokat az állam csak a dolgozók számára adományozta és bármikor visszavonhatta. A szocialista országok a Nyugattal szembeni felsőbbrendűségüket kísérelték meg e jogokkal bizonyítani. A valóságban azonban pl. a munkához való jog nem csak lehetőség, hanem kötelezettség is volt, nemtől függetlenül.

⁴ Az 1949. évi XX. törvényben a VII. fejezet nem tartalmazza az állampolgárok alapvető jogait, csak jogokat és kötelezettségeket említ, illetve az 1972-es alkotmányhoz képest nem az állampolgárok kifejezést használja, hanem a dolgozó polgárokét.

⁵ Az emberi jogokat megkülönböztetjük az állampolgári jogoktól. Az emberi jogok olyan alapvető jogok, amelyek az állam területén tartózkodó minden egyént megilletnek, az állampolgári jogokat ezzel szemben az adott állam állampolgárai élvezhetik. Láthatjuk, hogy az 1972-es alkotmány már nem utasítja el az emberi jogokat, de nem is tanúsít nekik nagy jelentőséget, hiszen az 54. § első szakasza kijelenti, hogy a „Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat”, de nem részletezi, hogy milyen jogokat ért ez alatt, és arra sem tér ki, hogy azok miként nyerhetnek legitimitást. Az 54. § második szakasza már állampolgári jogokról szól, amelyeket „a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni” és kijelenti, hogy „a jogok gyakorlása elválaszthatatlan az állampolgári kötelezettségek teljesítésétől”.

A jugoszláv alkotmány

A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1946-os Alkotmánya szűkszavúan foglalkozik a szociális biztonság kérdéskörével. A 20. cikkely kimondja, hogy az állam gazdasági és egyéb intézkedésekkel segíti a dolgozó nép szakszervezetekbe való tömörülését, védelmezi azok munkajogait (bérezés, fizetett szabadság, munkafeltételek ellenőrzése stb.), megfelelő lakáskörülményeit és szociális biztonságát. A cikkely külön bekezdésben kiemeli, hogy a foglalkoztatott kiskorúak különleges védelmet élveznek az állam részéről. A 44. cikkely alapján jugoszláv államigazgatási feladatkörbe sorolja a szociális biztonság megteremtését. Az alkotmány nem részletezi, hogy milyen formában és mekkora mértékben kívánja megvalósítani a szociális biztonságot, továbbá nem foglalkozik kiemelten az időskori nyugdíjbiztosítással sem.

Magyarország és Jugoszlávia számára is közös történelmi örökség a Szovjetunió által képviselt szocialista eszme és gyakorlat, amely a második világháborút követően egészen az 1990-es évekig meghatározta mindkét ország gazdasági, társadalmi és politikai irányvonalát, még akkor is, ha Jugoszlávia különutasnak számított. Jugoszlávia 1953-ban az állami autonómia helyett a társadalmi autonómiát és az önkormányzatiságot választotta. Az 1960-as évek elejére három fontos reform valósult meg, amelyek a kommunizmus „liberalizálására” törekedtek: a társadalmi önrendelkezés visszaállítása, a gazdaság piacosítása („liberalizálása”) és a mindennapi élet „demilitarizálása”. Mindezek célja elsősorban az állami és a piaci szféra közötti választóvonal tompítása: a mezőgazdaságban szabaddá tették a vállalkozásokat, a szolgáltató szektorban pedig visszaállították a magántulajdon elvét. Jugoszlávia négy szabadságjogot adott vissza állampolgárai számára: a külföldre utazást, az információhoz való hozzáférést, a szabad művészi önkifejezést és a személyes, családi döntéshozatal jogát. (Janos 2003: 282–283)

Jugoszlávia 1953-ban – végleg szakítva a Szovjetunióval – a függetlenségét hangsúlyozó új elemeket vezetett be: lemondott a kollektivizálásról és meghirdette az öngazgató⁶ szocializmust. Az államforma továbbra is szövetségi népköztársaság maradt, de az 1953-as alkotmánymódosítás után a preambulum kimondja, hogy: „*A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság szuverén és egyenjogú nemzetek szocialista, demokratikus állama*”.

Bencsik Péter (2013) *Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata* című írásában kiemeli, hogy valójában már az 1953-as alkotmánymódosítás szocialista államnak minősítette az országot, de

⁶ „Az öngazgatás, az alkotmány tételes normái szerint, nem egyes társadalmi csoportok érdekében kialakult hatalmi részterületek delegációja, hanem a dolgozó és a polgár szuverenitásának helyreállítása olyan intézmények és viszonyok által, amelyeket ő maga teremt meg és ellenőriz.” (J. Đorđević 1975: 6)

Az öngazgatás lényegéről 1971-ben Sarajevóban az öngazgatók II. értekezletén Tito a következőket mondta: „*Gyakorlatunk megmutatja, hogy az öngazgatás legnagyobb ereje abban van, hogy felszabadítja a legszélesebb tömegek alkotó tevékenységét, és utat nyit a munka és az ember egyénisége felszabadulásának, ami meggyorsítja az öntudat kialakulását, és emeli a munkásembernek, mint az alkotás és haladás hordozójának méltóságát.*” (Tito 1974: 57)

az 1946-os alkotmány számos pontja még hatályos maradt, ezért volt indokolt az 1963-as első teljes szocialista alkotmány elfogadása. (Bencsik 2013: 183) Ez az alkotmány megváltoztatta az állam nevét Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságra, továbbá a 38. szakasz kimondja, hogy a kötelező biztosítás a szolidaritás és kölcsönösség jegyében az egységes szociális biztosításon keresztül valósul meg, amelyre szövetségi jogszabályalkotás vonatkozik. Az 1949. évi magyar alkotmányhoz hasonlóan itt is együtt határozták meg az egészségügyi és szociális jogokat. Az 1963-as jugoszláv alkotmány részletesebb a magyarnál, mivel a 38. szakasz arra is kitér, hogy a munkások és családjaik kötelező szociális biztosításon keresztül biztosítottak, amely a kölcsönösség és szolidaritás jegyében egységes társadalombiztosítási rendszer által valósul meg, és ezt szövetségi törvény szabályozza. A munkavállalók számára az egészségügyi és a szociális biztosítás kötelező, amely védelmet nyújt megbetegedés, rokkantság, és öregség esetén. Az egészségügyi és szociális biztosítás átruházható a biztosított halála után a törvény által biztosított családtagokra. A cikkely továbbá azt is tartalmazza, hogy a szociális biztonságot az „egyéb”⁷ állampolgárok számára törvényi keretek biztosítják. A 13. szakasz kimondja, hogy a munkásszervezetek hatáskörébe tartozik az oktatás, a kultúra stb. és a szociális védelem is. A 120-as szakasz kimondja, hogy a Szövetség a saját jogain és kötelezettségein túl törvényeket alkothat az oktatással, a kultúrával, az egészségüggyel és a szociális védelemmel kapcsolatban.⁸ A 38. szakasz foglalkozik a munkások kötelező társadalombiztosításával, amely meghatározza a jogosultak körét, de az ellátás mértékét és formáját nem.

Az 1963-as és az 1974-es új alkotmány részletessége is egyedinek tekinthető a szocialista országok között. Az 1974-es alkotmány több pontban is foglalkozik a szociális biztonság kérdéskörével. Az 53. szakaszban szabályozza az öngazgatási érdekközösségek⁹ keretein belül megvalósuló társadalombiztosítást, az önkéntesség és a kölcsönösség jegyében. E cikkely alapján az állam lehetőséget teremt a dolgozók számára, hogy szociális biztonságukat öngazgatási érdekközösségek

⁷ Az alkotmányban az „egyéb” állampolgárok kategória utalás a nem dolgozó állampolgárokra.

⁸ Az 1968-as és 1971-es alkotmány módosításkor a törvényalkotók először használták a szociális biztonság kifejezést, amely tágabb fogalom a szociális biztosításnál (társadalombiztosításnál). Többé már nem csak a társadalombiztosítás volt az egyedüli szerv, amely szociális védelemmel foglalkozott, sem az egyedüli meghatározója a jogoknak és kötelezettségeknek. (Forrás: Szociális Biztosítás Intézménye – Zavod za socijalno osiguranje – Institute for Social Insurance <http://www.zso.gov.rs/istorijat.htm>)

⁹ Az öngazgatás legfelsőbb fokozata a társult munka szervezetének létrehozása és a benne kialakuló közvetlen öngazgatási viszonyok teljes mértékű megvalósítása volt.

keretein belül teremtsék meg¹⁰. A 163. szakasz pedig a kötelező társadalombiztosítás kereteit fekteti le, amely tartalmazza az egészségügyi és szociális biztosítást. A szakasz meghatározza, hogy kikre – a munkásokra és családjaikra – terjed ki a kötelező társadalombiztosítás, feltünteti azt is, hogy kik járulnak hozzá: a munkaadó, az öngazgatási érdekekkel összhangban a munkavállalók közössége és az állam. A forrás nagyságát a kölcsönösség – a szolidaritás elvei szerint és a munkások korábbi munkaevei alapján – határozza meg. Biztosításra jogosult a munkás és a családja: betegség, szülés, rokkantság vagy munkaképesség csökkenés esetén, valamint munkanélküliség és az idős korral járó munkaképtelenség bekövetkeztékor. Az önkéntesség és a kölcsönösség jegyében külön törvény szabályozza azoknak a szociális védelmét, akik nincsenek munkaviszonyban.

Az 1974-es alkotmány és az 1976 novemberében Jugoszlávia Képviselőháza által elfogadott Társult munkáról¹¹ szóló törvény egy merőben új termelési viszonyt hozott létre. A rokkant- és nyugdíjbiztosítás (társadalombiztosítás) a társult munka szerves részévé vált. Ezzel kétféle jogszabályozás jött létre, amelyek összessége képezte a társadalombiztosítást: „1. a társadalmi-politikai közösségek (a szövetség, valamint a köztársaságok és tartományok) küldött-testülete által hozott jogszabályok, és 2. az öngazgatási jogszabályok, melyeket a rokkant- és nyugdíjbiztosítási öngazgatási érdekközösségekben a biztosítottak alkotnak.” (Végh 1984: 3) Az alkotmány 281. cikkelye alapján a szövetség a rokkant- és nyugdíjbiztosítási alapjogokat szabályozza, a köztársaságok, illetve tartományok törvényt alkotnak

¹⁰ Az öngazgatási érdekközösségeket a szolgáltatásokat igénybe vevők (állampolgárok) és a szolgáltatásokat nyújtók, tehát az adott társadalmi jóléti szektorban működő társult munka szervezet dolgozói együtt alkották. Az öngazgatási közösségekben a dolgozók küldöttjei döntöttek a helyi szintű szociális fejlesztésekről és szabályozták a szociális juttatások szintjét. Az öngazgatás alapelve tehát az volt, hogy az állampolgárok maguk dönthetik el, hogy saját megélhetésükből mennyivel járulnak hozzá a jóléti szükségletük kielégítéséhez. Az öngazgatás elvén meghatározott hozzájárulások nem a központi költségvetésbe folytak be, hanem különböző közfogyasztási alapokba. (bővebben megtalálható Csanda Erzsébet és Tóth Péter (1987) írásában, amely az egészségügyi rendszeren (Szabadkai Egészségügyi Öngazgatási Érdekközösség (SZEÖÉK) tevékenységén) keresztül ismerteti a jugoszláv öngazgatási rendszert. (Forrás: http://acta.bibl.u-szeged.hu/18665/1/tars_tud_eu_1987_213-220.pdf)

¹¹ ¹¹ Az 1974-es alkotmány a társult munkát következőképpen definiálja: „A társult munka alapszervezete a társult munka alapvető formája, amelyben a dolgozók közvetlenül és egyenjogúan valósítják meg társadalmi-gazdasági és más öngazgatási jogaikat, s döntenek a társadalmi-gazdasági helyzetükkel kapcsolatos más kérdésekről.» (A JSZSZK Alkotmánya, A JSZSZK Hivatalos Lapja, Lapkiadó intézmény, Belgrád, 1974.)

A társult munka elsősorban egy termelési viszony, amelyben a dolgozók saját munkájukat társítják a társadalmi tulajdonban lévő termelési eszközökkel, másodsorban pedig intézményi forma, amelyben az ily módon dolgozó munkás a társult munka alapszervezetének tagjává válik (ilyen volt a munkaszervezet, vagy az összetett társult munkaszervezet). (Végh 1984: 6) A dolgozónak ezáltal joga lesz a munkára – a társadalmi munkaeszközök felhasználásával, továbbá joga lesz a munkája eredményét képező jövedelem felosztásának meghatározására, és más öt érintő döntések (oktatási, kulturális, szociális stb.) megvitatására. A társult munkáról szóló törvény magyar nyelven megtalálható: Szilágyi Károly (1977): Törvény a társult munkáról – Szövetségi jogszabályok gyűjteménye, Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék

a további jogokról, kivéve azokról, amelyek szabályozása a biztosítottak öngazgatási jogköre.¹²

1963-ban a szocialista államok közül elsőként Jugoszláviában állították fel az Alkotmánybíróságot.¹³ Magyarországon az Alkotmányjogi Tanács 1984-ben alakult meg, tagjainak többségét országgyűlési képviselők alkották.

A szerbiai Alkotmánybíróság megalakulásától 1990-ig több esetben is alkotmányellenesnek találta a Rokkant-, és Nyugdíjbiztosításról szóló törvénymódosítások tartalmát. Az 1980-ban kihirdetett IY-490/79 Alkotmánybírósági határozat a II. világháborúban részt vett népfelzabardító harcosok jogaira és nyugdíjaztatásuk kedvezményes feltételeinek biztosítására kötelezi az államot. Az 1981-es IY-382/80 Alkotmánybírósági határozat alapján a munkások az öngazgatási egyesületeikben (szakszervezeteikben) maguk döntenek és határoznak a kölcsönösség és a szolidaritás jegyében a biztosítási és hozzájárulási feltételekről. Az 1988-as IY-76/88 Alkotmánybírósági határozat kimondja, hogy minden ember, aki az ország területén van munkaviszonyban, attól függetlenül, hogy milyen munkakörben dolgozik (közsférában, versenyszférában vagy mezőgazdaságban) egyenjogú a munkaévek elszámolásánál.

Összegezve: a két ország alkotmányozási folyamata a második világháborút követően hasonló volt, de a történelmi események hatására bekövetkező folyamatos alkotmánymódosítások egyre nagyobb különbségeket hoztak létre. Az 1972-es magyar alkotmánynál az 1974-es Jugoszláv alkotmány sokkal részletesebb. Fontos kiemelni, hogy mindkét alkotmány a dolgozó állampolgárookra helyezi a hangsúlyt. Az 1972-es magyar alkotmány 2. § 2. pontja kimondja, hogy *„a Magyar Népköztársaságban minden hatalom a dolgozó népé”*, hiszen a népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka (14. §). Az 1974-es Jugoszláv alkotmány bevezető fejezetének II. pontjában kiemeli, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban a hatalom a munkásosztályé és minden dolgozó polgáré. A Jugoszláv alkotmány alkotmányos joggá teszi a társult munka keretein belüli biztosítás lehetőségét, továbbá külön kiemeli, hogy a szociális biztonság megilleti a dolgozó személy családját is, így azt csak jelentős kompromisszumokkal lehetne egy csoportba sorolni a magyar alkotmánnyal. *„Valójában helyesebb lenne önálló „csoportba” sorolni, mivel legfontosabb sajátossága épp az volt, hogy a többi államszocialista rendszerben megfigyelhető társadalmi-politikai berendezkedést egy új modellel, az öngazgatás rendszerével váltotta fel.”* (Bencsik 2013: 174)

¹² A szociálpolitikában és más társadalmi tevékenységek fejlesztésénél az volt a cél, hogy fokozatosan csökkenjen a köztársaságok és autonóm tartományok által végzett jogi szabályozás, valamint erősödjön a társadalmi szerződések és öngazgatási megegyezések szerepe. (Csanda Erzsébet–Tóth Péter 1987: 213)

¹³ Fontosnak tartom kiemelni, hogy 1974 és 1990 között a szövetségi tagállamok és a tartományok (a Vajdaság és Koszovó) is rendelkeztek saját Alkotmánnyal és Alkotmánybírósággal.

A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánybírósága olyan törvények alkotmányozásáról mondhat véleményt, amely nem tartozott sem a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság, sem a tartományi Alkotmánybíróság hatáskörébe.

Andrew C. Janos (2003) *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában* írásában arról ír, hogy a szocialista államok a 60-as években elkezdnek egymástól távolodni, ami alapján a belpolitikájuk terén megkülönböztetett: „puhavonalas”, liberális (Lengyelország, Magyarország, Jugoszlávia), illetve „keményvonalas”, dogmatikus (NDK, Csehszlovákia, Románia, Bulgária, Albánia) államokat. Külső autonómiájuk alapján elhatárolja a függetleneket, mint Jugoszlávia, Albánia, színlelt behódolókat, mint Lengyelország, Magyarország, Románia, és a szolidáris államokat, amelyek a Szovjetunióval szorosan együttműködtek: ilyen volt Bulgária, Csehszlovákia, NDK. (Janos 2003:279–335)

Jugoszláviában az 1963 és 1974 között végrehajtott alkotmányreformok decentralizálták a szövetségi szerveket, ezáltal megnövelve a köztársaságok és az autonóm tartományok gazdasági önállóságát, ezzel egyúttal megteremtve a tagköztársaságok egyre erősebb autarkiára való törekvését. Tito halálát (1980) követően az addig is erős nacionalista irányzatok felerősödtek és felszínre kerültek a tagköztársaságok gazdasági érdekkellentétei, amelyek az ország széteséséhez vezettek.¹⁴

A rendszerváltás után

A rendszerváltást követően a két országban teljesen más bel- és külpolitikai események zajlottak le. Magyarországon 1989 őszétől demokratizálódás és a piacgazdaságba való átmenet kiépítése zajlott, az alkotmányozásban a jogállami alkotmányreform vette kezdetét. A legtöbb szocialista országhoz hasonlóan Magyarországon is rövid időn belül zajlott le a közjogi rendszerváltozás. Szerbiában az 1990-ben elfogadott alkotmány formálisan demokratikus többpártrendszer alapjait fektette le, de funkcionálisan egyetlen párt – a szocialista párt – kezébe koncentráta a hatalmat.¹⁵

A Magyar Köztársaság Alkotmánya

A rendszerváltást követően Magyarországon 1989 októberében fogadták el az 1989. évi XXXI. törvényt, amely az 1949. évi XX. törvény módosítása volt, az új Magyar Köztársaság Alkotmánya.¹⁶ Az új alkotmány második felében a XII. fejezet 70/E. §-a foglalkozik a szociális biztonsággal, amely kimondja, hogy: „(1) *A Magyar Köztársaság állampolgárainak joguk van a szociális biztonsághoz: öregség,*

¹⁴ Mivel Jugoszlávia szétesésese után Szerbia jeleníti meg a jogfolytonosságot, a tanulmány nem foglalkozik a többi utódállammal.

¹⁵ „A kormányzó párt (a Szerb Szocialista Párt) arra irányuló tendenciájának szemléltetésére tehát, hogy a modern demokrácia elemeit elfogadja, de, hogy a hatalmat mégsem veszítse el, az 1990. évi szerb Alkotmánynak semmi esélye sincs arra, hogy az ország demokratizálódásának igazi alapja legyen.” (Pavle 1996: 246)

¹⁶ 2010. január 10-i szövegállapot

betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak. (2) A Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg”.

Az alkotmány meghatározta azt, hogy a szociális biztonsághoz való jogot a társadalombiztosításon és más szociális intézményeken keresztül biztosítja. Az állampolgárok öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén élhetnek e jogaikkal. Az ellátás mértéke pedig elegendő kellett, hogy legyen a megélhetéshez.¹⁷

A társadalombiztosításhoz való jog továbbra is alkotmányos jognak számított. „Az alkotmánybírák többségének álláspontja szerint az alkotmány 70/E. § (1) bekezdésében megfogalmazott szociális biztonsághoz való jog szubjektív jogként való kifejezése ellenére nem alanyi jog, nem biztosít tehát megítélhető jogosultságot az állampolgár számára.” (Halmai–Tóth (szerk.) 2008: 812)

Az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint a szociális biztonság, amely megteremtésének része a társadalombiztosítás is „nem jelent sem biztosított jövedelmet, sem pedig azt, hogy az állampolgárok egyszer elért életszínvonala a gazdasági viszonyok kedvezőtlen alakulása következtében ne csökkenhetne.” [32/1991. (VI.6.) AB határozat, ABH 1991] Az Alkotmánybíróság szerint az Alkotmány 70/E. §-ából nem következik, hogy az állampolgárok életszínvonala negatív nemzetgazdasági tényezők hatására ne változhatna. Az állam nem köteles a nyugdíjak és más szociális ellátások értékállandóságát megőrizni, de az alkotmányban felsorolt esetekben köteles az egyén megélhetéséhez szükséges ellátását biztosítani. Ez megvalósítható akár egy kompenzációs eszköz segítségével is, ilyen például az ún. pozitív diszkrimináció, amelyet a kisnyugdíjasok esetében alkalmaz az állam.

Az Alkotmánybíróság azt az értelmezést alakította ki az alkotmány 70/E. §-ról, hogy az állam feladata megszervezni és működtetni a társadalombiztosítást és a szociális támogatások intézményi rendszerét, a jogalkotóra bízva, milyen eszközökkel teremti meg azt. [43/1995. (VI.30.) AB határozat, ABH 1995] Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint tehát az Alkotmány csupán az ellátáshoz való jogot teremti meg. A 32/1998. (VI. 25.) Alkotmánybírósági határozat az ellátási minimumot olyan ellátásként határozza meg, amely „elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósításához”.

Az Alkotmánybíróság szerint az Alkotmány 70/E. §-a megvalósítható kötelező vagy önkéntes biztosítással is, de mindkét rendszer más-más kötelezettségekkel jár az állam számára. A társadalombiztosítás, ezen belül is a nyugdíjbiztosítás egyszerre tartalmaz „vásárolt” és szolidaritási (szociális) jogosultságot. Az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint az állam abban az esetben is köteles működtetni a társadalombiztosítást, ha csak a szolidaritási biztosítási elem van jelen, pl.

¹⁷ „Az Alkotmány szerint ugyanis az egyedüli követelmény, hogy a társadalombiztosítási és a szociális intézményi rendszer a megélhetéshez szükséges ellátásra vonatkozó jogosultságát megvalósítsa.” [26/1993. (IV. 29.) AB határozat, ABH 1993]

özvegyiség, árvaság esetében. [772/B/1 990/5. AB határozat, ABH 1991] Maga a nyugdíj az alkotmány rendelkezéséből következően szerzett vagy „vásárolt” jognak minősül, amelynek nominális mértékét az állam alkotmányosan nem csökkentheti. (Balogh–Holló (szerk.) 2004: 955) Ha a nyugdíj reálértéke csökken, az állam akkor is köteles a társadalombiztosítás változtatásait úgy irányozni, hogy azok az ellátáshoz való alkotmányos jogot biztosítsák. Az Alkotmánybíróság állásfoglalása szerint szerzett jogfosztás történik, ha a járulékkal fedezett időszak nem kerül nyugdíj formájában kifizetésre. [11/1991. (III. 29.) AB határozat, ABH 1991]

A jogalkotó „a társadalombiztosításban meglévő – vásárolt jogon alapuló – biztosítási elemet és a társadalombiztosítás szociális funkcióit egyaránt köteles mérlegelni és figyelembe venni, azok arányaitól önkényesen¹⁸ nem térhet el”. [26/1993. (IV. 29.) AB határozat, ABH 1993] Az állam nem köteles a nyugdíjak arányos emelésére. Az Alkotmánybíróság a 43/1995. (VI.30.) AB határozatában továbbá azt is kiemeli, hogy a szolidaritási és a biztosítási elem arányainak önkényes megváltoztatása alkotmányellenesnek minősülhet. A nyugdíjak indexálásával kapcsolatban az Alkotmánybíróság állami kötelezettségként meghatározza egy olyan nyugdíj-emelési mechanizmus bevezetését és működtetését, amely biztosítja, hogy a negatív gazdasági hatások ne veszélyeztessék a nyugdíjbiztosítás jellegét. [39/1999. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1999]

Az Alkotmánybíróság szerint az alkotmány a tulajdonjogot, „mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti védelemben”, az alapjogi tulajdonvédelem kiterjed a vagyoni jogokra és a közjogi alapú jogosítványokra is, ilyen pl. a társadalombiztosítás. Az Alkotmánybíróság kimondja, hogy a tulajdonvédelem terjedelme minden esetben egyedi, hiszen függ a tulajdon alanyától, tárgyától, funkciójától és a korlátozás módjától. [64/1993. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1993] A közérdeket a jogalkotó állapítja meg, de ennek indokoltságát és más alkotmányos joggal való összeférhetetlenségét az Alkotmánybíróság vizsgálja.

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 2011. június 15-én¹⁹ történt módosítása után a 70/E. § a következő bekezdéssel egészül ki: „Az ellátáshoz való jog a nyugellátás tekintetében az általános öregségi nyugdíjkorhatárt betöltött, a nyugellátás törvényi feltételeinek megfelelő személyre terjed ki. Törvény az e korhatárt be nem töltött személynek is nyugellátást állapíthat meg. Az általános öregségi nyugdíjkorhatár betöltését megelőzően folyósított nyugellátás tör-

¹⁸ Az arányok önkényes megváltoztatásának számítana 26/1993. (IV. 29.) AB határozat alapján a magasabb nyugdíjak csökkentése az alacsonyabb összegű nyugdíjak emelése érdekében.

¹⁹ Megjelent a Magyar Közlönyben 2011. június 14-én (Forrás: <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk11063.pdf>) (Letöltve: 2015. 12. 25.)

²⁰11. évi CLXVII. Törvény a korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről, a korhatár előtti ellátásról és a szolgálati járandóságról, amelyet az Alkotmánybíróság IV/2350/2012 határozat véleményezett. (Források: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100167.TV; <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/54233FEFBAEB7E7CC1257ADA00524F51?OpenDocument>) (Letöltve: 2016. 01. 04.)

vényben meghatározottak szerint csökkenthető és szociális ellátással alakítható, munkavégzésre való képesség esetén megszüntethető.”

Ez a módosítás lehetővé tette a korábban megszerzett korhatár előtti nyugdíjak csökkentését, és azok szociális ellátással való átalakítását.

A Szerb Köztársaság Alkotmánya

1990-ben elfogadták a Szerb Köztársaság (továbbiakban: Szerbia) Alkotmányát, amely 40. cikkelye kimondja, hogy az alkalmazottak számára törvény szabályozza a kötelező biztosítást, az egészségügyi és szociális biztosítás továbbra is együtt található meg. Azoknak az állampolgároknak a szociális jogait, akiket nem fedett le a kötelező társadalombiztosítás, külön törvény szabályozza. Az 1974-es alkotmányhoz képest szűkült az új alkotmány részletessége. Társadalombiztosításra jogosultak a munkaviszonyban lévő állampolgárok és családjaik betegség, terhesség, szülés, munkaképesség csökkenése vagy elvesztése, rokkantság, munkanélküliség és az idős kori munkaképtelenség esetén.

1992. április 27-én létrehozták a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot. Alkotmányának 58. szakasza kimondja, hogy: *„A kötelező biztosítással a foglalkoztatottak biztosítják maguk, valamint családjuk számára a szociális biztonság minden formáját, a törvénnyel összhangban. A munka alapján a földművesek ugyanolyan jogokat élveznek, mint a többi foglalkoztatott. Az állam köteles gondoskodni a munkaképtelen polgár anyagi biztonságáról, akinek nincs más megélhetési eszköze, és arról a polgárról, akinek nincs megélhetési lehetősége, a törvénnyel összhangban”.* (Tóth (szerk.) 1997: 167. old.)

Szerbia új politikai rendszerét és alkotmányos rendjét az 1990. szeptember 28-án elfogadott „miloševići alkotmány” intézményesítette, amely nem ismerte el az alkotmányos panaszjogot, sem az Ombudsman intézményét vagy az Állami Számvevőszéket.

Az Alkotmánybíróság 1990 és 2002 között a kormány keretein belül működött, mint a legmagasabb állami szerv, de csak formális szerepet töltött be. A meghozott törvényekből csak azok váltak hatályossá, amiket a kormány jóváhagyott.

Mindkét ország alkotmánya a rendszerváltást követően a szociális biztonsághoz való jogot a társadalombiztosításon és más szociális intézményeken keresztül biztosította. Továbbá mindkét ország alkotmányában intézményi kereteket határoztak meg, de az egyénnek nyújtott ellátások minőségét és mennyiségét nem.

Összegezve megállapíthatjuk: annak ellenére, hogy Magyarország demokratizálódott, míg Szerbiában tovább uralkodott a diktatúra, mindkét ország alkotmánya megteremti a társadalombiztosításhoz való jogot. A rendszerváltást követően Magyarország Alkotmánybírósága kialakított egy, az egyének alkotmányos jogait védelmező egységes állásfoglalást, amelyben kimondta, hogy a nyugdíjtulajdon „vásárolt” jognak számít és a társadalombiztosítás a szolidaritás és a biztosítás el-

vén kell, hogy működjön. Fontos kiemelni, hogy a társadalombiztosításhoz való jog egyik országban sem vált alanyi joggá, csupán alkotmányos (értsd: az alkotmányban megjelenített) jog maradt, az államnak a társadalombiztosítási rendszer működtetésével kapcsolatos kötelezettségét rögzítette. Bár a magyar alkotmány kimondta, hogy a biztosított ellátásának mértéke elegendő kell, hogy legyen a megélhetéséhez, az Alkotmánybíróság ezt azzal írta felül, hogy kijelentette, az egyén számára biztosított ellátás mértéke különböző nemzetközi és gazdasági tényezők hatására változhat, akár még csökkenhet is. Az alkotmányok egyik országban sem garantálták a tisztességes életszínvonalat. Szerbiában a kilencvenes években a nyugdíjasok alkotmányos jogait senki sem tudta megvédeni, mivel az Alkotmánybíróság nem látta el tényleges feladatát. A nyugdíjrendszer teljes összeomlása és a hiperinfláció következményeként a nyugdíjak kifizetése késett, értékük nagymértékben romlott és nagy állami adósság halmozódott fel a nyugdíjasok felé, amelyet az állam áramutalványokkal próbált csökkenteni. (Radenović 2015: 276) Ezzel szemben Magyarországon az Alkotmánybíróság a szerzett jogtól való megfosztásnak tekintette, ha a járulékkal fedezett időszak nem kerül nyugdíj formájában kifizetésre. Magyarországon az Alkotmánybíróság munkája és az alkotmány jogi védelme komoly fejlődési folyamaton ment keresztül a 90-es években, míg Szerbia ezen a területen komoly visszalépéseket tett.

Ma hatályos alkotmányok

A 2000-es októberi²⁰ változásokat követően a szerbiai politikai elit egy új, demokratikus alkotmány elfogadását tűzte ki célul. 2006-ban fogadták el az új alkotmányt, melynek 3. szakasza kimondja, hogy „a joguralom a szabad és közvetlen választások, az emberi és kisebbségi jogok alkotmányos szavatolása, a hatalom-megosztás, a független bírósági hatalom és a hatalom részéről az Alkotmánynak és a törvényeknek a tiszteletben tartása révén nyilvánul meg.” Az Alkotmánybíróság visszakapta korábbi szerepkörét. Magyarország 2004-ben az Európai Unió tagja lett, 2010-ben a FIDESZ került hatalomra. A Parlamenti választásokon a FIDESZ 2/3-os győzelmének köszönhetően számos törvénymódosítást, reformkezdeményezést tudott megvalósítani. Többek között megreformálta a nyugdíjbiztosítás rendszerét és módosította az alkotmányt is. 2011. április 26-án²¹ pedig hatályba lépett Magyarország Alaptörvénye, azaz Magyarország új alkotmánya. Az Alkotmánybíróság szerint az új alkotmány szociálpolitikai paradigmaváltást is intézményesített, hiszen a szociális biztonság, ami korábban alapjogként volt

²⁰ 2000. október 5-én mondott le Slobodan Milošević, miután meghamisítva a választási eredményeket megnyerte az elnökválasztást, majd ezt követően az OTPOR (Ellenállás) diákszervezet és számos más ellenzéki politikai párt kezdeményezésére tüntetések kezdődtek az országban, amely hatására sikerült megbuktatni a tizenkét évig hatalmon levő diktátort.

²¹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25-i állapot) <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/mkpdf/hiteles/mk11043.pdf> (utolsó letöltés 2016. 01. 02.)

feltüntetve, itt csupán államcélként jelent meg. [12/2013. (IX. 25.) AB határozat, ABH 2013]

Magyarország Alaptörvénye

Az Alkotmánybíróság 3271/2014. (IX.22) AB határozata 24. bekezdésében kimondja, hogy „*Magyarországon a szociális biztonság garantálása nem alanyi alapjog, hanem csak államcél*”. Az Alaptörvény nem tartalmaz a szociális biztonság mértékére vonatkozó rendelkezést, csak arra kötelezi az államot, hogy az ország gazdasági állapotát és teljesítőképességét figyelembe véve tartsa fenn és működtesse a szociális biztonság intézményrendszerét. Feltűnő, hogy az alkotmány korábbi szövegével ellentétben az Alaptörvény csak a „*szociális intézmények és intézkedések rendszeréről*” beszél, a társadalombiztosítás rendszere kifejezés nem jelenik meg a szövegben.

Az alkotmányos védelem lehetőségét szűkíti, hogy az Alaptörvény aktuálpolitikai döntések végrehajtásának zökkenőmentessé tétele érdekében kizárja egyes kormányzati intézkedések alkotmányossági felülvizsgálatát.²² Az államra háruló feladatok köre szűkül, hiszen a régi alkotmány 70/E. § (1) bekezdése „*értelmezhető volt úgy, hogy a szociális biztonsághoz való jog a felsorolásban nem szereplő kockázatok bekövetkezése esetén is megilleti az állampolgárokat (pl. a felsorolásban nem szereplő anyaság, vagy éppen önhiba miatt bekövetkező munkanélküliség esetén), addig az új rendelkezés alapján alkotmányos védelemben csak a felsorolt kockázatokkal szembesülő állampolgárokat kell részesíteni*”. (Juhász 2015: 14)

Változott a szociális biztonság megteremtésének követelményébe sorolt kockázatok köre is. A felsorolásból kikerült az időskor és bekerült az anyaság. Az időseknek járó ellátás ugyanakkor továbbra is alkotmányos védelem tárgyát képezi, de más kontextusban. Az Alaptörvény XIX. cikk (4) bekezdésében a nyugdíjrendszer felépítésének meghatározásán van a hangsúly – „*a szolidaritáson alapuló egységes nyugdíjrendszer fenntartásával és az önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények*” –, megakadályozza a második pillér visszaállítását, tehát a magánnyugdíj-pénztár visszaállítását alkotmányellenesé teszi. Jakab András (2011) *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei* című írásában felhívja a figyelmet arra, lehet, hogy a „*társadalmi szolidaritáson alapuló*” jelzős szerkezet használatával a személyek közti elosztás mozzanatára kerül a hangsúly, tehát az állami rendszer az egyéni nyugdíjszámlák alkotmányos védelmét is megszünteti. Jakab (2011) véleménye szerint a (4) bekezdés nem zárja ki sem azt, hogy több biztosító legyen, sem a kötelező nyugdíjbiztosító lehetőségét, abban az esetben, ha

²² Alkotmánybíróság álláspontja szerint az újraszabályozás célja egyfajta új szociálpolitikai paradigma-váltás elérése, amely az ellátások igénybevételének a közösség számára hasznos magatartásához köthető. (Juhász 2015: 12) Erre utal az Alaptörvény O) cikkének szövege is, amely kimondja, hogy: „*Mindenki felelős önmagáért, képességei és lehetőségei szerint köteles az állami és közösségi feladatok ellátásához hozzájárulni*”.

az garantálja a társadalmi szolidaritást. Az Alaptörvény átveszi a korábbi alkotmánybíróvási döntések álláspontját, amely a társadalmi szolidaritást tekinti (az állami) nyugdíjbiztosítás egyik alapvének.

Az Alaptörvény külön kiemeli, hogy a nők életkori kedvezményeket kaphatnak, ez szükséges volt azért, hogy a későbbiekben ne legyenek támadhatók a nők számára kedvező nyugdíjszabályok a törvény előtti esélyegyenlőség elve alapján. Az Alaptörvény szintje alatti, másodlagos jogalkotás a járulékok egy részének adóvá alakításával megkérdőjelezte a szociális ellátások tulajdonszerű védelmének – az Alkotmánybíróság által korábban következetesen alkalmazott – elvét.²³

Szerb Köztársaság Alkotmánya

Az 1990-es Szerb Köztársaság Alkotmánya egészen a Szerbia és Montenegró államszövetség megszűnéséig hatályos volt. 2006. november 11-én hirdették ki az új alkotmányjavaslatot, amelyet a 2006. október 28-án és 29-én megtartott népszavazáson fogadtak el. A Szerb Köztársaság Alkotmánya²⁴ 69. szakasza kimondja, hogy a szociális védelem (szociális biztonság): „*a szociális és megélhetési nehézségek leküzdéséhez, valamint az alapvető létszükségletek kielégítési feltételeinek megteremtéséhez a társadalom támogatására szoruló polgárok és családok szociális védelemre jogosultak, amely a szociális igazságosság, az emberiség és az emberi méltóság tiszteletben tartásának elvein alapul.*” Továbbá az alkotmány azt is kimondta, hogy e jogokat törvény szabályozza, amellyel összhangban a foglalkoztatottak ideiglenes munkaképtelenség esetén visszatérésre jogosultak, a rokkantak, a háborús veteránok valamint a háború áldozatai pedig kiemelt védelemben részesülnek. Az alkotmány 70. szakasza külön szabályozza a nyugdíjbiztosítást, amelyben kimondja, hogy: „*A nyugdíjbiztosítást törvény szabályozza. A Szerb Köztársaság gondoskodik a nyugdíjasok anyagi biztonságáról.*” A 97. szakasz tartalma alapján a Szerb Köztársaság szabályozza és biztosítja „*a szociális biztosítást és szociális biztonságot szavatoló egyéb formákat*”. A 190. szakasz pedig kimondja, hogy a község²⁵ törvénnyel gondoskodik „*a polgárok szükségleteinek kielégítéséről az oktatás, a művelődés, az egészségügy és szociális védelem, a gyermekvédelem, sport és testnevelés terén*”. Tehát az alkotmány meghatározza, hogy kiket illet meg e jog (kik az alanyai), hogy mely esetekben és mekkora mértékben vállal felelősséget, de nem határozza meg, hogy mit ért az „*alapvető létszükségletek*” alatt, és milyen formában

²³ 2012 óta a munkavállaló a bruttó bér 18,5%-ának megfelelő társadalombiztosítási járulékot, a munkaadó pedig a bruttó bér 27%-ának megfelelő összeget – szociális hozzájárulási adó címen – fizet.

²⁴ Megjelent: A SZK Hivatalos Közlönye, 98/2006. szám (Forrás:http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/jogszabalyok/alkotmany_srb.pdf) (Letöltve: 2015. 11. 12.)

²⁵ Szerbiában a közigazgatási rendszer területi és szervezeti alapegysége. Több települést összefogó, legalsó szintű közigazgatási egység. Egy községközpontból (falu vagy város) és a körülötte fekvő kisebb falvakból áll.

biztosítja e jogokat. Az időskori nyugdíjbiztosítás fenntartásáért és működtetésért is az állam felelős.

A 2006-os Szerb Alkotmány formai és tartalmi jellemzőiről megoszlanak a vélemények. Marković (2006) szerint nem beszélhetünk új alkotmányról, hanem az 1990-es Szerb Köztársaság Alkotmányának, és a 1992-es Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmányának keverékéről, amely kibővül az Emberi és Kisebbségi jogok nemzetközi egyezményeivel. Emellett újak vélt részletek is felfedezhetők az 1947-es Olasz Alkotmányból, az 1958-as Francia Alkotmányból és az 1978-as Spanyol Alkotmányból. (Marković 2006: 6) A Velencei Bizottság szakmai véleménye szerint ugyanakkor Szerbia új alkotmánya minden európai sztenderdnek megfelel. Kritikaként csupán az fogalmazódott meg, hogy a szöveg olykor felületes, bizonyos rendelkezések nem teljesen érthetők és néhol ellentmondásosak. Annak érdekében, hogy a pozitív jogok vonatkozásában ne merüljenek fel irreális elvárások, a bizottság szorgalmazta, hogy azok államcélként kerüljenek megfogalmazásra. Tekintettel Szerbia gazdasági helyzetére, a Bizottság javaslata szerint a szociális jogokat olyan jogokként kell meghatározni, amelyek csak bizonyos korlátok közt válnak realizálhatóvá, és nem a klasszikus emberi jogok mintájára. (Velencei Bizottság 2007: 6–7)

Pajvančić (2009) Szerbia új alkotmányát elemezve felveti, hogy nem teljesen egyértelmű, vajon a társadalombiztosítás garantált állami kötelezettségként vagy államcélként került-e meghatározásra. Az alkotmány nem szabályozza részletekbe menően a szociális jogokat, csak felhatalmazza a jogalkotót a jogszabályalkotásra és e jogok biztosítására. (Pajvančić 2009: 91–94)

Az Alkotmánybíróság IU-22/2006 határozata kimondta, hogy a jogalkotónak jogában áll alkotmányos keretek között szabályozni a társadalombiztosításról szóló törvényt, de a jogszabály nem sértheti az egyenlőség elvét. A vitatott törvény határozatai nem hozhatnak létre egyenlőtlenséget a polgárok között. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint akkor nem alkotmányellenes a törvény, ha az minden hasonló helyzetben lévő biztosítottra (jogosulttra) kiterjed.

Az Alkotmánybíróság a 2005-ös Rokkantsági és Nyugdíjtörvény²⁶ 49. cikkelyét²⁷ alkotmányellenesnek ítélte. Az Alkotmánybíróság határozata alapján a

²⁶ Terjedelmi okok miatt nincs lehetőség ismertetni a Szerb nyugdíjbiztosítási rendszer működését és a vonatkozó törvénymódosításokat. A szerb nyugdíjbiztosítás egypilléres felosztó-kirovó elven működő rendszer. A tanulmányban említett 2005-ös törvénymódosítás 2006. január 1-jén lépett hatályba. A törvénymódosítás magába foglalta az öregségi nyugdíjkorhatár növekedését 2008-tól, azzal a céllal, hogy 2011-re a férfiak 65 évesen, a nők 60 évesen, minimum 15 munkaév után jogosultak nyugellátásra, továbbá meghatározta, hogy évente kétszer kell a nyugdíjak értékét összehasonlítani a fogyasztói kosár és az átlagjövedelem értékével (2009-től már csak a fogyasztói kosár értékével). A törvénymódosítás azt is kimondta, hogy a minimális nyugdíj nem lehet alacsonyabb az átlagjövedelem 60%-ánál, a legalacsonyabb nyugdíjat pedig növelni kell az átlagjövedelem 25%-ával. Ebben az időszakban az állam megkezdte azon alkalmazottak biztosítási ügyeinek a rendezését, akiknek valamilyen okból kifolyólag 1991 és 2003 között a munkaadójuk nem fizette a járulékait.

²⁷ Megjelent: A SZK Hivatalos Közlönyében- „Службени гласник РС”, број 34/03, 64/04, 84/04, 85/05 и 101/05

törvény olyan reformkezdeményezéseket indítványozott, amelyek megvalósíthatatlanok. Az öregségi nyugdíj összegét az egyén aktív évei során gyűjti össze, ebből adódóan a nyugdíjszámítási formula nem érintheti azokat, akik az új törvény hatályba lépése előtt mentek nyugdíjba.²⁸

A nyugdíjjogosultságokat tehát mindkét Alkotmánybíróság tulajdonhoz hasonló védelemben kezdte részesíteni. A Szerb Alkotmánybíróság 2015. szeptember 23-án kiadott határozata alapján, a törvénnyel összhangban, a megszerzett nyugdíjjogosultság a nyugdíjas tulajdonát (vagyonát) képezi. Továbbá az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy az Alkotmány nem tartalmazza a nyugdíjminimum összegét. A Szerb Köztársaság Alkotmánya és az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján a tulajdonjog korlátozása bizonyos feltételek teljesülése esetén, pl. közérdekből és megfelelő kompenzáció biztosításával, engedélyezett. Mindezzel összhangban a nyugdíj csökkentéséről szóló törvényt az Alkotmánybíróság nem minősítette alkotmányellenesnek, vagyis úgy ítélte meg, hogy az nem sérti az egyénnek sem a tulajdonhoz fűződő, sem más alkotmányban biztosított jogát. Továbbá meghatározta, hogy a törvény közérdeket véd, hiszen a rendszeres nyugdíjkifizetés mindenki számára fontos, még akkor is, ha azt a korábbiakhoz képest csak csökkentett összegben tudja biztosítani az állam. A törvény igazságos, hiszen kevésbé érinti az alacsony nyugdíjjal rendelkezőket, és fontos mozzanatot képez az is, hogy a nyugdíjcsökkentés nem állandó, hiszen ideiglenes hatályú rendelkezésről van szó. Az Alkotmánybíróság megállapította továbbá azt is, hogy a vitatott törvény gazdasági válság idejére szóló biztonsági intézkedést tartalmaz, aminek célja a nyugdíjrendszer pénzügyi fenntarthatóságának megóvása. Az Alkotmánybíróság véleménye szerint, figyelembe véve a mai gazdasági viszonyokat, 25 000 dinár (200 euro) számít „védelmezett” összegnek, az ez alatti összegű nyugdíjak nem csökkenthetők. Az Alkotmánybíróság kiemeli, hogy ez a törvény a nyugdíjbiztosítási rendszer stabilizálására törekszik, megteremtve ezzel a nyugdíjasok gazdasági biztonságát, s e cél összhangban van az alkotmány 70. szakaszával.²⁹

Összegzés

A dolgozat megkísérelte felvázolni két olyan hasonló örökséggel rendelkező állam alkotmányos fejlődését, amelyek különböző történelmi és politikai események hatására különböző ütemben fejlődtek. A szociális jogok alkotmányos biztosításának fejlődését számos tényező befolyásolta, köztük a történelmi-politikai változások, az alkotmányos hagyományok és szokások, a gazdasági tényezők, de

²⁸ 2006-os IY 5/05 AB Határozat – Одлука у предмету IY 5/05 од 8. јуна 2006. године, Megjelent: A SZK Hivatalos Közlönye – „Службени гласник Републике Србије”, број 63/06

²⁹ 25 000 dinárral (200 euró) rendelkezik havonta több mint 750 000 ember. Szerbiában jelenleg 13 000 dinár (100 euró) a legalacsonyabb nyugdíj, de a mezőgazdasági nyugdíj mindössze átlagosan 10 000 dinár (80 euró) (Forrás: <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/0-102186/saopstenje>)

még a nyelvi különbségek is. Az alkotmány változása, megreformálása mindig összefüggésben van „*az objektív valóságban végbemenő változásokkal*”. (Đorđević (1975): 1. old.) A vizsgált alkotmányok szociális biztonságra való jogosultsági feltételeiben és a szociális jog fontosságának szabályozásában is megfigyelhetők az aktuális trendek. Az alkotmánymódosítások egy-egy adott korszakban a hatalmon lévő politikai szemlélet befolyásának hatására – felváltva – hol tágabban, hol szűkebben határozták meg a szociális jogokat és ezen belül a társadalombiztosítást. A szocialista Jugoszlávia alkotmánya modernebb, tágabban határozza meg a társadalombiztosítás jogköreit, előbb alapította meg az alkotmányosság védelmének intézményrendszerét is, mint Magyarország. A rendszerváltást követően ugyanakkor a gyors ütemben átalakuló Magyarország alkotmányos fejlődése illeszkedett inkább a modern trendekhez. Szerbia alkotmányos szabályozása ezzel szemben sokkal szűkebben fogalmazott. Ebben az időszakban az alkotmányos rendszer politikai indíttatású átalakítására – az Alkotmánybíróság működésének korlátozásával – Szerbia szolgált példaként. Napjainkra ismét trendváltás figyelhető meg a két országban: míg a szerb politikai befolyás pozitívan hatott a szociális jogok – a nyugdíjjogosultságok – védelmére, bár az országot erős szakmai útkeresés jellemzi, addig Magyarországon a fékek és ellensúlyok rendszerének aktuálpolitikai célzatú megbolygatása a szociális jogok védelmét is gyengítette. Ma mindkét ország politikáját a nemzetállam erősödése jellemzi, továbbá az figyelhető meg, hogy a szociális jogok védelmének kidolgozott és alkalmazott technikái gyengültek, ezért az alkotmányvédő szervezetek – egymástól is tanulva – tudják erősíteni azok védelmét. Az, hogy a két ország alkotmányai milyen irányban fejlődnek tovább, jelentős mértékben függ az állampolitikától, a hatalmon levő párt(ok) hozzáállásától, attól, hogy egy esetleges hatalomváltás után milyen politikai ideológiával kormányoznak majd.

Irodalom

- Andrew C. Janos (2003): *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*, Helikon Kiadó, Budapest
- Balogh Zoltán – Holló András (szerk.) (2004): *Az értelmezett alkotmány*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest
- Báldy Péter (szerk.) (2003): *Az Alkotmány magyarázata*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest
- Bencsik Péter (2013): *Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata*, http://epa.oszk.hu/00900/00995/00031/pdf/EPA00995_multunk_2012_3_153-205.pdf (utolsó letöltés: 2015. 12. 10.)
- Blagojević, Milan (2015): *Kritika dvije odluke Ustavnog suda, Republike Srbske*. Originalni Naučni Rad, Beograd
- Csanda Erzsébet – Tóth Péter (1987): *Önigazgatás a társadalmi jóléti szférában Jugoszláviában*. Társadalom, tudomány, egészségügy, (3). pp. (213–220 old.)

- <http://acta.bibl.u-szeged.hu/18665/> vagy http://acta.bibl.u-szeged.hu/18665/1/tars_tud_eu_1987_213-220.pdf (utolsó letöltés: 2018. 03. 23.)
- Evropska Komisija za Demokratiju putem prava (Venecijiska Komisija): *Mišljenje o Ustavu Srbije* [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2007\)004-srb](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2007)004-srb) (utolsó letöltés: 2015. 12. 08.)
- Habsburg György (2006): A szociális biztonságról. In: *A mi alkotmányunk – Vélemények és elemzések Magyarország Alkotmányáról*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Társadalomszolgáltató Kft., Budapest 138–139. old
- Horváth Attila (1992): Fejezetek a szovjet típusú szocializmus magyarországi alkotmánytörténetéből. In: *Magyar Alkotmánytörténet* (Szerk. Révész T. Mihály). ELTE ÁJK, Budapest
- Ivana Radenković (2015): Penzijski sistemi u kontekstu promena društvenih formacija – od Kraljevine Jugoslavije do danas. In: *Bilans stanje doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji* (Szerk.: Darko Vesić – Miloš Baković-Jadžić – Tanja Vukša – Vladimir Simović). Centar za politike emancipacije, Beograd (223–342. old)
- Jakab András (2011): *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest
- Jovan Đorđević (1975): *A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság új alkotmányának alapvető jellegzetességei*, http://adattar.vmmi.org/cikkek/1629/letunk_1975.05-06_02_jovan_a_jszszk.pdf (utolsó letöltés 2015. 11. 12.)
- Juhász Gábor (2015): Államcéllok, paradigmaváltás és aktuálpolitikai alkotmányozás. A szociális jogok védelme az Alaptörvényben. In: *Esély* 2015/1, 26. évf. 1. Hilscher Rezső Alapítvány, Budapest
- Kalóczy Izabella (2010): Szerbia alkotmánytörténete a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a bírósági szervezetre és bírói függetlenségre. In: *South-East Europe International Relations Quarterly*, Vol.1. No. 1 (Spring 2010/1)
- Kukorelli István (1995): *Az alkotmányozás évtizede* – Közjogi, politikai tanulmányok, parlamenti jegyzetek. Korona Kiadó, Budapest
- Kovrig Béla (1944): *A munka védelme a Dunai államokban*, Universitas Francisko Josephina. Kolozsvár
- Laki László (1977): Tito, mint a társult munka társadalmának alkotója. In: *Létünk* http://adattar.vmmi.org/cikkek/2043/letunk_1977.2_05_laki_laszlo.pdf (utolsó letöltés: 2016. 08. 15.)
- Major Nándor (2012): Jugoszlávia széthullása I. In: *Létünk* 2012/1. 9–30. http://epa.oszk.hu/00900/00997/00020/pdf/EPA00997_Letunk-2012-1_009-030.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 08.)
- Mezey Barna (szerk.) (2003): *Magyar alkotmánytörténet 5., átdolgozott kiadás*. Osiris Kiadó, Budapest
- Mezey Barna – Sente Zoltán (2003): *Európai alkotmány és parlamentarizmus történet*, Osiris Kiadó, Budapest
- Mihelics Vid (1931): *Az új szociális állam: Társadalompolitikai és gazdasági rendezések Európa legújabb alkotmányában*. Szent István Társulat, Budapest.

- http://www.ppek.hu/facsimile/Mihelics_Vid_Az_uj_szocialis_allam_facsimile.pdf (utolsó letöltés: 2017. 01. 14.)
- Nenadić, Bosa (2009): *Ustavni Sud Republike Srbije 1963–2008*. Beograd http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Publikacije/Ustavni_sud_Republike_Srbije_1963-2008.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 12.)
- Nikolić, Pavle: *A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság és tagállamai*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (47) 245–255. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6835/1/juridpol_047_245-255.pdf (utolsó letöltés: 2016. 11. 15.)
- Ördögh Tibor (2012): *Szerbia és Horvátország politikai rendszerének összehasonlítása*. Grotius E-könyvtár, 56. szám (2012) (A tanulmány a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetében 2012-ben megvédett MA-diplomamunka átdolgozott változata. Konzulens: Kemenszky Ágnes) http://www.grotius.hu/doc/pub/WLKGKS/2012_154_ordogh_tibor_szerbia_es_horvatorszag.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 15.)
- Pajvančić, Marijana (2009): *Kommentar Ustava Republike Srbije*. Fondacija Konrad Adenauer
- Pozsár-Szentmiklós Zoltán, Somody Bernadette (szerk.) (2012): *Alkotmányos alapok*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.
- Ratko Marković (2006): *Ustav Republike Srbije iz 2006 – kritički pogled*. Naučni Članci, Beograd
- Takács Tibor (szerk.) (2013): *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*, Wolters Kluwer Kft., Budapest
- Tito, J. B.: *Samoupravni socijalizam. „Školska knjiga”*, Zagreb, 1974.
- Tóth Judit – Legény Krisztián (szerk.) (2006): *Összehasonlító alkotmányjog*. CompLex Kiadó Jogi és Üzleti Társadalomszolgáltató Kft, Budapest
- Toldi Ferenc (1967): A jugoszláv alkotmánytörténet áttekintése. In: *Állam- és Jogtudomány 1967/1*.
- Tóth Károly (szerk.) (1997): *Kelet-Európa új Alkotmányai*, JATE Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék
- Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.) (2010): *Bevezetés az alkotmányjogba*, SZTE ÁJTK – PPKE JÁK, Budapest
- Ustavni Sud Srbije (2004): *U susret novom Ustavu – Zbirnik radova savetovanja*, Beograd. <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Publikacije/U%20susret%20novom%20ustavu.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 11. 12.)
- Végh Enikő (1984): Az új rokkant- és nyugdíjbiztosítási rendszer néhány jellegzetességéről. In: *Létünk*, <http://docplayer.hu/1317535-Vegh-eniko-az-uj-rokkant-es-nyugdijbiztositasi-rendszer-nehany-jellegzetessegerol.html> (utolsó letöltés: 2016. 08. 15.)

Alkotmányok:

1949. évi XX. törvény – a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, http://www.sze.hu/~smuk/Doktoriiskola/Alkotm%E1ny/Alk_egyseges_3.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 10.)
- Jugoszláv Föderatív Népköztársaság – határozat az alkotmány kihirdetéséről – »Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije«, *Odluka o proglašenju ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, Beograd, str. 74–94, broj 10., godina II, 1. veljače
1946. Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság Alkotmánya – Ustav FNRJ, [file:///C:/Users/Bea/Downloads/aj_10_02_10_txt_ustav1946%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Bea/Downloads/aj_10_02_10_txt_ustav1946%20(1).pdf) (utolsó letöltés: 2015. 11. 10.)
1963. Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságra Alkotmánya – Ustav SFRJ, <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Ustav-SFRJ-iz-1963.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 11. 10.)
1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről, http://www.sze.hu/~smuk/Doktoriiskola/Alkotm%E1ny/Alk_egyseges_3.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 15.)
- A Szerb Szocialista Köztársaság Alkotmánya. A SZSZK Hivatalos Közlönye – Ustava Socijalističke Republike Srbije „Službenom glasniku Socijalističke Republike Srbije”, broj 14/1963
- JSZSZK Alkotmánya. JSZSZK Hivatalos Közlönye – Ustava Socijalističke Republike Srbije. „Službenom glasniku Socijalističke Republike Srbije”, broj 8/1974.
- Vajdaság SZAT Alkotmánya. SZAT Hivatalos Közlönye – Ustavom Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine („Službeni list Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine”, broj 4/74)
1990. Szerb Köztársaság Alkotmánya – Ustav RS
1992. Jugoszláv Szövetségi Köztársaság Alkotmánya – Ustav SRJ <http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/SRB-FRY-Constitution-1992-SRB.pdf> (utolsó letöltés: 2016. 01. 05.)
2006. Szerb Köztársaság Alkotmánya http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/Madjari/Jogszabalyok/alkotmany_srb.pdf (utolsó letöltés: 2016. 01. 05.)
2011. Magyarország Alaptörvénye http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV (utolsó letöltés: 2016. 01. 04.)

Használt online felületek:

- Jugoszlávia Archívuma <http://www.arhivyu.gov.rs/>
- Szerbia Alkotmánybírósága <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/0-102186/saopstenje>

HOZZÁSZÓLÁS MITCHELL A. ORENSTEIN „GLOBÁLIS NYUGDÍJPOLITIKA” CÍMŰ CIKKÉHEZ

Az Esély 2017/6. számában Nyilas Mihály fordításában megjelent egy jelentős amerikai nyugdíjgazdász 2008-ban írt cikke a globális nyugdíjpolitikáról. Számunkra a legfontosabb téma: a Világbank szerepe a kötelező magánnyugdíj-rendszer (röviden: manyu) bevezetésében, többek között Magyarországon. Emlékeztetőül, 1994 körül sok közgazdász és politikus azt hitte, hogy a manyu bevezetése jelentősen segítené a transzformációs válság okozta nyugdíjválság megoldását. A World Bank (1994) kötet jelentősen megerősítette ezt az irányt, és a volt szocialista országok között elsőként 1998-ban Magyarország bevezette a manyut. Később a Világbank szakértői is felismerték a manyu hátrányait: az áttérés alatt adósságfinanszírozás esetén ideiglenesen (40 évig?) növeli a kimutatott államadósságot, az eszmei számla bevezetésével – áttérési költségek vállalása nélkül – hasonló ösztönzők alkalmazhatók.

A cikk fordításában azonban két dolog zavaró. 1) A fordító nem jelezte, hogy a cikk jelene múlt időbe került. Mint ismert, 2010 végén Orbán Viktor – demokráciában szokatlan erőszakkal – visszakényszerítette a manyu tagjainak (a dolgozók 70 százalékanak) zömét a tiszta tb-rendszerbe, és a 2012-es alaptörvény meg is tiltotta a vegyes nyugdíjrendszer újbóli létrehozását. Egyébként a 2008-ban kibontakozó nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság számos kelet-közép-európai országot a manyu időleges vagy végleges bezárására készítette. Ez a körülmény értelemszerűen hiányzik az eredeti angol cikkből. 2) A volt szocialista országokban a magyar közgazdászok egy csoportja élen járt a Világbankkal folytatott vitában, és ennek leghatásosabb dokumentumára, Augusztinovics Mária vezetésével írt cikkekre (2002) egy 2008-ban írt könyvében maga Orenstein is hivatkozik.

Fontosnak tartottam, hogy ezt a kiegészítést rövid hozzászólásomban a fordító helyett megtegyem.

Simonovits András

Hivatkozás

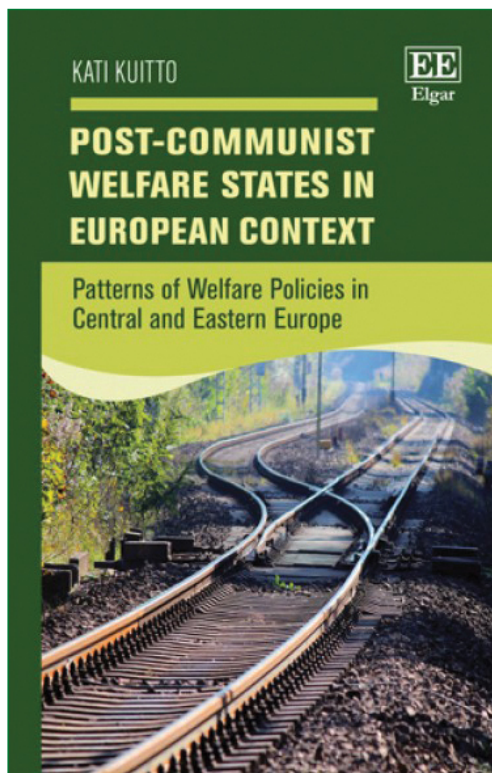
Augusztinovics, M. –coordinator– Gál, R.I. – Matits, Á. – Máté, L. – Simonovits, A. – Stahl, J. , (2002): „The Hungarian Pension Reform Before and After the 1998 Reform”, Chapter 1 In: *Pension Reform in Central and Eastern Europe*, Vol. I (ed. by Fultz, E.) 25–93.

Orenstein, M.A. (2008): *Privatizing Pensions: The Transnational Campaign for Social Security Reform*. Princeton, Princeton UP.

MÁTÉ ANNA

KOMPARATÍV SZOCIÁLPOLITIKAI ELEMZÉS A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ORSZÁGOKRÓL

(Kati Kuitto: *Post-Communist Welfare States in European Context – Patterns of Welfare Policies in Central and Eastern Europe*, Edward Elgar Publishing, 2016, 210 o.)

Miként a finn szerző megjegyzi, a könyv „egy hosszú intellektuális utazás” eredménye, amelyet a Közép- és Kelet-Európa posztkommunista országainak demokratikus fejlődése iránti érdeklődés irányított. Kati Kuitto figyelmét és tudományos érdeklődését alapvetően két dolog motiválta: az európai jóléti államok jövőjére (illetve jövő nélküliségére) vonatkozó sötét jóslatok és az a felismerés, hogy a szociális védelem meghatározó szerepet játszik az „átmeneti országok” demokratikus fejlődésének megszilárdításában. A könyv az intellektuális utazás eredményeként született doktori disszertációt tartalmazza.

A könyv felépítését tekintve két nagy részre oszlik. Az első rész az elméleti háttérrel vázolja az olvasó számára, a második rész pedig Kuitto kutatását és eredményeit

tárja elénk. A szerző célja a könyvvel, hogy jobban megérthessük Közép-Kelet Európa volt posztszocialista országaiban fejlődő jóléti állami berendezkedéseket, egyszersmind mélyebben beágyazzuk a kvalitatív analitikus módszertant, mint a kutatási terület egyik lehetséges megközelítési módját.

Gyakorlatilag a rendszerváltással egyidőben megkezdődött a posztszocialista országok elhelyezése a komparatív térben. Már az 1990-es évek legelején megszülettek az első predikciók arról, hogy vajon az egyes rendszerváltó országok melyik típusú jóléti állam felé fognak közeledni (Leibfried 1992, Ferge 1993, Deacon 1993.) Ezek az előfeltevések az akkor legfrissebb és mindmáig legnagyobb hatású tipológiát, Esping-Andersen (1990) hamar társadalomtudományi klasszikussá vált komparatív jóléti állam kutatását és az ennek eredményeként megalkotott három „ideáltípusát” vették alapul a volt szocialista országok szociálpolitikájának jellemzésekor. Idővel e tipológiát több megközelítésből számos kritika érte, köztük az egyik legfontosabb az volt, hogy nem alkalmazható a kelet-közép-európai országokra. Az elmúlt évtizedekben később több kutató is próbálkozott ezen országok tipizálásával. A teljesség igénye nélkül, többek között: Bohle – Greskovits (2007), Cerami (2009), Vanhuysse (2009) és Cook (2010). Kuitto könyve kellő hangsúlyt fektet a komparatív szociálpolitika eddigi eredményeinek bemutatására, megismerteti az olvasót a komparatív elemzések történeti fejlődésének legmeghatározóbb állomásaival. A témát körüljáró fejezetek Esping-Andersen könyvét, illetve az ő művének legfontosabb kritikáit állítják a központba. A kritikai fogadtatás ismertetésekor azonban alig említődik a közép-kelet európai országok szerepe, így az ezen országok besorolására tett kísérletek a vártnál talán kevésbé részletezettek. A szerzőhöz feltehetően Thomas Inglot közép-kelet-európai országokkal kapcsolatos elemzései állnak legközelebb, különösen ami az országok ad hoc, tűzoltás jellegű szociálpolitikáját, vagy ahogy Inglot nevezi, „emergency welfare state” jellegét illeti.

A könyvben Esping-Andersen kritikája – a szerző módszertani céljaival összhangban – talán kutatómódszertani szempontból a legszámottevőbb. Kuitto több olyan kutatást is az olvasó elé tár, amelyek megismételték az eredeti kutatást, ám az eredményekben nem a korábbi típusok jelentek meg. A szerző ugyanakkor elveti azoknak a kutatóknak az álláspontját, akik szerint a komparatív jóléti államelemzés, mint rezsimitípusok összevetése hiábavaló – ugyanakkor aláhúzza, hogy módszertanilag részletesebb megközelítést tart szükségesnek. A könyv második felében az általa ennek fényében létrehozott elemzési keretet ismerteti, illetve a kutatás eredményeit mutatja be. A szerző a kutatás módszertanul a klaszterelemzést választotta, olyan módon, hogy a jóléti intézkedések és ezek hatásainak három csoportba sorolásával igyekszik kiküszöbölni a klaszterelemzés során a túl magas változószámból adódó problémákat. Így voltaképpen három különböző klaszterelemzést végez a vizsgált országokra: 1) a finanszírozási jellemzők, 2) a szociális kiadás nagysága és 3) az ellátások hozzáférhetőségének nagyvonalúsága. Az első változószett a GDP arányos kiadások mellett annak adó és társadalombiztosítási forrásarányát is tartalmazza, a második változó csoportba az időskor okán járó pénzbeli ellátások, a munkavállalókat célzó pénzbeli ellátások, az egészségügyi és szociális szolgáltatásokra fordított kiadások GDP arányai szerepelnek. Az ellátások „nagyvonalúságát” mérő elemzéshez a nyugdíjminimumot, a munkanélküliség és betegség esetén járó ellátásokra való jogosultságszerző

időt, a juttatások helyettesítési arányát, valamint a lefedettség mutatót használja. A szerző az elemzésében szinte minden olyan változót felhasznál, amit a jóléti rezsimtípus megállapításánál használni szokás. Kettőtől tekint el, az egészségügyi célú magánkiadások mértékétől, illetve az ellátások szegénységcsökkentő hatásától. Ezen a ponton kell kitérnünk a könyv talán egyetlen jelentős hiányosságára: a szerző nem reflektál Fenger (2007) néhány évvel korábbi kutatására, annak ellenére, hogy az mind elméleti megközelítésében, mind módszertanában, mind pedig – ahogy később látni fogjuk – eredményeiben is a legközelebb áll Kuittoéhoz.

A szerző kutatásának eredményei összhangban állnak a komparatív jóléti állam kutatások korábbi eredményeivel, elemzését azonban szélesebb módszertani bázisra helyezi. Kuitto kutatásának nívója, hogy az általa alkalmazott módszertan lehetővé teszi, hogy a nyugat-európai és a közép-kelet-európai jóléti államok közötti, valamint a közép-kelet-európai államok csoportján belüli típuskülönbségek egyazon kutatásban legyenek kimutathatók. Mindhárom klaszterelemzésben a változószettől függően 5–7 klasztert különböztetett meg egymástól, a kapott klaszterek pedig az adott szempontrendszer szerinti tipizálás jóléti rezsimtípusainak felelnek meg. A három klaszterelemzés eredményei egybevágnak abban a tekintetben, hogy a nyugat-európai és közép-kelet-európai jóléti államok – egyetlen kivételtől eltekintve – nem alkotnak közös klasztert. Az egyetlen kivételt a kiadások mértéke alapján felállított csoportokban találjuk, ahol az ötödik klaszterbe Csehország és Magyarország mellett Írország és Spanyolország került. A különböző klaszterelemzések eredményeit összegezve a szerző öt különböző rezsimtípust különböztet meg. Az összegzett típusokban három típus kizárólag nyugat-európai országot tartalmaz, egy típus kizárólag kelet-európai, és meghatároz egy olyan típust, amelybe Németország, Ausztria, Hollandia, Portugália, Spanyolország és Svájc mellett Magyarország és Szlovénia tartozik. Így Kuitto könyvének egyik legnagyobb eredménye annak az elképzelésnek az alátámasztása, hogy a) a közép-kelet-európai jóléti államok rezsimtípus tekintetében eltérnek a nyugat-európai jóléti államoktól, b) a klasszikusnak tekinthető rezsimtípus besorolások nem adaptálhatók a térségre, c) maguk a közép-kelet európai országok sem egységesek, nem beszélhetünk unikális, poszt szocialista jóléti államtípusról. A szerző konklúziójában arra az eredményre jut, hogy az Esping-Andersen által leírt, jóléti államok között differenciáló dekommodifikációs potenciál megközelítés nem fenntartható. Helyette három olyan dimenziót nevez meg, amelyek mentén különböznek, illetve hasonlítanak egymáshoz a jóléti államok: 1) az egyes ellátások általános nagyvonalúsága, különös tekintettel a munkavállalási korúakat érintőkre; 2) a társadalombiztosítás univerzalitása; és 3) a táppényszerű ellátások helyettesítési rátája. Kuitto Inglet „emergency welfare state” meghatározását kiegészíti a saját meglátásaival, és végül levonja azt a következtetést, hogy a kelet-európai jóléti államokat az ad hoc szociálpolitika-alkítás és a közepes jövedelmi helyzet együttesen alakította jelenlegi formájukra.

Kuitto kutatásának egyik legfőbb erénye, hogy az általa használt adatoknak és a módszertan kiválasztásának köszönhetően a kutatás a későbbiekben viszonylag

egyszerűen reprodukálható. Ez a közeljövőben akár időszerű is lehet, mivel – és ezt maga a szerző sem felejt el hangsúlyozni – a kutatás során használt adatok 2005 és 2007 közötti időtartamból származnak, vagyis egyrészt több mint tíz évvel ezelőttiek, valamint éppen a 2008-ban beköszöntő gazdasági világválság előtről származnak.

A könyv olvasmányos formában íródott, a szakértő és a téma iránt érdeklődő nem szakmai közönség számára egyaránt érdekes olvasmányként szolgál. A könyv első része önmagában is megállja a helyét: a témához kapcsolódó minden fontosabb fejlődési állomás és a komparatív kutatások elméleti keretétől szolgáló, meghatározó, korábbi kutatási eredmények ismertetése mellett betekintést nyújt a közép-kelet-európai országok jóléti fejlődésébe és ismerteti a rendszer-változáskor őket érő társadalmi és intézményes kihívásokat is. A könyvnek ez a fele a szakértő olvasónak talán nem nyújt annyi új információt, mint a második fele, viszont kellő részletességgel és alapossággal járja körül a témát ahhoz, hogy a komparatív szociálpolitikában kevésbé otthonosan mozgó is megismerhessék a terület minden fontos kérdését. A könyv második része kétségbevonhatatlanul az utóbbi idők egyik legrészletesebben kidolgozott, a jóléti államtípusokat európai kontextusban vizsgáló elemzési kerete.

Irodalom

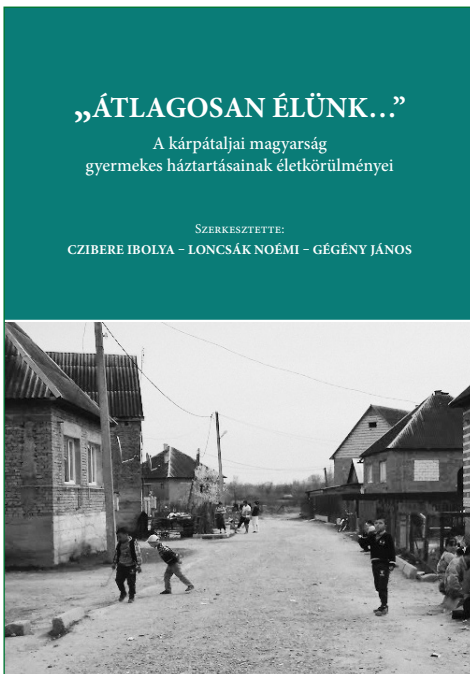
- Bohle, D. – Greskovits, B. (2007): Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism: Towardstransnational capitalism in Central-Eastern Europe. In: *West European Politics*, 30:3, 443–466.
- Cerami, A. (2006): *The Politics of Reforms in Bismarckian Welfare Systems: The Cases of Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. Paper presented at conference “A long good bye to Bismarck? The politics of welfare reforms in Continental Europe”. Cambridge, Harvard University
- Cerami, A. – Vanhuysse, P. (eds.) (2009): *Post-Communist Welfare Pathways: Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan
- Cook, L. J. (2007): *Postcommunist Welfare States: Reform politics in Russia and Eastern Europe*. Ithaca. Cornell University Press.
- Deacon, B. (1993): *Developments in East European social policy, in New perspectives on the Welfare State in Europe*, edited by C. Jones. London, Routledge.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Tree World of Welfare Capitalism*. New Jersey, Princeton University Press.
- Fenger, H. J. M.: (2007) Welfare regimes in Central and Eastern Europe: Incorporating post-communist countries in a welfare regime typology. In: *Contemporary Issues and Ideas in Social Sciences*. Elérhető: <https://www.researchgate.net/publication/26470164>

- Ferge Zsuzsa (1993): A szociális polgáriság feltámasztásának nehézségei. In: *Esély – Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat* 5/6. p. 3-28.
- Inglot, Tomasz (2008): *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: *Cambridge University Press*, 363 pp.
- Leibfried, S. (1992): “Towards a European welfare state? On integrating Poverty Regimes into the European Community”; In: Ferge, Zsuzsa and Kohlberg, J. E. (eds) (1992): *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt am Main, Campus

ELEK ZSUZSANNA RÉKA

„ÁTLAGOSAN” AZ ÁTLAG ALATT

(Czibere Ibolya – Loncsák Noemi – Gégény János [szerk.]:
 „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság
 gyermekes háztartásainak életkörülményei,
 Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 190 o.)

A kutatásokból keveset tudhatunk a kárpátaljai magyar lakosság szegénységéről, kirekesztettségéről. Míg Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben élő gyermekes családok életkörülményeiről, gyerekszegénységéről és a gyerekesélyekről átfogó képet adnak az elmúlt évek kutatásai (Ferge–Darvas 2012, Ferge–Darvas 2014, Vastagh–Husz 2017), a kárpátaljai magyarság körében még nem készült hasonló, ezért mindenképp hiánypótló az a feltáró kutatás, melynek eredményeiről a Czibere Ibolya, Loncsák Noémi és Gégény János szerkesztésében megjelent kötet beszámol. A könyv egy debreceni szociológus hallgatókból álló kutatócsoport – három kárpátaljai településen (Vári, Nagyborzsova

és Halábor) – 2016 tavaszán végzett kérdőíves felmérésének eredményeit mutatja be. A kutatás célja az volt, hogy a térségben élő gyermekes családok helyzetének és életkörülményeinek feltárásán keresztül a szerzők azonosítani tudják a Kárpátalján élő gyermekek szegénységét és problémáit. A kutatás nem csak újszerűsége miatt nagyon releváns, hanem mert – miközben a vizsgált területen a teljes népesség a hivatalos szegénységi küszöb alatt él – a térségben élők számára a szociális védelmi rendszer a fizikai létbiztonság megteremtéséhez sem jelent minimumgaranciákat: a környéken alig van munkalehetőség és korlátozott – az egyébként rossz minőségű – egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint nem nyújt mobilitási lehetőségeket az oktatás sem. Az ukrán nyelvtudás hiánya hozzájárul a kirekesztődéshez, ugyanakkor jelentős integrációs erőt képez a valláshoz való

kötődés, az intézményesített szociális védőháló hiányában felértékelődik az öngondoskodás, a család szerepe és a reciprocitáson alapuló közösségi segítség.

A kötetben bemutatott kérdőíves kutatást – annak megalapozásaként – egy Váriban készített interjúk feltáró kutatás előzte meg, melynek tapasztalatairól jelen kötet bevezető fejezetében olvashatunk (Loncsák Noémi: *Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete*). Feltehetően ebből a kutatásból ered a címben szereplő „átlagosan élünk” kifejezés is, melyet azok – a kutatásban megkérdezettek – használtak magukra, akik szubjektív szegénységük megítélésekor a legjobb kategóriába tartoztak. A bevezető fejezetből képet kapunk a térség gazdasági és társadalmi jellemzőiről, infrastrukturális ellátottságáról, a szociális ellátórendszeréről és ellátásokról, valamint a kutatásba bevont három falu területi jellemzőiről. Kárpátalján (mely a Kárpát-medence legszegényebb területe) a munkanélküliek aránya minimum 80 százalékos (annak ellenére, hogy a foglalkoztatási központokba csak minden tizedik ember regisztrálja magát), egyes magyarok lakta területeken akár 100 százalékos – így a lakosság jelentős része illegális munkavállalásra kényszerül. Egy korábbi kutatás (Darcsi 2008) alapján a megkérdezettek 82 százalékánál nem volt kiépítve a csatornahálózat és a települések 77 százalékánál az ivóvízrendszer.

A kutatócsoport az adatfelvételhez a korábbi MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda munkatársai által létrehozott, és a jelenlegi MTA Gyerekesély-kutató Csoportja által kibővített – háztartásokra és gyermekekre vonatkozó – kérdőívet használta, melyet a térséghez igazítottak és további kérdésekkel egészítettek ki. A kutatók ugyanakkor számos módszertani korlátba ütköztek – ezeket mutatja be Gégény János a kötet második, *A kutatás módszertana* című fejezetében. Releváns országos, kárpátaljai, járási és településszintű adatok hiányában egy, a három falut jól ismerő kulcsinformátor segítségével sikerült elérni a három település legtöbb gyermekes háztartását (Czibere-Kovács 2017), összesen 139 háztartást és 691 személyt. A nem valószínűségi mintavétel problémájának megoldására két randomizációs módszert (Bootstrapping és Monte Carlo) alkalmaztak. Kárpátalja 13 megyéjéből egyedül a Beregszászi járásban élnek abszolút (körülbelül 76 százalékos) többségben magyarok, ezért kutatási helyszínként innen került ki a három, eltérő településkategóriába tartozó, 95-98 százalékban magyarok lakta falu. Bár a kárpátaljai magyarok 65 százaléka falvakban él, a minta nem reprezentatív a teljes kárpátaljai magyarságra, de a feltáró kutatás eredményeit bemutató tanulmányokból álló kötet ezzel együtt hiánypótló, informatív, részletgazdag és számos érdekes összefüggésre rávilágít.

A kötet bevezető és módszertani fejezetét 7 tanulmány követi, melyek a kérdőíves adatfelvétel eredményeit az egyes témák mentén elemzik, így a kötet végére érve átfogó képet kaphatunk a három kárpátaljai településen élő gyermekes magyar családok életszínvonaláról, többdimenziós szegénységéről, kirekesztettségéről és a gyermekszegénységről. A kérdőíves felmérés eredményeit releváns adatok hiányában nem lehetett kárpátaljai vagy ukrainai adatokkal összevetni, de érdekes lehetett volna az összehasonlítás – a jórészt azonos kérdőívvel felmért

– a magyarországi leghátrányosabb helyzetű kistérségekben vizsgált gyermekszegénységi kutatások eredményeivel.

A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban című tanulmányában Czibere Ibolya és Kovách Imre célja, hogy átfogó képet adjanak a három település életszínvonaláról. Részletesen elemzik a háztartások jellemzőit és a családszerkezeti formákat, a lakókörnyezetet és lakáskomfortot, a háztartások munkaintenzitását, anyagi deprivációját, eladósodottságát, szubjektív anyagi helyzetét és a 18 év alatti gyermekek kielégített és ki nem elégített szükségleteit. A szerzők számos egyéb mellett bemutatják, hogy a lakások komfortfokozata milyen alacsony szintű: fürdőszoba csak a lakások 64 százalékában, vízöblítéses WC csak minden második lakásban van és a háztartások mindössze 18,7 százalékának van esélye vezetékes ivóvíz használatára. A vizsgált falvakban és környezetükben nagyon kevés a munkalehetőség (a vizsgált háztartások negyede teljesen kiszorult a munkaerőpiacról), ezért felértékelődik az informális (olykor illegális) és alkalmi munkák szerepe, miközben a nők számára szinte egyáltalán nincsenek munkalehetőségek, a munkaerőpiaci mobilitás hiányának pedig önszegregációs hatásai is vannak. A KSH deprivációs indexe alapján a háztartások fele deprivált, ezen belül jelentős részük súlyosan deprivált, és jelentős a szakadék a cigány és nem cigány népesség életminősége között. A megkérdezettek 60 százaléka ítélte meg úgy saját helyzetét, hogy három évvel ezelőtt jobban éltek, és 44 százalékuk arra számít, hogy a következő évben romlani fog helyzetük. Ugyanakkor szinte minden válaszadó nagyon szeret a falujában élni, és nem tervezik, hogy elköltöznek.

A három településen élő gyermekek helyzetéről Molnár Éva és Loncsák Noémi *A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői* című tanulmányában olvashatunk, melyből kiderül többek között, hogy a háztartások 10 százalékában nem tudják biztosítani a napi háromszori étkezést, és ez az arány az óvodában a legnagyobb, ahol 33 százalék az éhezők aránya. Az éhezés a többgyermekes illetve a cigány családokat jobban érinti. A gyermekek majdnem 30 százalékának a szülők nem tudnak 2 pár megfelelő cipőt biztosítani, 25 százalékának télen meleg felsőruházatot. 30 százalékuknak nincs külön fekhelye és 36 százalékuknak nincsenek beltéri játékaik. A térségben nehezen férnek hozzá az egészségügyi szolgáltatásokhoz.

A gyermekeknek alig több mint tizede járt bölcsődébe, és bár oktatási intézmények közül egyedül az óvoda található meg mindhárom településen, a gyermekek harmada nem járt oda sem. Az iskolás gyermekeknek csupán 30 százaléka részvétel napközis ellátásban, miközben otthonaikban a gyermekek negyedének nem biztosított a megfelelő hely, 40 százalékának íróasztal a tanuláshoz, a házi feladat elkészítéséhez. A gyermekek harmada egyáltalán nem használ számítógépet és negyedük is csak az oktatási intézményben, a gyermekek fele nem vesz részt rendszeresen szabadidős tevékenységben. A szülők 25 százalékánál kevesebben gondolják, hogy gyermekük felsőfokú végzettséget szerezhet, legnagyobb részük a szakmaszerzést látja reálisnak, az érettségit is csak 10 százalék tudja elképzelni.

Mivel a térség teljes népessége a mérhető és hivatalos szegénységi küszöb alatt él, és ebben az értelemben nem összehasonlíthatók a jövedelmi szegények a nem

szegényekkel, ezért Loncsák Noémi *Gyermekszegénység a kárpátaljai magyarság körében* című tanulmányában a deprivált háztartások és a háztartásokban élő gyermekek helyzetét elemzi – külön hangsúllyal a cigány származású gyermekekre. Írását az előzetes interjú feltáró kutatás interjúrészeleteivel gazdagítja. A településeken élő népesség 50 százaléka deprivált (kétharmaduk súlyosan deprivált), közöttük 44 százalék a cigány származásúak aránya. A deprivált háztartások felében a segélyek összege a bevételek több mint felét teszik ki, lakáskörülményeik még az általános körülményeknél is rosszabbak (ötödüknél egy légtérben zajlik az élet). A gyermekek egészségi állapota, iskolai esélyei is sokkal rosszabbak, a helyi iskolák nem jelentenek kilépési lehetőséget a szegénységből.

Az előzetes interjú kutatásban a kutatók feltárták a helyi cigányság belső rétegződését, a saját maguk és a nem cigány lakosság által is használt kategorizálást, melyben a három karakteres csoport életkörülményeik, jövedelemszerzésük módja és térbeli elhelyezkedésük szerint is elkülönül egymástól. Ebben a belső hierarchiában a legfelső réteget a jómódú, úri cigányok, az „ucik” alkotják, középen vannak a „vácik”, a vályogvető és minden egyéb fizikai munkát végző cigányok és legalul a legszegényebb réteg, a „döcik”, a „dögevők”. A kvantitatív kutatásban a kutatóknak a „döci” rétegbe tartozókat nem sikerült bevonni, *„pontosabban a módszerünk nem volt erre alkalmas (szegénységük mélysége értelmezhetetlenné tette számukra kérdéseinket, nyelvi-kognitív készségeik pedig eleve nem tették lehetővé a szavak mögötti jelentéstartalmakkal történő megbirkózást)”* (106. o.). A szerző interjúk és nem résztvevői megfigyelés alapján röviden, de szemléletesen írja le a döci réteg lakáskörülményeit, helyzetét, azt a teljes nyomort, amiben a kérdőív – a fizikai szükséglet kielégítésére vonatkozó – kérdéseit a kutatók néhány kivételével nem találták relevánsnak lekérdezni, mivel többségük teljesen hiányzik a gyermekek életéből. Végül a szerző a Welch-féle humánökológiai modell alapján foglalja össze (táblázatos formában is) tapasztalatait: *„[a] Welch- (1978) -féle humánökológiai modell rendszerelvése alapján összegezve az eredményeket, nyilvánvaló a gyermekek többszörös kirekesztődése, a természetes és a mesterséges támogatórendszerek alul- vagy hiányos működése”* (109. o.).

Gégény János *A kárpátaljai gyermekes nők élettel való elégedettsége és mentális jólléte* című tanulmányában a vizsgált minta alapján megállapítja, hogy a Beregszászi járásban élő nők mind az élettel való elégedettség, mind a mentális egészség tekintetében az uniós átlagnál sokkal, de az Ukrajnával szomszédos országokénál is jelentősen rosszabbul állnak. Mindkét területen rosszabb adatok jellemzők a romákra, mint a nem romákra, illetve az adatok alapján úgy tűnik, hogy a vallási aktivitás (templomba járás) pozitívabb hatással van e területekre, mint a vallási meggyőződés. A szülőknek az iskola funkcióiról alkotott véleményét vizsgálta *Iskolával kapcsolatos szülői elvárások Kárpátalján* című tanulmányában Kósa Rita Diána, és többek között azt találta, hogy az oktatással kapcsolatos (poroszosabb) szülői elvárások az 1990-es évek magyarországi szülői elvárásaihoz hasonlóak, illetve a roma szülők sokkal alacsonyabb iskolai végzettséget jósolnak gyermekeiknek.

Virág Ádám *a Természetes támogatórendszerek a kárpátaljai térség gyermekes családjai körében* című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy mint olyan térségben, ahol az intézmények által biztosított védelmi háló részben vagy teljes egészében hiányzik, Kárpátalján kiemelten fontos a természetes támogatórendszerek megléte, ugyanakkor a minta alapján a romáknak a nem romákénál, a súlyosan depriváltaknak a nem depriváltakénál, a tartós betegséggel rendelkezőknek az egészségesebbekénél tipikusan kevesebb, a templomba járóknak az oda nem járókénál pedig több barátjuk van. Paczári Viktória *Civil aktivitás Kárpátalján* című tanulmányában a térségben élők állampolgárság-értelmezését és civil aktivitását vizsgálva megállapította, hogy bár a válaszadók többsége elméletben fontosnak tartja az aktív állampolgársághoz tartozó értékeket, ezt általában nem követi a politikai életben aktív állampolgári megjelenés, vagy aktív véleményformálás.

Az előszóban a szerkesztők, szerzők és a kutatócsoport tagjai azt írják: „*Bízunk benne, hogy többek követik majd példánkat, ezzel is esélyt adva ennek a térségnek és a kárpátaljai falusi népességnek arra, hogy felhívjuk a figyelmet kritikus helyzetükre, a rendkívül alacsony helyi jóléti és szociális biztonsági szint életminőségükre és létbiztonságukra is kiható negatív következményeire.*” (7. o.) A kötet ehhez nyújt muníciót, valódi motivációt: egyrészt az egyes tanulmányokat olvasva egyre átfogóbb képet kapunk a kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményeiről, kirekesztettségéről, ugyanakkor a kötet felkelti az olvasó érdeklődését egy-egy terület mélyebb megismerése iránt, és újabb és újabb kérdések megfogalmazására ösztönöz. A kötet szakmabelieknek és nem szakmabelieknek egyaránt érdekes olvasmány, azoknak is ajánlom, akiket a kárpátaljai vagy határon túli magyarság helyzete alapvetően nem szociális megközelítésből foglalkoztat.

Irodalom

- Darcsi Karolina (2008): A 2006-os ukrainai választások és a kárpátaljai magyarság. In: dr. Soós Kálmán (szerk.): *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvári. PoliPrint: 63–86.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2012) (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2011*. Budapest. Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2014) (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2012-2013*. Budapest. Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- Loncsák Noémi (2015): Szegénységi lét az ukrainai magyarság körében. In: Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Printart-Press Kft. 193–208.
- Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (2016) (szerk.): *Gyerekesély a végeken I. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről*. Budapest. MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport.

ABSTRACTS

Zoltán Lakner: Forced innovation. Social policy manifestos of the Hungarian democratic opposition parties in 2018

Hungarian opposition parties are separated by a cleavage from the governing Fidesz party, but these parties also form different blocs, and one of them is the group of those leftist, liberal and green parties which accept the principles of liberal democracies. In the 8 years of Fidesz government the formerly hybrid Hungarian welfare model has shifted to autocratic and punitive direction along with a change of political and constitutional regime. In a situation like this, the so-called democratic opposition parties are forced to show a social vision which is radically different to the Fidesz's one. Their programs are all based on the pillars of increasing the role of normative benefits, reducing inequalities and poverty and helping social mobility. On the other hand, these six parties that are considered in this essay as relevant think differently when it comes to the definition of the role of the state and the market.

Mátyás Domschitz – Dorottya Szikra: The social policy of the radical right-wing party, Jobbik in Hungary

The paper analyses the social policy of the radical right-wing party, Jobbik in Hungary, with the help of the party programs, the public appearances of the party officials, and interviews conducted with notable figures of Jobbik on the local and the central party level. The paper investigates the changes between the party program sin 2014 and 2018 with a view to the move of the party from the extreme right to the center. The paper also compares the Jobbik party program with the actual social policy changes adopted by Fidesz in its terms between 2010 and 2018 and concludes that the Orbán-cabinet often went even further right than Jobbik in implementing the ideas of the party into practice.

István Varga: Obligation for the support of illegitimate children as a social protection mechanism between the two world wars in Hungary

A child was declared illegitimate between the two World Wars in Hungary when he/she was born out of wedlock. They formed a special layer of society which does not exist anymore. Their special status resulted from their legal status: The natural father's only obligation for the child is to pay the child support fee. (The father does not have family relationship with the child) The paper presents a particular socio-political situation where the state provided livelihood for illegitimate children and their mothers in an indirect way by means of obligatory child support.

Bea Sárceivity: The Constitutional Regulation of Pension Insurance in Hungary and in Serbia Following the Second World War

The present paper examines the changes that have been made to the constitutions of Hungary and Serbia regarding the regulation of pension insurance following the Second World War. The Hungarian and the Serbian constitutions were created along the same lines after the Second World War but have been developed in different directions since then, which is evident in the way pension insurance has been regulated as well. The aim of this comparative analysis is to survey the evolution of the constitutional guarantee of social rights in these countries and to indicate possible dissimilarities in international law through the careful examination of the changes made to the two ex-Socialist states' constitutions within the above-mentioned time period. The present study, which follows a chronological order, consists of three sections: first, it demonstrates state socialism, which had followed the Second World War; then, attention is drawn to the changes of regimes during the 1990s; and finally, the alterations made to the constitution and the stance of the constitutional court after the 2000s are focused on. In the process of these analyses, the author will point out in what way and to what extent have each time period's political and social characteristics influenced social security within the two countries' constitutions.

CONTENTS

Studies

- 3 **Zoltán Lakner:** Forced innovation. Social policy manifestos of the Hungarian democratic opposition parties in 2018
- 29 **Mátyás Domschitz and Dorottya Szikra:** The social policy of the radical right-wing party, Jobbik in Hungary

History of Social Policy

- 59 **István Varga:** Obligation for the support of illegitimate children as a social protection mechanism between the two world wars in Hungary

Workshop

- 99 **Bea Sárceivity:** The Constitutional Regulation of Pension Insurance in Hungary and in Serbia Following the Second World War

Reviews

- 120 **Anna Máté:** A comparative social policy analysis about the Central and Eastern European countries after the system change
- 125 **Zsuzsanna Réka Elek:** Living an „ordinary life” below the average